

2013

SZÁZAD V. É. C.

ERDÉLY

Erdély folyamatosan jelen van ugyan, viszont egyfajta ismeretlen ismerősként. Az a hagyományosan magyar tér, mely már nem része a magyar közigazgatásnak, mitizálódik, hordozni kezdi a kitüntetett magyar nemzeti tér attribútumait, miközben ebbe az egyezményesen magyar don integrálni kell az (lévő) idegen elemeket. a legtöbb esetben vagy fogalmak megterem-

67

ismerősnek vélt, hiszen térbe valamilyen mód (egyébként mindig is ott Ez az integrálás azonban elmarad, vagy ellenség-tésével helyettesítik.

BALÁZS Imre József (1976, Székelyudvarhely) irodalomtörténész, a Babeş-Bolyai Tudományegyetem Irodalomtudományi Intézetének adjunktusa, a *Korunk* főszerkesztő-helyettese. Kutatási területe: az avantgárd, illetve a XX. századi és kortárs magyar irodalom (BBTE – Román Tudományos Akadémia). Legutóbbi publikációi: *Avant-garde and Representations of Communism in Hungarian Literature from Romania*. Bukarest, Didactică și Pedagogică, 2009; *Az új közép – Tendenciák a kortárs irodalomban*. Szeged, Universitas Szeged, 2012.

DÁCZ Enikő (1981, Zilah) kutató, az Andrásy Egyetem Duna-intézetének tudományos munkatársa. Kutatási területe: interetnikus kapcsolatok Erdélyben, erdélyi sajtótörténet a XX. század első felében. Legutóbbi publikációi: *Spuren interethnischer Beziehungen in drei siebenbürgischen Zeitungen in den Jahren 1900 und 1901*. In: *Interkulturelle Erkundungen. Leben, Schreiben und Lernen in zwei Kulturen. Teil 1. Großwardeiner Beiträge zur Germanistik 1*. Frankfurt am Main, Peter Lang, 2012, 153–165; *Der ungarische Parlamentarismus am Anfang des 20. Jahrhunderts aus der Sicht zweier siebenbürgischer Nationalitäten (esettanulmány)*. In: *Ungarn-Jahrbuch*, Regensburg (2013-ban jelenik meg).

DEMETER M. Attila (1972, Szentegyháza) filozófus, egyetemi docens, a Babeş-Bolyai Tudományegyetem Magyar Filozófiai Intézetének igazgatója. Kutatási területe: politikai filozófia, kisebbségelmélet, nacionalizmuselméletek. Legutóbbi publikációi: *Naționalism, multiculturalism, minoritățile naționale*. Kolozsvár, Editura Institutului Pentru Studierea Problemelor Minorităților Naționale, 2012; Hannah Arendt és a közvetlen demokrácia problémája. *Erdélyi Múzeum* (Kolozsvár), 2012/1., 62–72; *The Birth of Nation in French Revolution*. *Studia Universitatis Babeş-Bolyai, seria Studia Philo-sophia* (Kolozsvár), 2012/3., 133–146.

Szerkesztőségek:

DEMETER TAMÁS • PAPP Z. ATTILA • PÓCZA KÁLMÁN • ZUH DEODÁTH

G. Fodor Gábor • Demeter Tamás • Mándi Tibor • Szűcs Zoltán Gábor

Balázs Zoltán • Bódy Zsombor • Cieger András • Csité András • G. Fodor Gábor • Kapitány Balázs • Szalai Ákos

Gyurgyák János • Fellegi Tamás • Gyekiczki András • Kövér László • Kövér Szilárd • Máté János • Orbán Viktor • Stumpf István • Varga Tamás • Weber Attila

Spéder Zsolt • Kerékgyártó Béla • Körösenyi András • Kövér György • Ságghi Gábor • Stumpf István • Tóth István György

Pethő Sándor • Bárány Anzelm • Huoranszki Ferenc • Kovács M. Mária • Körösenyi András • Liptay Gabriella • Ruzsa Ágnes • Szilágyi Márton

Szerkesztőbizottság:

**LÁNCZI ANDRÁS • ACZÉL PETRA • LEE CONGDON • CSEJTEI DEZSŐ • EGEDY GERGELY
FEHÉR M. ISTVÁN • FODOR PÁL • G. FODOR GÁBOR • HORKAY HÖRCHER FERENC
KARÁCSONY ANDRÁS • KÖRÖSÉNYI ANDRÁS • KÖVECSES ZOLTÁN • KULCSÁR SZABÓ ERNŐ
MEZEI BALÁZS • SPÉDER ZSOLT • STUMPF ISTVÁN • SZILÁGYI MÁRTON**

Olvasószerkesztő: *Lehotka Gábor*

Szerkesztőségi titkár: *Tóth Krisztián*

Kiadó: *Századvég Kiadó*

A szerkesztőség címe:

Századvég Politikai Iskola Alapítvány, 1037 Budapest, Hidegkúti Nándor utca 8–10.

Telefon: (1)-479-5298 • Fax: (1)-479-5290 • e-mail: kiado@szazadveg.hu

ISSN 0237-5206

Tipográfia és lapterv: *Élőfej Bt.*

Műszaki szerkesztő: *Varga Júlia*

Nyomdai munkálatok: *Robinco Kft. – Felelős vezető: Gembela Zsolt*

Honlapunk: www.szazadveg.hu/szazadveg

Keressen minket a Facebookon is!

SZÁZAD VÉG

—• ÚJ FOLYAM 67. SZÁM 2013. 1. •—

—• ERDÉLY •—

Pál Judit: Erdély autonómiájának felszámolása és az erdélyi elitek • 5

Demeter M. Attila: Balogh Artúr és a liberális kisebbségvédelem elvi buktatói • 19

Keszeg Anna: Házasság felsőfokon. Egy 1937-es, Torockóról szóló régiórepresentáció • 31

Balázs Imre József: A rendszerváltás megjelenítése kortárs erdélyi magyar regényekben. Miről szólnak a rendszerváltás-történetek? • 49

Székely István Gergő: Válságok és választások évada Romániában 2012-ben • 65

Dácz Enikő: Interetnikus kapcsolatok a XX. század elején három erdélyi újság tükrében • 101

Aradi vértanúk emlékműve/Szabadság-szobor, Arad, 1901. © Fortepan, Schoch Frigyes

Pál Judit

Erdély autonómiájának felszámolása és az erdélyi elitek

Erdély a XIX. század közepének nagy politikai változásai következtében veszítette el végleg autonómiáját. A következőkben röviden bemutatom a különböző elképzeléseket Erdély helyzetére nézve a korszakban, az autonómia felszámolásának folyamatát, a párhuzamos nemzetépítési kísérleteket az erdélyi magyar, román és szász elit részéről, valamint az ebből adódó konfliktusokat.¹

Amikor a XVII. század végén, a török uralom felszámolása nyomán Erdély is a Habsburg Birodalom részévé vált, nem állították vissza a középkori Magyar Királyság egységét, hanem a Mohács után önállósodott Erdély külön fejedelemségként tagolódott be a Habsburg Birodalomba. A XVIII. század folyamán felmerült ugyan néhány alkalommal a magyar országgyűléseken Erdély visszacsatolása Magyarországhoz, de komolyan csak a reformkorban foglalkoztak a kérdéssel. A reformkorban az unió gondolatában a nemzeti követelések összefonódtak a társadalmi reformokkal, nacionalizmus a liberalizmussal. A gondolat élharcosa, Wesselényi Miklós az uniót szoros kapcsolatban képzelte el az általános emancipációval és a demokratikus jogok kiterjesztésével, ahogy ezt egy, a pozsonyi országgyűlésen 1833-ban elmondott beszédében kifejtette. Szerinte Erdélynek módot kell adni arra, hogy nyilatkozzék az unióról, és remélhetőleg „nem csak a vér és nyelv rokonsága, hanem a polgári lét s alkotmány közösségének szoros és hatalmas kapcsolata fog Erdéllyel összekötni s így azzal egy s együtt hatalmas nemzet fogjuk a belső s nemzeti erő nevedésének malasztját s áldásait érezni”. Az 1840-es

¹ Az írás könyvem (Pál 2010) következtetéseinek mondanivalóját foglalja röviden össze, éppen ezért nagyon kevés a hivatkozás benne.

években a magyar közvéleményben már gyökeret vert az unió gondolata, általános óhajtássá vált. Ennek következményeként 1848 márciusában a forradalmi követelések közé is bekerült, sőt míg a pesti „tizenkét pont” közül ez az utolsó, addig a kolozsvári „tizenkét pont”-ban az első helyen szerepelt az unió.

Magyarország és Erdély uniójának gondolata tehát a nemzeti eszme térhódításával párhuzamosan terjedt el és vált a XIX. század közepére a magyar politika egyik kulcskérdésévé, Erdélyben azonban megosztotta mind a politikusokat, mind a formálódó közvéleményt. Az erdélyi román és szász politikusok túlnyomó többsége ugyanis Erdély autonómiájának fenntartásában látta nemzetiségük megmaradásának és fejlődésének zálogát.

Mindkét terjedő eszmerendszer – liberalizmus és nacionalizmus – térhódítása egyaránt veszélyeztette a hagyományos erdélyi berendezkedést: a három rendi nemzetre és négy bevett vallásra épülő konstrukciót. Ez különösen a régi rendszer kedvezményezettjeinek – magyaroknak és szászoknak – jelentett gondot, akik lehetőleg úgy szerették volna modernizálni a tartományt, hogy közben vezető szerepüket is megőrizték. Ez a reformkorban nem látszott lehetetlennek, de 1848–1849 eloszlatta az illúziókat. Időközben ugyanis a rendi nemzetek helyét átvették a modern nemzetek/nemzetiségek, ám ezek a jogfolytonosságból következően igényt tartottak a rendi nemzetekhez kapcsolódó kiváltságok egy részére. Ebből talán Erdélyben is kialakulhatott volna „szerves” módon az autonómiák újfajta szerkezete vagy egyfajta „pilléresedés”,² de a régi rendszerben éppen a legnépesebb etnikumnak, a románnak nem volt rendi képviselője. A rendi korlátok felszámolása, a francia forradalom eszméinek terjedése, a népszuverenitás gondolata így alapjában kérdőjelezte meg a hagyományos berendezkedést.

A helyzetet még jobban bonyolította, hogy a rendi nemzetek fokozatosan etnicizálódtak, és a reformkorra a „nemzet” már többértelmű fogalommá vált. A kontextus határozta meg, hogy éppen mit is értek rajta, és kiket tekintettek a nemzethez tartozóknak. A nemzet köre egyre bővült: a székelyek – bár külön rendi *natiót* képeztek, de – a modern magyar nemzet részeivé váltak, és ezt a folyamatot csak megpecsételte az 1848-as forradalom, amely alulról is végképp kitágította az egykori kiváltságosok alkotta magyar „nemzet”-et. De nemcsak tágította, hanem szűkítette is: ha egykor a *natio Hungaricának* minden kiváltságos a tagja volt, függetlenül etnikai eredetétől és anyanyelvé-

² A Hollandiára kidolgozott pilléresedési modellnek Erdélyre való alkalmazását Gyáni Gábor vetette föl (2001, 157–177).

től, az új nemzetfogalom egyre inkább csak a magyarul beszélőkre korlátozódott. A magyar nemzetfogalom kezdettől fogva „kétarcú”: volt egy államnemzeti és egy kultúrnemzeti összetevője. Alain Dieckhoff mutatott rá, hogy ez minden nacionalizmusra igaz, még Franciaország esetében sem egyszerűsíthető le a képlet a teljesen politikai alapon létrejövő nemzetre. Még nem volt „olyan nemzeti politikai program, amely ne lett volna nemzeti kulturális program is egyben”.³ Nem állítható szembe tehát egymással kétféle nacionalizmus: nyugati és keleti, egy teljességgel politikai és egy teljességgel kulturális, a kultúra és a politika közötti dialektikus viszony minden nemzeti mozgalom fontos eleme.

A gyökeres fordulatot az 1848-as forradalom hozta. Az addig csak az elitek körében hódító nemzeti eszme hihetetlen gyorsasággal terjedt szét az addig amorfnak tekintett, túlnyomórészt paraszti lakosság körében; ráadásul a nemzeti követelések összefonódtak a társadalmi reform igényével. A jobbágyfelszabadítás önmagában nem oldotta meg a problémát, nem is beszélve arról, hogy Erdélyben késedelmesen ült össze az országgyűlés – addig itt a jobbágyfelszabadítás sem lépett életbe –, és a forrongó helyzetben a nemzeti agitáció fogékony talajra hullott a román parasztság körében. A még a régi alapokon összehívott erdélyi országgyűlés 1848 májusában törvénybe iktatta a jobbágyfelszabadítást és Erdély unióját Magyarországgal, de ugyanabban a hónapban a balázsfalvi román nemzetgyűlés kategorikusan elutasította az uniót. Balázsfalván a radikális Simion Bărnuțiu álláspontját fogadták el, aki szerint: „Az unió a magyarok számára élet, a románoknak halál!” (Idézi Egyed 2001, 49.) A kezdetben megosztott szászok túlnyomó többsége szintén elutasító álláspontra helyezkedett. Magyar részről viszont a nemzetiségek által kért kollektív jogokat övezte általános elutasítás. Jellemző erre, hogy Kossuth 1849 áprilisában, miután elősorolta Ioan Dragoș képviselőnek a nemzetiségek számára biztosítandó jogokat – egyházi és oktatási autonómiát, államsegélyt az egyházak számára, nyelvi jogokat, egyenlő esélyeket a hivatalviselésben stb. –, hozzátette: „Aki többet akar, az el akarja darabolni az országot és zsarnok akar lenni mások fölött...” (1848–1849. évi iratok... é. n., 166–167.) 1848 őszén véres polgárháború tört ki, majd a szabadságharc leverése után 1849-ben az osztrák kormányzat ismét visszaállította a forradalom előtti állapotot.

1848 más szempontból is határkő volt: bár a rendi nemzetek etnicizálódása már korábban megindult, a három rendi nemzet (magyar, szász és székely) helyét ekkor vették át végképp a modern értelemben

³ A nemzetfogalmakra lásd Dieckhoff 2004, 310–311.

vett nemzetek/nemzetiségek: a magyar, román és szász. A rendi *natiók* partikularizmusából nem nőtt ki egy egységes erdélyi nemzet(tudat). Erdélyre általában is igaz volt az, amit a Világoson született román író, Ioan Slavici írt Arad környékéről: „A románok a többiekkel nem együtt éltek, csak mellettük, igaz, jó békességben, ám mégsem velük együtt.” (Slavici 1980, 33.) A nagyfejedelemség nemzetiségei egy-egy nagyobb nemzet részének érezték magukat, így mindhármuk viszonyítási pontja Erdélyen kívül került. A nacionalizmus alapvető törekvése, hogy a nemzetek és az államok határai egybeessenek, Erdélyre nézve fenyegetést jelentett; jól mutatják ezt a törésvonalak és az ellentétes törekvések.

1848–1849-ben koncentráltan jelentkeztek a gondok, és összesűrítve játszódtak le nagyon fontos folyamatok. Ezek egy részét azonban elhalványította, illetve megszakította a szabadságharc leverése. 1849 nyarán ugyanis olyan irányba próbáltak továbblépni, amely talán járható út lett volna, de – a hasonlatnál maradva – a körülmények folytán el sem indulhattak rajta. A magyar országgyűlés által Szegeden elfogadott nemzetiségi törvényről van szó, amely Európában úttörőként részletesen szabályozta a nemzetiségek jogait, eljutva a bűvös határig, a kollektív jogokig. A köztudatba azonban nem ez a későn jött megbékélési kísérlet, hanem a polgárháború szörnyűségei szűrődtek át. A polgárháború traumája, a kölcsönös félelem hosszú ideig – bizonyos szempontból máig – meghatározta az Erdély nemzetiségei közti viszonyokat. Az erdélyi magyar elit túlnyomó részének még inkább meggyőződésévé vált, hogy az unió nélkül tarthatatlan a magyarok pozíciója Erdélyben. A távlatokban gondolkodók azonban azzal is tisztában voltak, hogy ugyanakkor szükség lenne valamiféle kiegyezésre a nemzetiségekkel is, hiszen e nélkül nem lehet szilárd alapokra helyezni az államot.

A románok és szászok törekvéseit jól láthatjuk a neoabszolutizmus idején megfogalmazott maximális és minimális igényekből. A románok számára a maximális cél egy román koronataromány létrehozása volt a Monarchia keretein belül, amelybe az összes román beletartozott volna. Az – jellemző módon – fel sem vetődött számukra (sem), hogy mi legyen az ott lakó más nemzetiségekkel. Ennél tovább egyelőre csak a román fejedelemségekbe emigrált erdélyi románok mentek, akik nyíltan felvetették Erdély majdani egyesülését a fejedelemségekkel. A minimális követelés azonban mindenképp Erdély autonómiájának fenntartása volt, ahol a románok arányuknak megfelelően előbb-utóbb domináns pozíciót harcolhatnak ki. Az erdélyi román politikát befolyásolta az elit kiforrotlansága, az egyházak politikai szerepvállalása, valamint az is, hogy az emancipációs folyamat korántsem volt befejezett. A két román felekezet – a görögkeleti és a görög katolikus – hullámzó viszonya és

ezek sokszor eltérő irányvonala ugyancsak kihatott a román törekvésekre.

A szászok voltak a legnehezebb helyzetben: ebből a nacionalista játszmából csak vesztesként kerülhettek ki. Ők voltak ugyanis a legkevesebben, ráadásul régi autonómiájú területükön, a Királyföldön is kisebbségbe kerültek a románokkal szemben; az új eszmék terjedése tehát több oldalról is fenyegette középkori privilégiumokra épülő fejlett önkormányzatukat. Nem véletlen, hogy maximális követelésként ők függetleníteni szerették volna a Királyföldet Erdélytől, és egy közvetlenül Bécsről függő önálló koronataromány létrehozását kérték a forradalom idején tanúsított lojális magatartásukért cserében. Az etnikai alapú területi autonómia létrehozása irreális követelés maradt ugyan, Erdély autonómiájának fenntartása viszont egy soknemzetiségű, de német (nyelvű) központ által irányított birodalomban még mindig sokkal kívánatosabb volt számukra, mint beolvadni a magyar nemzetállamba; ők tehát autonóm intézményeik segítségével védelmi állásokat foglaltak el.

A hatvanas évek olvadása ismét felszínre hozta az unió gondolatát, hiszen a magyar politikai elit csak 48-as alapokról volt hajlandó tárgyalásokba bocsátkozni. Mivel azonban 1848–1849-ben az idő hiánya és a körülmények miatt az unió életbeléptetése következtében felmerülő gyakorlati problémák jó részének megoldására nem született javaslat, most ezen is el kellett gondolkodni. Eötvös József Mikó Imréhez írt levelében az erdélyi állapotokra reflektált: „Erdély állapotjai Magyarországon sokak előtt ismeretlenek, s igen kevés található, ki régi törvényes viszonyaitokat, az egyes osztályok s vidékek érdekeit tisztán fogná fel, s mégis ki tagadhatja, hogy az uniónak állandósága attól függ, hogy annak keresztül vitele, amennyire csak lehet, minden jogi viszonyok és érdekek kímélésével történjék.” (Eötvös 1942, 197–199.)

Az Októberi Diploma kiadása (1860. október 20.) után – amely ismét életbe léptette az egyes történeti országok és tartományok belső öngazgatását – visszaállították a megyéket és a központi hivatalokat. Az Erdélyre vonatkozó legfelsőbb kézirat előírta a kancellárnak, hogy hívjon össze egy tanácskozást a különböző nemzetiségek, felekezetek és osztályok köréből, ahol javaslatokat dolgoznak ki az alkotmány korszerűsítésére nézve. Ez Erdély mindhárom nemzetisége körében felbolydulást okozott. A szászok kezdetben bizottságok létrehozását és petíciók szerkesztését látták szükségesnek, végül is a szász egyetem helyreállítását kérvényezték. Az 1861-es megyei képviselő-bizottmányi választások sok helyen éles konfliktusokhoz vezettek a magyarok és románok között. A két fő vitás kérdés az arányos képviselet és a nyelvhasználat volt. A román értelmiség igyekezett a népi bázist is megmozdítani és

nemzetiesíteni, hiszen fő érvük éppen a románság számbeli túlsúlya volt. A magyarokat ez viszont megijesztette, és még jobban megerősítette unióbarát álláspontjukat. Nem feledkezhetünk meg arról sem, hogy ezekben az években zajlott Németország és Olaszország egyesítési folyamata. Szintén ekkor került sor Moldva és Havasalföld egyesülésére és ennek nemzetközi elismertetésére. Erdély most már az egyesült román fejedelemségekkel lett határos, és az új ország jóval nagyobb vonzerőt gyakorolt az erdélyi román értelmiségre, másrészt mind bel-, mind külpolitikai téren felszínen tartotta a román kérdést.

Közben 1861 áprilisában összeült a magyar országgyűlés, és a felirati vita kapcsán felmerült Erdély ügye is. Erdély kérdésében akkor mindkét párt nagyjából azonos álláspontot képviselt. A Deák Ferenc felirati javaslatában megfogalmazottak tehát a teljes magyar politikai elit álláspontjának tekinthetők: „Nem tudjuk, miképpen veszélyeztethetné az egyesülés Erdély nem magyar ajkú lakosainak nemzetiségi érdekeit. Hiszen ugyanazon törvény, mely az egyesülést megállapította, Erdélyben is felszabadította a népet, kimondotta az egyenjogúságot, a polgári s politikai jogokat a népnek minden osztályaira s nemzetiségére kiterjesztette, s az egyesülésnek legelső következménye az volt, hogy azon különbség, mi jogok tekintetében egy részről a magyar, székely és szász nemzet, más részről a román nemzet között előbb fennállott, azonnal meg lőn szüntetve. Mi Erdély nem magyar ajkú lakosainak nemzetiségi érdekeit szintűgy teljes mértékben fogjuk méltányolni, mint a magyarországiakét.” (Kónyi 1889, 187–188.)

A magyar liberálisok megígérték ugyan általánosságokban a nemzetiségi követelések teljesítését, de az egységes magyar politikai nemzet eszméje határozta meg az engedmények határát. Lónyay Menyhért – a későbbi miniszterelnök – naplójában is megtaláljuk azt az általánosan elterjedt véleményt, hogy a nemzetiségeknek az egyéni jogokat meg kell adni, de ha „egyszer urak leszünk saját házunknál”, akkor majd hivatalokkal le lehet szerelni az elégedetlenséget, különben is „a magyar nemzet értelmiségi és vagyoni felsőbbbsége tért fog mindenütt foglalni, és büszke lesz mindenki arra, ha magát magyarnak nevezheti, ismét úgy, mint a régi jó időkben” (i. m., 299). A magyar országgyűlés kiküldött egy a nemzetiségi törvényt előkészítő bizottságot is, amelyben a nemzetiségek képviselői is helyet kaptak, ez ki is dolgozott egy széles körű jogokat biztosító javaslatot, azonban a magyar politikai nemzet fogalmához ebben is ragaszkodtak. A nemzetiségeket ez a javaslat sem elégítette ki, bár végül is az országgyűlést anélkül oszlatták fel, hogy ennek elfogadására sor került volna.

48-as állásponton túlmenő elképzeléseket igazából csak az emigrációban fogalmaztak meg. Kossuth Lajos különböző tervei, a román

vezetőkkel való tárgyalásai eléggé ismertek. Ő a magyar politikai elit engedményeit túl kevésnek tartotta, és óvott a következményektől. Azzal azonban az emigráció politikusai is tisztában voltak, hogy ott-hon ezeket a gondolatokat nem fogadnák túlzott lelkesedéssel. Ezt jól mutatja Kossuth Duna-konföderációs tervének visszhangja is. Még az ennél jóval szerényebb engedményeket sem igazán lehetett elfogadtatni a 48-as jogfolytonosság visszaállításáért küzdő magyar politikai elitel. A külön erdélyi tartománygyűlésről például Teleki László azt írta Kossuthnak – egy Cuzának szóló 1860. évi emlékirat kapcsán –, hogy „erre nincs az erdélyi uraknak nagy kedvük”.⁴ Teleki azonban hazatérése után öngyilkos lett, és követője ezen a téren alig akadt.

Erdély a Habsburg Birodalom önálló tartománya volt ugyan, de a helyzet ezekben az években az osztrák–magyar viszony függvényében alakult, ennek fényében kell tehát az erdélyi eseményeket vizsgálnunk. Az uralkodó és a magyar politikai elit közti kompromisszum 1860–1861-ben nem jött létre. Az új centralista kísérlet Bécs szemében időlegesen ismét felértékelte Erdély szerepét. A magyar politikai elit passzív ellenállása – ha ez egy viszonylag szűk körre korlátozódott is – megnyitotta ismét az utat a románok és szászok előtt. A románok igyekeztek megragadni a kedvező alkalmat a pozíciószerezésre, a magyarok viszont ezt a közigazgatásból való kiszorulásként élték meg. Számukra mindinkább létkérdéssé vált az unió. Ahogy Péchy Manó királyi biztos a kiegyezés után – némi túlzással – írta: „Erdély lelkesedését a feltétlen unio iránt nagyrészt azon folytonos nemzetiségi véres viszályok, rombolások és rablások fokozták, melyek az 1848-ki évet meghaladó korszakban a magyarságot Erdélyben végveszéllyel fenyegették, mert ha – és ez ismét erős meggyőződésem – ezen veszélyek nem léteznek, igen alapos okaim vannak hinni és állítani, hogy Erdély feltétlenül unionálódni hajlandó soha nem lett volna, hogy tehát az unio Erdély által országos autonómiájának feláldozása árán és csakis azért lőn megvásárolva, hogy a magyarság megmentessék és kellőleg biztosíttassék.”⁵

A szászok és románok támogatták az osztrák birodalmi centralizmust, hiszen ez számukra jóval kisebb fenyegetést jelentett, mint a magyar nemzetépítés. Ezért küldték el képviselőiket a Birodalmi Tanácsba, és ezért igyekeztek körülbástyázni Erdély autonómiáját. A magyarok által bojkottált nagyszebeni tartománygyűlés különösen a románok szempontjából hozott néhány fontos törvényt, ezeket később is hivatkozási

⁴ Teleki László levele, 1860. november 7. (idézi Kovács 1967, 364).

⁵ Péchy Manó felterjesztése Lónyay Menyhért miniszterelnöknek, 1871. nov. 30. Magyar Országos Levéltár, K 26 Miniszterelnökség, 1871-IX-1817.

alapnak tekintették: a román nemzet egyenjogúsításáról, a három nyelv – magyar, román, német – egyenjogú hivatali használatáról, a román egyházak egyenjogúsításáról. A három rendi *natio* helyébe talán a három nemzetiség egyfajta föderatív szerkezete is létrejöhetett volna, ha egyrészt ezt a nemzetiségek nem egymás ellenében akarják megvalósítani, másrészt pedig az eseményeket döntő módon nem a külső tényezők alakították volna. A magyarok nélkül azonban nem volt lehetséges tartós rendezés, ezt érezték a román politikusok is. Az autonómia egyre inkább illúzióvá vált, és Erdély sorsa az osztrák–magyar kiegyezési tárgyalások függvényében alakult.

A kiegyezési tárgyalások megindulásával a helyzet ismét megváltozott. 1865 novemberére az uralkodó Kolozsvárra országgyűlést hívott össze, amelynek egyetlen tárgya Magyarország és Erdély egyesülésének kimondása volt. A románok jogtalanak tekintették az országgyűlés összehívását, képviselőik egy része tüntetően távol maradt, a megjelentek túlnyomó többsége az unió ellen szavazott. Ráadásul a két román érsek között elmérgesedett a rivalizálás, és a románok vallási megosztottsága egyre inkább politikai színezetet is nyert: Andrei Şaguna görögkeleti érsek a politikai aktivizmus, míg Alexandru Sterca-Şuluţiu görög katolikus érsek és hívei a passzivitás taktikája mellett álltak ki. A szászok véleménye, illetve szavazatai a kolozsvári országgyűlésen jobban megoszlottak, de többségük szintén az unió ellen foglalt állást. A szász történetírók véleménye szerint a brassóiak unióbarát álláspontját nagymértékben meghatározta gazdasági érdekeik, különösen az erdélyi vasútról folyó vita, ami valóságos Érisz almája volt a szászok között. A brassóiak ugyanis a szebeniekkel szemben a Nagyvárad–Kolozsvár–Brassó-vonalat támogatták. A magyar többség azonban ezúttal is megszavazta az uniót, és az erdélyi képviselők elfoglalták helyüket a magyar parlamentben.

Erdély uniójára végül is az 1867-es osztrák–magyar kiegyezés folyamánként és annak egyik feltételeként került sor. A román és szász elitet – a szállongó hírek ellenére – az 1867. évi osztrák–magyar kiegyezés váratlanul érte. Az erdélyi magyar politikai elit is, bár szimpátiával, de tulajdonképpen passzív félként figyelte az eseményeket. A magyar politikai elit számára a 48-as jogalap és az ország területi egységének helyreállítása olyan sarkalatos pontot képezett, amely nélkül nem volt lehetséges a kiegyezés. Az unió kérdésében tehát egységes és határozott álláspontot képviselt a magyar politikai elit, de hogy mi is legyen utána, azaz hogyan integrálják Erdélyt, arra nem volt kész válasz, kidolgozott elképzelés, és ez még jobban nehezítette az amúgy sem könnyű feladatot. Még egy ideig mintegy „ideiglenes állapot” uralkodott, amelyben legalábbis elvben lehetőség nyílt a helyi nézetek érvényesülésére is.

A kolozsvári történész és publicista, Kőváry László a következőképpen foglalta össze az álláspontokat 1867 tavaszán: „Az erdélyi románok semmi uniót, a szászok feltételes uniót, az erdélyi magyarság nagy része feltétlen uniót, a Deák párt a *P(esti) Napló*-ban uniót, de nem unificatiót, a Tisza-párt nem uniót, hanem teljes beolvadást – kíván.” Kőváry véleménye szerint: „Erdély bármily anomál elemekből van is összealkotva, nem lehet tagadni, hogy egy ezredéven át itt az államéletnek bizonyos egyensúlya létezett, mi a kor igényei szerint igen könnyen tovább fejthető az unió alapján; míg ellenben a »teljes beolvadási elmélet« alkalmazása által Erdélyben az egyensúly felbomlanék, s azon politikai áramlat, mely századunkat elfogta, értjük a nemzetiségi dulaodást, Erdélyt a Királyhágótól a Bucsesdig előnténé.” (Kőváry 1867.)

Erdély három évszázados külön utakon való fejlődése, valamint a bonyolult nemzetiségi kérdés azonban nem tette könnyű feladattá az integrációt, a tényleges kormányzás mechanizmusait még ki kellett építeni. Erdély integrálásának átmeneti időszakára királyi biztost neveztek ki. A királyi biztos elsőrendű feladata Magyarország és Erdély egyesülésének gyakorlatba ültetése volt, emellett lehetőleg meg kellett nyugtatnia a kedélyeket és csillapítania a nemzetiségi és vallási súrlódásokat. Úgy tűnik, a magyar kormány kesztyűs kézzel akart a kérdés rendezéséhez fogni; abban reménykedett, hogy a szász – és esetleg a román – elit az engedményekért cserébe belenyugszik Erdély autonómiájának felszámolásába. Ahogy az egyik erdélyi ellenzéki lap írta: a kormány nem sietett a beolvasztással, mert „szőrmentében akart bänni Erdéllyel a nemzetiségi ügy miatt”. A kesztyűs kéz politikája mutatkozott meg a nyelvhasználat kérdésében is. Az első időben érvényben hagyták az 1867 előtti állapotokat, tehát a közigazgatásban és az igazságszolgáltatásban megmaradt a három nyelv (magyar, német és román) használata, bár a román már ekkor visszaszorulóban volt. Az azonban már ekkor is látszott, hogy minden érdek összebékítése még a legjobb szándék mellett is majdnem lehetetlen feladat.

Az uniót csak a kiegyezés után másfél évvel, a nemzetiségi törvénnyel együtt, 1868 végén foglalta törvénybe a magyar parlament. A magyar törvények az egyéni jogokból indultak ki. A magyar nemzetiségpolitikát egyaránt meghatározták az uralkodó liberalizmus korlátai és a nemzeti érdekek. Az „államnemzeti” ideológia vált uralkodóvá, és ez egybeesett a vezető pozíciót kiharcolt magyarok érdekeivel. Továbbra is megmaradt azonban a „nemzet” fogalmának kettőssége. Ezért is tiltakoztak olyan hevesen a nemzetiségek képviselői az 1868. évi nemzetiségi törvény Deák Ferenc által javasolt preambuluma ellen, amely leszögezte, hogy Magyarországon csak egyetlen politikai nemzet létezik, amelynek nemzetiségétől függetlenül minden állampolgár tagja. Jól jelzik azt a határt,

ameddig a magyar politikai elit hajlandó volt elmenni, Mikó Imre szavai, aki így értékelte a nemzetiségi törvényt: „A jogegyenlőséget – melyet a különböző nemzetiségű honpolgárok politikai és polgári tekintetben eddig is élveztek – kiterjesztettük nyelvük használatára is... Elmentünk a legszélső határig, addig, amelyen túl Magyarország nem maradhatott volna többé Magyarország.” (Idézi Egyed 2009, 63.) Az erdélyi románok és szászok viszont ragaszkodtak Erdély autonómiájához, és a nemzetiségek javaslata is kollektív jogokra épült. A föderalizálás, de még a területi autonómia lehetőségét is, amelyet a nemzetiségi politikusok a zászlójukra tűztek, a magyar politikusok teljesen kizárták. Ami az egyik fél számára az engedmények maximuma, az a másik fél számára az elérendő cél minimuma sem volt. A csalódott románok 1869 márciusában a politikai passzivitás mellett döntöttek. Úgy értékelték, hogy a dualizmus átmeneti kísérlet, és a kivárára játszottak.

Erdélyben a párhuzamos nemzetépítés aszinkronitása is feszültséget okozott: az erdélyi románok a nemzetépítés elején tartottak, a szűk elitnek létfontosságú volt a nemzetesítés, ezért sokkal élesebben határolódtak el a kormánypolitikától, mint például a szászok. Ezt egyfajta „szkizmogenetikus” folyamatként is értékelhetjük, zajlott a küzdelem a frissen felszabadított paraszti lakosság nemzeti és politikai elkötelezettségének befolyásolásáért. Ezért tekintett a nemzeti szempontból elkötelezett értelmiség minden románra renegátként, aki hajlandó volt hivatalt vállalni. A nemzetiségi nacionalizmus védekező jellegéből adódott egyben zártsága is.

Az integráció kapcsán a liberális állam szűkös mozgásterét is látnunk kell 1867 után: az új rendszer legitimitását el kellett fogadtatni, az új hatalmi és intézményi struktúra kiépítése sem volt egyszerű, a jogrendszer is komoly átalakításokra szorult. Az uralkodó liberális ideológiából következően az állam szerepét a kortársak másképp látták, mint később, szűkebb hatáskörben gondolkoztak. Ráadásul az állam szándékai és lehetőségei között is hézag tátongott, arra sem volt kellő adminisztratív kapacitás, hogy a szándékokat megvalósítsák. Az integráció megvalósítására nem állt rendelkezésre terv, előzetes koncepció helyett az elképzelések „menet közben” alakultak ki (és át), anélkül, hogy a következményeket alaposan felmérték volna. A probléma kezelése egyre inkább a pártpolitikai csatározások és a rögtönző, esetleges intézkedések függvényévé vált. Amíg a kiegyezés nemzedéke még össze akarta egyeztetni a liberális értékeket a nemzeti érdekekkel, addig a századfordulóhoz közeledve egyre inkább a nacionalizmus került előtérbe.

A hatalomra került magyar liberálisok többsége előtt egy központosított nemzetállam ideálja lebegett, ezt azonban nem igazán lehetett

összeegyeztetni az erdélyi autonómiák rendszerével. A liberális állam úgy látta, hogy minden partikularizmus a „feudalizmus” maradéka, az állampolgárok jogegyenlőségére épülő liberális állam nem fér össze az „állammal az államban”, ahogy például a szász autonómiát aposztrofálták, ezért vélték jogosnak az önálló politikai entitásként megjelenő „nemzeti” autonómiák felszámolását. Az államapparátus kiépülése, a növekvő bürokrácia fokozatosan megteremtette a feltételeket az állam szerepének növeléséhez. A modernizáció, a rendi maradványok felszámolása Anglia kivételével a legtöbb országban a központosításhoz kapcsolódott. A közigazgatás részleges reformja már az átmenet éveiben megkezdődött, bár a teljes átalakításra majd csak később, az 1876. évi közigazgatási reform nyomán került sor.

Az autonómia fokozatos felszámolása növelte a hátrányos helyzetbe került nemzetiségek nacionalizmusát, és ezáltal a feszültségeket.⁶ A nacionalizmuskutatók rámutattak az elit szerepére és törekvésére, hogy a nyelv révén monopóliumot szerezzen egy adott „nemzeti” terület ellenőrzése fölött. Különösen, ha erős a verseny az egyes nemzeti csoportok között, mint ahogy ez Erdély esetében is történt, az értelmiségnek érdeke, „hogy olyan konkrét nemzeti terület hozzanak létre, melyben saját kultúrájuk tudóiként kiküszöbölhetik vagy legalábbis csökkenthetik a rivális csoportok befolyását” (Dieckhoff 2004, 309).

Ráadásul az erdélyi magyarok is csalódtak reményeikben. Ez egyrészt a túlzott elvárásokat követő szokásos kiábrándulás volt, de „duzzogásuknak” volt más oka is. Úgy érezték, „Erdélynek speciális ügyeit” háttérbe szorították, túlságosan kevés beleszólásuk van a döntésekbe, túl kevés a képviselőjük kormány szinten. Míg a központi döntésekbe tényleg kevés beleszólásuk volt, a helyi közigazgatás megmaradt az erdélyiek monopóliumának: a magyar és részben a szász politikai elit továbbra is szilárdan a kezében tartotta az erdélyi törvényhatóságokat, azonban a románok jórészt kiszorultak az 1849–1865 között elfoglalt pozícióikból.

Az integráció 1872-ben sem zárult még le, tovább folytatódott a királyi biztosi rendszer felszámolása után is. Bár a gazdasági és társadalmi modernizáció terén a következő időszak ha nem is töretlen fejlődést, kétségkívül előrelépést hozott, a nemzetiségekkel való „belső kiegyezés” nem járt sikerrel. Ehhez nemcsak a nemzetiségpolitika újragondolására lett volna szükség, de az államot is új alapokra kellett volna fektetni. A magyar politikai elit részéről azonban erre egyre kevesebb

⁶ Lásd Michael Hechter nézetét, hogy a premodern államokban a közvetett kormányzás gátat szabott a nacionalizmus kialakulásának. Éppen a közvetlen kormányzás XIX. századi kialakulása a teszi a nacionalizmust modern jelenséggé (Hechter 2004, 151).

hajlandóság mutatkozott. 1867–1868 nem a kezdete, hanem a végpontja volt az 1848-ban megindult jogkiterjesztési folyamatnak. A következőkben az államnemzeti nacionalizmus megerősödésének lehetünk tanúi. Európa-szerte megfigyelhető a nacionalizmus radikalizálódása az 1870-es évektől. Egyrészt minden magát nemzetnek tekintő csoport ekkor már saját államot akart, ezáltal felerősödött az etnikum és nyelv szerepe a nemzet meghatározásában, másrészt az addig a liberalizmus-sal és demokratikus törekvésekkel kéz a kézben járó nacionalizmus ideológiailag radikalizálódott, balról jobbra tolódott.⁷ A folyamatos ellenállásba merevedő románok állandó fenyegetést is jelentettek a magyar kormány számára; pusztá létükkel, azáltal, hogy lehetetlen volt integrálni őket, állandó félelmet ébresztettek; az ország szétdarabolásának víziója váltotta fel a „nemzethalál” reformkori rémképét, igaz, ezt a későbbiekben a magyar politikai elit egyre inkább „túlkompenzálta”, és nagyrészt hatástalan, de annál irritálóbb intézkedések sorával próbálta erőltetni az asszimilációt. A nemzeti kizárólagosság igénye nem tűrt más lojalitást, a nemzetállam nem akart osztozni polgárai érzelmi kötődésén sem. A magyar politikai elit úgy vélte, az ország demokratizálódása veszélyeztetné a nemzetépítés sikerét, az egységes nemzetállam megszilárdítását, ezért, ellentétben a nyugat-európai fejlődéssel – ahol az állam szintén homogenizálta polgárait –, demokratizálódás nélkül akart egységesíteni. Hogy a regionális autonómia fennmaradása megnyílna lett volna képes hosszú távú megoldást kínálni – ezt ma már csak találgatni lehet. Erdélyre az elkövetkező másfél évszázad folyamán még több unió és integráció várt, de az éppen aktuális politikai elit egyik esetben sem tanult az elődök, illetve az előző „uniók” tapasztalataiból és hibáiból.

Irodalom

1848–1849. évi iratok a nemzetiségi megbékélésről. A Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium és a Centenárius Ügyosztály támogatásával kiadja a Magyar–Román és a Magyar–Jugoszláv Társaság. é. n. (1948), h. n.

Asztalos Miklós 1928: *Kossuth Lajos és az erdélyi kérdés*. Budapest, Collegium Transilvanicum.

⁷ Reinhard 1999, 450–452. Reinhard a „Möchte-ger-Nationen” sokasodásáról beszél, és úgy véli, a nacionalizmus csak 1870 után vált ideológiává. Az etnikai elvet a nemzet meghatározásában a XIX. és a XX. században sem pusztán a jobboldali radikálisok alkalmazták, például ezt vették alapul Közép-Európában a második világháború utáni lakosságcsereknél. A felszabadult gyarmatok szintén nem tudtak jobbat kitalálni az államnemzeti modellnél (i. m., 456–458).

- Dieckhoff, Alain 2004: Egy megrögzöttség túlhaladása – a kulturális és politikai nacionalizmus fogalmainak újraértelmezése. In Kántor Zoltán (szerk.): *Nacionalizmus-elméletek (szöveggyűjtemény)*. Budapest, Rejtjel.
- Egyed Ákos 2001: *Erdély 1848. évi utolsó rendi országgyűlése*. Marosvásárhely, Mentor.
- Egyed Ákos 2009: Gróf Mikó Imre és a nemzetiségi kérdés. Vázlat. *Magyar Kisebbség*, új sorozat, 14., 2009/1–2. (51–52.)
- Eötvös József 1942: Búcsú Erdélytől. In Molter Károly (szerk.): *Hazai utazók Erdélyben*. Kolozsvár, Lepage Lajos.
- Gyáni Gábor 2001: A középosztály és a polgárság múltja, különös tekintettel a dualizmus kori Erdélyre. In Pál Judit – Fleisz János (szerk.): *Erdélyi várostörténeti tanulmányok*. Csíkszereda, Pro-Print.
- Hechter, Michael 2004: A nacionalizmus megfékezése. In Kántor Zoltán (szerk.): *Nacionalizmuselméletek (szöveggyűjtemény)*. Budapest, Rejtjel.
- Kónyi Manó (összegyűjt.) 1889: *Deák Ferencz beszédei III. 1861–1866*. Budapest, Franklin.
- Kovács Endre 1967: *A Kossuth-emigráció és az európai szabadságmozgalmak*. Budapest, Akadémiai.
- Kőváry László 1867: Hogyan egyesítsük Erdélyt? Beolvasszuk-e, vagy csak uniáljuk? II. *Korunk*, 7., 1867/40. (április 3.).
- Pál Judit 2010: *Unió vagy „unificáltatás”? Erdély uniója és a királyi biztos működése (1867–1872)*. Kolozsvár, Erdélyi Múzeum-Egyesület.
- Reinhard, Wolfgang 1999: *Geschichte der Staatsgewalt. Eine vergleichende Verfassungsgeschichte Europas von den Anfängen bis zur Gegenwart*. München, C. H. Beck.
- Slavici, Ioan 1980: *A világ, amelyben éltem* (vál. és ford. Dávid Gyula). Bukarest, Kriterion.

Makkai Sándor író református püspök Bukarestben, 1926.
© Fortepan/Makkai Sándor Protestáns Népfőiskolai Egyesület

Demeter M. Attila

Balogh Artúr és a liberális kisebbségvédelem elvi buktatói

talán meglepő, hogy egy Erdélynek szentelt számban éppen Balogh Artúrról emlékezem meg. Ő ugyanis nem volt erdélyi: Abonyban született, és csupán 1904-ben telepedett meg Kolozsváron, miután kinevezték az ottani egyetem tanárának. Jogot, jogfilozófiát s ezzel összefüggésben néha politikaelméletet is tanított. Másfelől viszont tudatosan „vállalta” az erdélyiséget s ezzel együtt a kisebbségi élethelyzetet is akkor, amikor a trianoni döntést követően nem telepedett át (vagyis „haza”) Magyarországra, hanem egészen nyugdíjazásáig, 1925-ig megmaradt a kolozsvári egyetem tanárának. Mi több: a két világháború között mindvégig részt vállalt az országos politikából, aktívan képviselte – Jakabffy Elemérrel együtt, amolyan nem hivatalos külügyérként – az erdélyi magyarság ügyét a Nemzetek Szövetsége előtt, s ami a legfontosabb: gondolkodott – erdélyiségről, kisebbségi élethelyzetről s mindezek jogi, politikai vonatkozásairól.

Az erdélyiségnek kétségekívül lehetett valamiféle intellektuális vonzereje is számára, bizonyíték rá, hogy 1941-ben, az immár megváltozott politikai helyzetben ír egy mértéktartó, de nagyon alaposan átgondolt tanulmányt az „erdélyi szellemről” (szemmel láthatóan régóta foglalkoztatja a kérdés). A szöveg mögöttes szándéka persze politikai: szembefordulni az akkoriban eluralkodó negédes nemzetkarakterológiai kurzussal, vagy, ahogy ő mondja: a „transzilván gondolattal” kapcsolatos szép, de általános „szólamokkal”, amelyek „Erdély egy részének a magyar koronához való visszatérése óta” mintegy vadul burjánozni kezdtek (Balogh 1997, 266). Innen nézve már, mondhatni, tanulmányának a címe is félrevezető: nem kíván elmélyedni az erélyi „szellemen” vagy „lelkületben”, ehelyett inkább azokat a történelmi, közjogi

és politikai hagyományokat sorakoztatja fel, amelyek adott esetben az erdélyi „szellem” specifikumát magyarázhatják.

Olyanokra utal itt, hol részletezően, hol csupán az említés erejéig, mint a térség földrajzi különállása, a „másfélszáz éves politikai különállás”, „az erdélyi állam” sajátos berendezése (vagyis az *unio trium nationum*), a nemzetek együttélését és a politikai döntéshozatalt szabályozó jogi keret (vagy ahogy ő nevezi: „az erdélyi alkotmány”) s végül persze a vallásszabadság elmaradhatatlan eszméje. Mindezzel nyilván akkoriban sem mondott túl sokat: ezek ugyanúgy ismertek voltak hetven évvel ezelőtt is. Tehát inkább a „kurzussal” s a nemzetkarakterológiai topozsokkal való szembehelyezkedés igénye teszi figyelemre méltóvá ezt a tanulmányt, s ezzel összefüggésben a tárgyszerűségekre való kimondott törekvés.

Nem is időznék el hosszasan fölötte, inkább Balogh gondolkodásának azokat az elemeit szemlélném, amelyek a korban kétségkívül újszerűek voltak, s amelyek „időállóknak” bizonyultak a szónak abban az értelmében, hogy ma is hasznosak lehetnek számunkra, erdélyi magyarok, kisebbségben élők számára, hogy saját politikai helyzetünket jobban értsük. Azaz segíthetnek abban, hogy ezt a kisebbségi élethelyzet teoretikusan is leképezhessük, s hogy jogi vagy politikai rendezésére irányuló javaslatainkat elméletileg/filozófiaiag is megalapozzuk. Balogh írásainak egyik fölöttébb szimpatikus vonása ugyanis éppen az, hogy számos kortársától eltérően nem egyszerűen csak leleplezi a kisebbségi helyzet súlyos igazságtalanságait (azt is megteszi), hanem megpróbálja ennek a politikai helyzetnek a specifikumát is végiggondolni a jog-, de a politikaelmélet kategóriáinak is a segítségével. Más szavakkal: elméleti érvénnyel is megpróbálja leképezni ezt a sajátos politikai szituációt. S teszi ezt úgy, hogy mindeközben az európai politikai gondolkodás legjobb hagyományaihoz zárkózik fel, olyan szerzőkre hivatkozik állandóan, mint például Benjamin Constant.¹

Persze, hogy rögtön csorbítsam is az érdemeit, munkássága ilyen téren nem egyedülálló és nem is előzmények nélküli: ő maga utal állandó jelleggel Eötvös Józsefre, a nemzetiségi kérdés legnagyobb XIX. századi szakértőjére, akit „tanítómesterének” tekint. Mindazonáltal Eötvös nemzetiségi nézetei és Balogh kisebbségelméleti megfontolásai

¹ Azt is tudjuk egyébként egyik, később hírnevet szerzett tanítványától, Cs. Szabó Lászlótól, hogy Baloghnál nem lehetett megúszni a vizsgát Benjamin Constant nélkül: az a tanítvány, aki nem olvasta Constant műveit – eredetiben, franciául –, nem remélhetett nála átmenő osztályzatot. Még a Magyar Tudományos Akadémián is róla tartott felolvasást (1914. december 7-én) *Benjamin Constant és az alkotmányos állam tana* címmel.

között nyilvánvalóak a különbségek, tartalmiak és strukturálisak egyaránt, amit nem csupán eltérő gondolkodói habitusuk és szemléletviláguk, hanem a megváltozott történelmi helyzet is magyaráz.

Először is azért, mert Eötvös számára a „nemzetiségi” kérdés soha nem a magyar kisebbség szempontjából merült fel, lévén az ő korában, a XIX. század második felében a magyarok relatív többséget alkottak Magyarországon: számára tehát ez mindig a „más ajkú” népek kérdését jelentette. Balogh számára viszont a „nemzeti kisebbségek” ügye döntően és elsősorban mindig a romániai vagy erdélyi magyarságra vonatkozott.² Másfelől Eötvösnek, aki a Monarchiának mindig lojális alattvalója volt, ezt a kérdést soha nem kellett *nemzetállami* keretben végiggondolnia, hanem egy dualista szerkezetű, többnyelvű s alapvetően többnemzetiségű monarchia adta meg gondolkodása számára a szükséges államjogi keretet. Mondják ugyan történészek, hogy a kiegészítést, azaz az 1867-es esztendő követően Magyarország is elindult a nemzetállammá válás útján (s ez valószínűleg így is van), ekkor azonban már Eötvös nem volt aktív elméleti szakember – legfontosabb elméleti munkáit negyedszázaddal azelőtt már megírta. Még aktív politikus ugyan, sőt politikai tevékenységének talán legtermékenyebb korszaka ez a halálát megelőző pár év, de már nem aktív elméletíró. Harmadrészt, s talán ez a legfontosabb különbség, Eötvös számára a kisebbségek nemzetközi védelme teljességgel ismeretlen volt – mint ahogyan abban a korban a kisebbségek nemzetközi védelme egyáltalán. Ha a korabeli példákra gondolunk: az 1865-ös osztrák alkotmány a birodalom területén élő „néptörzsek” számára biztosított egyenjogúságot, az 1868-as magyar nemzetiségi törvény pedig értelemszerűen csupán a Magyarország területén élő „nemzetiségek” számára biztosított bizonyos nyelvi jogokat – ezek a jogszabályok vagy alkotmányos rendelkezések nem lépték (és nem is léphették) túl a birodalom, illetve Magyarország határait.

Balogh számára azonban az első világháború lezárása nyomán az utódállamokkal megkötött „kisebbségi szerződések” elméletben is

² A terminológiai korszakváltást az első világháborút lezáró békeszerződések nyomán megszülető úgynevezett „kisebbségi szerződések” képezték, amelyek immár nem „nemzetiségekről”, hanem „nemzeti kisebbségekről” beszéltek. Egy viszonylag későn, 1940-ben írt rövid szemantikai dolgozatában (Balogh 1940) arra is felhívja a figyelmet, hogy ez a terminológiai váltás nem volt minden politikai jelentőség nélkül való. A nemzetiség fogalma, írja, a magyar politikai és jogi nyelvezetben elvileg a többségi nemzet tagjaira is alkalmazható volt (Magyarországon nemzetiségnek mondták a magyart is, ha csupán a nyelvi/kulturális hovatartozásra gondoltak), ellentétben a kisebbséggel, ami egy olyan címke, amit a többség adományoz mindig a kisebbségnek.

megkerülhetetlenek; olyan dokumentumok, amelyek érvényét jogászként eszébe sem jutott vitatni, s amelyek szemléletmódjához és fogalomhasználatához ő maga is mintegy „kötelezően” mindig felzárkózott. Tulajdonképpen azt gondolom, hogy kisebbségelméleti nézeteinek egyik legfontosabb szerkezeti jellemvonása, tudniillik ezek szemmel látható „liberális” jellege éppen a kisebbségi szerződések szemléletmódjához való felzárkózás elméleti kényszeréből fakadt: ezek a szerződések nem ismertek el úgynevezett „kollektív” jogokat, s ritka kivételektől eltekintve szigorúan az egyéni jogok talaján álltak: nem a kisebbségeknek, hanem azok „tagjainak” (vagyis az egyéneknek) biztosítottak jogi védelmet.

De igazságtalanok lennének Balogh Artúrral szemben, ha azt mondanánk, hogy elméletének liberális jellege kizárólag a kisebbségi szerződéseknek való elvi megfelelés kényszeréből fakadt. Következetes és művelt, eszmetörténetben is igen jártas politikai gondolkodóként a liberalizmust és annak hagyományait nem csupán alaposan ismerte, hanem azokat minden helyzetben fel is vállalta – így értelemszerűen a kisebbségi élethelyzetben is. Ő maga mondja egy, a *Liberalizmusról* szóló előadásában, amit az Erdélyi Múzeum-Egyesület keretében 1930-ban tartott, hogy liberális „belkormányzat” (Balogh 1997, 141–142) nélkül a nemzetiségi vagy kisebbségi kérdés megnyugtató megoldása eleve elképzelhetetlen. Vagyis az ő esetében a liberális alapvetés nemcsak a helyzeti kényszerekhez (a „kisebbségi szerződésekhez”) való igazodás eredménye, hanem minden alkalommal tudatos elvi opció is.

Van azonban ennek a tudatosan vállalt „módszertani” individualizmusnak egy (igaz, csupán ma látható) meglepő következménye is, ami tulajdonképpen a fő oka annak, hogy érdeklődésem évekkal ezelőtt Balogh munkássága fele fordult. Jelesül: szerkezetében nagyon hasonlóvá teszi ezt az elméletet azokhoz a kisebbségelméletekhez, amelyeket angolszász nyelvi közegben munkáltak ki az elmúlt harminc-negyven év folyamán, s amelyek ma szinte kizárólagosan uralják a kisebbségek helyzetéről való globális filozófiai gondolkodást. Az aktualitás egy olyasfajta – néha megtévesztő – látszatát kölcsönzi ez a tény Balogh gondolatainak, amellyel azok, az angolszász politikai filozófia mai dominanciája nélkül, vélhetőleg nem rendelkeznének. Gyanúm szerint a Balogh gondolatvilága és a kortárs angolszász kisebbségelméletek közötti szerkezeti affinitás abból a tényből fakad, hogy utóbbiak megközelítésmódját is alapvetően a liberális szemléletmód uralja.

Esetükben is igaz viszont, hogy ez a liberális alapvetés csupán részben elvi opció – részben viszont helyzeti kényszereknek való megfele-

lés eredménye. Vagyis függetlenül attól, hogy az egyes angolszász szerzők éppen melyik politikai eszmeáramlathoz tartoznak s mi a konkrét viszonyuk magához a liberalizmushoz (deklaráltan liberálisak-e, mint például Will Kymlicka, vagy pedig könyörtelen bírálói ennek az eszmerendszernek, mint például Vernon Van Dyke), a kisebbségi élethelyzet elméleti leképzésében mégis ragaszkodnak a liberális alapvetéshez (vagy legalábbis *bizonyos* liberális alapvetésekhez). Ez pedig főként azért van, mert számukra evidencia (ami számunkra is az kellene legyen), hogy demokratikus politikai rendszereink – intézményi karakterüket, jogrendjüket tekintve – liberálisak. Azaz liberális demokráciákban élünk, következésképpen a kisebbségi kérdés rendezésében sem fogadhatók el nem demokratikus – és főként nem liberális – megoldások. A kérdés tehát az – és erre a kérdésre kerestem a választ Balogh Artúr műveiben is, ezért vált ez az életmű számomra fontossá, és ezért gondolom, hogy tanulságos lehet számunkra ma is –, hogy létezik-e a kisebbségi kérdésnek „liberális” megoldása.

S ha igen, akkor az hogyan is néz ki?

Sajnálatos módon Balognak a *Liberalizmusról* szóló, imént már említett előadásában erre nézvést meglehetősen kevés támpontot találunk. Az előadás láthatóan jó alkalom volt számára arra, hogy saját, egyéni liberalizmusának eszmei gyökereit vázolja, és kitetszik belőle az is, hogy liberalizmusa hangsúlyosan kontinentális jellegű (vagyis nem angolszász típusú) volt. Ráadásul az a tény, hogy a tanulmány bevezetőjében alaposan és részletezően ismerteti Benjamin Constant polémiáját Rousseau-nak *A társadalmi szerződésben* kifejtett nézeteivel, arra enged következtetni, hogy a népszuverenitás demokratikus, rousseau-i gondolkörével szemben Balogh is fontosnak tartotta az egyéni szabadság elvét hangsúlyozni, továbbá hogy az egyéni, emberi jogokat a szabadság végső garanciáinak s az államhatalom külső korlátainak, a szuverenitás visszaszorítására alkalmas eszközöknek tekintette. Még magát a „mestert”, Eötvöst is megidézi adott ponton, hogy ebbéli álláspontját alátámassza: „Az egyéni szabadságnak egy másik nagy védője, a mi Eötvösünk is azért foglalt állást a népfelség ellen, mert ha ennek a népszuverenitásnak csálthatatlan és csak maga korlátozta hatalma van, mi tere marad akkor az egész szabadságnak.” (I. m., 122.)

Az előadás konklúziójában azonban Balogh eltér az addig követett, tisztán eszmetörténeti iránytól, és valamiféleképpen „aktualizálni” vagy „applikálni” próbálja a liberális eszmeekört, kétféle értelemben is. Egyfelől liberális alapokról bírálja kora szocialista eszmeekörét – ez a kritika szándékát tekintve komoly, elméleti igényességét tekintve

azonban messze elmarad Eötvös hasonló bírálatától.³ Másfelől leszögezi azt, hogy a liberális alapelveknek érvényesnek kell lenniük a kisebbségi kérdés rendezésében is.

Ez a meglehetősen tömör formában előadott elképzelés azonban már túlmutat a szigorúan vett egyéni jogok törvényes védelmének követelményén. Egyfelől, mert Balogh úgy látja, s ezt ki is jelenti, hogy minden liberális állam egyszersmind „jogállam” is – vagy legalábbis annak kellene lennie. Azaz a liberális „belkormányzás” automatikusan jogállamot eredményez, amelyben a kisebbségek helyzete szinte magától megoldódik. (A mondottak megértéséhez nem árt figyelembe venni, hogy a jogállam fogalma alatt ő valami nagyon specifikus dolgot ért. Ma persze unos-untalan használjuk ezt a szót, ami a kifejezés erőteljes devolúcióját, gyors elértéktelenedését is eredményezte. Mindközönségesen azt szoktuk érteni alatta, hogy jogállam az, amelyikben a törvény és a jog uralkodik. Ami eléggé félrevezető, hiszen ha mástól nem, akkor Hannah Arendttől tudjuk, hogy diktatórikus vagy totalitárius rendszerben is van törvény – legfennebb másféle. Amikor tehát Balogh jogállamról beszél, sokkal precízebb értelemben használja a szót, úgy, ahogyan azt Hegel, majd őt követően az egész német jogfilozófiai hagyomány tette. Az államiságnak olyan formáját érti alatta, amelyben megszűnik a jognak és a hatalomnak a szembenállása, ahol a hatalom és a jog egyugyanazon dolognak, „a nemzet köztudatának” terméke. Az államiságnak olyan formáját érti tehát alatta, amelyben a hatalmat a jog révén – rossz szóval élve – mintegy „humanizáljuk”. Így tehát a jogállamiság fentebbi fogalma révén éppen a jognak és a hatalomnak azt a szembenállását akarja meghaladni, amit a természetjogi hagyomány mindig is feltételezett, s aminek legradikálisabb szószólója az újkorban talán éppen a Balogh szívének oly kedves Benjamin Constant volt.)

Másfelől viszont, visszatérve a kisebbségi kérdés liberális megoldásához, Balogh ugyanitt azt állítja, hogy a liberális állam szükségképpen toleráns és „szabadságot szerető” állam. Ami, véleménye szerint, megint csak szinte automatikusan vezet a kisebbségi kérdés tartós, megnyugtató megoldásához. Mindez azonban, mai szemmel nézve a dolgot, meglehetősen alaptalan reménynek tűnik. Kétségtelen ugyan, hogy valamirevaló liberális államban valamiképpen intézményesül a tolerancia elve (az egyéni szabadság elvével párhuzamosan, de néha azzal összeütközésben is), csakhogy ez a tény önmagában még aligha

³ S ennek az állításnak a súlyát akkor tudjuk felmérni igazán, ha arra gondolunk, hogy a szocializmusnak az Eötvös-féle kritikája mennyivel igénytelenebb, mint a nagy kortárs (barát és levelezőtárs) John Stuart Millé – holott Balognak, a nagy elődöktől eltérően, már volt (vagy lehetett) tapasztalata létező szocialista rendszerről.

eredményezi a kisebbségi kérdés tartós megoldását. Ez olyannyira nyilvánvalónak tűnik számomra, hogy nem is kívánom hosszasan bizonygatni. Elmondhatjuk tehát, hogy bár a *Liberalizmusról* szóló előadás magát az elvet, miszerint a kisebbségi kérdésnek létezik liberális megoldása, kijelenti, de a megoldás konkrét módjait nem nevezi meg.

Balogh vonatkozó elképzeléseit (s ami ennél fontosabb: ilyen irányú elvi alapvetéseit) így máshol kell keresnünk, s meg is találjuk ezeket más tanulmányaiban, amelyek közül itt és most – a terjedelmi korlátokra való tekintettel – csupán egyet emelnék ki, bár kétségkívül mind közül a legfontosabbat. Ezt a tanulmányát öt évvel az említett, *Liberalizmusról* szóló előadás előtt, 1925-ben írta, s először a *Magyar Kisebbség* hasábjain jelentette meg *Kisebbségi jogok és azok védelme Romániában* címmel. A tanulmány szövege tematikusan két nagyobb részre bomlik: a második részben (a címhez hűen) a kisebbségi jogok korabeli romániai állapotát vagy helyzetét jellemzi, az első viszont elvi célzatú, amolyan védőbeszéd a kisebbségi jogok szükségessége mellett, s egyszersmind kísérlet arra, hogy ezeket a jogokat elméletileg is igazolja.

Ami az utóbbit, vagyis a kisebbségi jogok elméleti igazolását illeti: Balogh törekvése itt láthatóan az, hogy a kisebbségeket megillető jogokat valamiképpen az egyéni, emberi jogokból vezesse le. S mivel az ilyen típusú – liberálisnak gondolt – megoldásoknak ma is számos híve akad, érdemes idevágó okfejtését teljes egészében idézni, ugyanis a benne megfogalmazott érvek ma is gyakran felbukkannak az angolszász politikai filozófiában. „A kisebbségi jogok mint egyéni jogok az egyéni (polgári) szabadságot kitevő alapjogoknak kiegészítései, amely alapjogoknak elismerése az »ember és polgár jogainak« 1789-i francia deklarációja óta foglalt helyet rendszeresen az alkotmányokban. Nem mások ezek tehát, mint az egyéni szabadsághoz tartozó bizonyos jogoknak éppen a jogosított nemzetiségre tekintettel való elismerései. Minthogy pedig a nemzetiség kiváltképpen a nyelvben jut kifejezésre, az úgynevezett kisebbségi jogok legtöbbször tulajdonképpen nem egyebek, mint bizonyos alapjogokban (vallásszabadság, tanszabadság, véleménynyilvánítási szabadság, sajtószabadság, egyesülési és gyülekezési szabadság) a nemzetiségi nyelv érvényre jutásának biztosításai. Világos, hogy pl. a tanszabadság a kisebbséghez tartozó polgárookra csak akkor áll fenn, ha a saját nyelvén való tanítás és tanulás, ily nyelvű iskolák létesítésének és fenntartásának jogát foglalja magában. A kisebbségi jogok ilyenformán egyenesen az emberi minőség elismeréséből folyó jogok, mert a faj, nyelv, vallás elválaszthatatlan sajátja az egyesnek. Minthogy az egyéni szabadságot biztosító alapjogok az általános emberi minőség, méltóság elismerései, a nemzetiség pedig az emberinek különös

kinyomata az egyesben, ennél fogva joggal mondhatjuk, hogy a kisebbségi jogok az emberi különös kinyomatának elismerései, amennyiben ezt az elismerést az egyéni szabadság követeli." (Balogh 1997, 235–236.)

Balogh tehát tételesen a következőket mondja: a kisebbségi jogok döntően mindig nyelvi jogok, mint ilyenek egyéni jogok, s ilyen minőségükben éppen az egyének „emberi minőségének” vagy „méltóságának” elismeréséből fakadó jogok, mert a nemzetiségi hovatartozás, ami elsősorban a nyelvben jut kifejezésre, „az emberinek különös kinyomata az egyesben”. Olyan gondolatmenet ez, amit – úgy gondolom – első hallásra legalábbis kevesen vitatnának. De bármennyire is meggyőzően hangzik ez az érvelés, bármennyire is „kedves” a mi fülünknek, az én kérdésem mégis az, hogy vajon jellegét tekintve liberális-e. Sikerült-e Balognak a kisebbségi jogok jó – liberális – megalapozását adnia? (Ne feledjük, hogy itt a liberális megoldás kényszerét demokráciáink karakterénél fogva mindig kötelezően fel kell vállalnunk!)

Erre az egyszerű kérdésre aligha lehet egyszerű választ adni. Jellegében az érvelés kétségkívül liberálisnak tűnik, hiszen a kisebbségi jogok megalapozásában az egyéni szabadságjogokra (úgymond az „alajogokra”) megy vissza, illetve ezek végső morális/metafizikai fundamentumára, az emberi „méltóságra”. Mindazonáltal nekem mégis erős kételyeim vannak azzal kapcsolatban, hogy egy ilyesféle rekurzus egyáltalán lehetséges-e, s ha igen, akkor valóban liberális-e. Úgy gondolom ugyanis, hogy az emberi méltóság fogalma – *tartalmát* tekintve – nem igazán alkalmas arra, hogy segítségével a kisebbségi jogok valamilyen rendszerét megalapozzuk, s ha netán a fogalom ezt tartalmilag meg is engedné, a kisebbségi jogok visszavezetése az egyéni jogokra *logikailag* akkor sem volna lehetséges. Azt gondolom továbbá, hogy az ilyesfajta megoldási javaslatok érvényességének látszata csakis addig tartható fenn, amíg az emberi méltóság fogalmának precízebb jelentését homályban hagyjuk – ami nem is olyan nehéz, tekintetbe véve a fogalom rendkívül elterjedt és változatos használatát.

Én mégis megpróbálom, a fentebb mondottak alátámasztására, itt és most röviden körülírni, mégpedig úgy, hogy közben igyekszem megspórolni a méltóság kanti fogalma körüli végtelen filozófiai vitákat. Ennek érdekében azt javaslom, hogy tekintsük át – kiindulópont gyanánt – a klasszikus emberi jogoknak valamilyen rövid katalógusát, hiszen ezekről gondolták eredetileg azt, hogy az emberi méltóságból fakadnak, s valamiképpen az emberi méltóság „elismerései”. Ha az olyan XIX. századi, „liberális” szabadságjogokra gondolunk, mint például a szólás- és gondolatszabadság joga vagy a lelkiismereti szabadság, akkor azt látjuk, hogy ezek valamiféleképpen az embernek a „spirituális” dimenziójához kapcsolódnak. Azért illetik meg az embert, mert ő spirituális lény, s

tudomásunk szerint az egyetlen az élővilágban, akiről ez elmondható. Az ember, szemben az élővilág egyéb példányaival vagy egyedeivel, egyszerre „két világ polgára”, miként azt Kant mondotta: egyfelől érzéki lény, aki ki van szolgáltatva a saját vágyainak, indulatainak és ösztöneinek, ugyanakkor spirituális lény is, aki felül tud emelkedni a saját érzéki vágyain. Ezt fejezi ki valamiképpen az emberi *méltóság* kanti fogalma, akinek a filozófiája korán hatással volt az eszme kialakulására.

Ha tehát az emberi méltóság az alapvető emberi jogok forrása, akkor viszont az a tény jogosít fel minket az emberi jogokra, hogy bennünket, embereket egy, az érzéki természetünktől független indíték, egyfajta „spirituális okság” is mozgathat. (Nem mindig mozgat, de mozgathat.) Kant nyelvén szólva: az emberi méltóság abban áll, hogy mindannyian racionális lények vagyunk, akik képesek az életüket *elvek* szerint élni. Azóta is valami ilyesmi szolgál az egyenlő emberi méltósággal kapcsolatos intuíciónk alapjául, bár a pontos meghatározása megváltozhatott.

Az emberi méltóság, legalábbis Kant szerint, az ember *emberi*, pusztán emberi természetéből fakad: azaz az emberi *természetből* fakad ugyan, mégis független a konkrét személy konkrét, érzéki valóságától, természetes szükségleteitől, vágyaitól, indulataitól. És természetesen független, tehetnénk hozzá rögtön, az etnikai, nemi, felekezeti vagy másmilyen identitásától is. Kant a méltóságot az ember valami olyannyira absztrakt minőségeként kezelte, hogy függetlenítette akár még az egyes egyének erkölcsi habitusától is: függetlenül attól, hogy az egyes egyének gonoszak vagy jók, irigyek vagy nagylelkűek, aljasok vagy őszinték, bátrak vagy gyávák, egyként feltételeznünk kell velük kapcsolatban az erkölcsi méltóságot. Nem véletlenül utalnak manapság Kant késői értelmezői arra, hogy ez tulajdonképpen nem más, mint az emberi nem erkölcsi egységének hipotézise, amennyiben ez a kanti elmélet minden erkölcsi cselekvés végső lehetőségfeltételét, a szabadságot minden egyes emberrel kapcsolatban feltételezi. (Éppen ezért ez egyszersmind természetesen a szabadság egyetemes, kanti hipotézise is.)

Summa summarum: az ember tehát azért jogosult emberi jogokra, mert pusztán csak ember, és semmi több: de ez a „pusztán csak ember” nem kevesbíti az embert, hanem éppen ellenkezőleg, az ember „spiritualitás” voltának egyetemes elismerésével (vagyis a szabadság egyetemes feltételezésével) egy olyan többletet (szabadságot) ad hozzá az emberi léthez, ami az embert minden más élőlény fölé emeli. Mivel ezt a „spirituális” létezését, a szabadságnak ezt a lehetőségét, vagyis annak lehetőségét, hogy életünket elvek (és ne indulatok, ösztönök és vágyak) szerint éljük le, minden emberi lényvel kapcsolatosan feltételeznünk kell (bár természetesen nem mindenki és nem mindig cselekszik elvek szerint, sőt), ezért az emberi jogok is egyetemesek: minden embert megilletnek.

Függetlenül attól, hogy a másik ember gonosz-e vagy jó, függetlenül attól, hogy milyen az identitása (hogy magyar-e vagy román, nő-e vagy férfi, katolikus-e vagy protestáns stb.), feltételeznem kell vele kapcsolatosan az egyetemes emberi méltóságot, és biztosítanom kell ennek tiszteletben tartását az őt megillető alapvető emberi jogok (vagyis a szabadságának) feltétlen tisztelete révén. Ez az a kanti gondolat, ami aztán rendszerint az egyes – demokratikus és liberális – államok alkotmányában is helyet kap az egyenlőségklauzula valamilyen megfogalmazása révén, miszerint az adott állam polgárai egyenlőek egymással (természetesen csupán jogaik tekintetében) nemre, fajra, felekezetre stb. való tekintet nélkül.

Talán ennyi elég is ahhoz, hogy lássuk: valahányszor az emberi méltóságról gondolkodunk, akkor kötelezően elvonatkoztatunk (kötelezően el kell vonatkoztatnunk) a másik ember konkrét identitásától (legyen az nemzeti, felekezeti vagy másmilyen), és pusztán emberi minőségében kell őt tekintenünk. Ezt kéri tőlünk a liberális gondolati és politikai tradíció. Ugyanígy: valahányszor az emberi jogokról gondolkodunk, el kell vonatkoztatnunk a szóban forgó személyek konkrét identitásától, s csupán általános, emberi minőségükben kell tekintenünk őket. Más szavakkal: a liberális hagyomány mindig egyfajta absztrakciós gyakorlatot ír kötelezően elő, folyamatos absztrakciót feltételez, azt kéri, hogy folyton elvonatkoztassunk a mások identitásától, s nemkülönben a sajátunktól. Ezt nem mindig könnyű (sőt, tulajdonképpen soha nem könnyű) megtenni, de úgy néz ki, hogy csak így válik lehetségessé az egyének egyforma tisztelete. S mivel nem könnyű megtenni, ezért néha – szóban és gondolatban – gorombák is vagyunk Kanttal. Ilyenkor azt szoktuk mondani, hogy ez tulajdonképpen nem más, mint „az egyén szörnyű kanti elszemélytelenítése”. De amennyire „szörnyű” ez a procedúra, úgy néz ki, legalább annyira szükséges – már ha egyenlő tiszteletet akarunk magunknak és másoknak.

Lehet persze ezek után azt mondani, miként azt Balogh is teszi, hogy valamely partikuláris identitás (például valamilyen nemzeti kisebbséghez tartozó személyek nemzeti identitása) tiszteletét az egyetemes emberi méltóság tisztelete alapozza meg, de rögtön gondolni kell két dologra. Először is arra, hogy ezzel kiléptünk a liberális logikából: a szavak (a méltóság tisztelete) megmaradtak, de egészen mást jelentenek, hiszen itt éppen az absztrakciónak, az elvonatkoztatásnak ezt az igényét adtuk máris föl. Másodsorban viszont gyanítható, hogy a partikulárisnak (a konkrét identitásnak) az egyetemesre (az emberi méltóságra) való visszavezetése beláthatatlan logikai és filozófiai bonyodalmakat okoz majd – mint ahogyan az esetek többségében okoz is. Éppen ezért azoknál a kortárs angolszász szerzőknél, akik a kisebbségi jogok hasonló,

deduktív levezetésével próbálkoznak, rendszerint igen körmönfont és nehézkes megoldásokkal találkozunk, mert a probléma – a sajátos viszszevezetése az általánosra – különös logikai eljárásokat igényel.

Számomra azonban ezek a bonyolultabbnál bonyolultabb okfejtések valami egyebet bizonyítanak. Mégpedig azt, hogy a kisebbségi jogok hagyományos emberjogi alapokból filozófiai-logikai világossággal nem vezethetők le, vagyis ha az olyannyira szükséges kisebbségi jogoknak létezik liberális megalapozása – mint ahogyan azt Balogh Artúr feltételezte –, akkor azt más irányban kell keresni.

Irodalom

Balogh Arthur 1940: Kisebbség-nemzetiség. *Magyar Kisebbség* (Lugos), XIX. évf.

Balogh Artúr 1997: Az erdélyi szellem. In uő: *Jogállam és kisebbség*. Bukarest–Kolozsvár, Kriterion.

Balogh Artúr 1997: Liberalizmus. In uő: *Jogállam és kisebbség*. Bukarest–Kolozsvár, Kriterion.

Balogh Artúr 1997: Kisebbségi jogok és azok védelme Romániában. In uő: *Jogállam és kisebbség*. Bukarest–Kolozsvár, Kriterion.

A Leánykakó Torockó felé az Aranyos völgyében, 1909. © Fortepan/Cholnoky Frigyes

Keszeg Anna

Házasság felsőfokon

*Egy 1937-es, Torockóról szóló
régiórepresentáció*

Irásomban Keleti Márton és Indig Ottó 1937-es *Torockói menyasszony*¹ című filmjét elemzem a régiórepresentációk problematikája szempontjából. Serge Moscovici társadalmirepresentáció-elmélete alapján annak járok utána, milyen tudást közvetít a Keleti–Indig-film Erdély egyik sajátos térségéről. A régiórepresentáció összefügg a zsidókkal kapcsolatos representációkkal, s a művet a filmiparon belüli úgynevezett „őrségváltás” jelenségének kontextusában helyezi el. A régiórepresentáció feltöltődik egy más típusú representációs tartalommal, s ezáltal a film kétfajta beszédmódot használ: egy populáris zsánerek által uraltat, illetve egy másikat, mely a finom iróniáé. A tanulmányban ezen nyelvek egymásra hatására és ennek következményeire vagyok kíváncsi.

A következőkben olvasható elemzés több tematikus szűkítés eredménye. 1. Földrajzi szűkítés: azt vizsgálom, milyenek a társadalmi representációk Erdély kapcsán, viszont a teljes Erdélyről beszélni kétségkívül igencsak nehéz lenne, ezért mindössze annak egy sajátos térségéről, Torockóról fogok.² 2. Perspektívaszűkítés: bár a Torockó-representációk globálisan érdekelnek, itt főként egy magyar és erdélyi használatra kidolgozott egységet tudok feldolgozni. 3. Időbeli szűkítés: bár e representációk egyfajta „*longue durée*”-ben izgalmasak számomra, az elemzést kénytelen leszek egy XX–XXI. századi történetre korlátozni, melynek

¹ Rendezte: Keleti Márton, forgatókönyv: Indig Ottó, zeneszerző: Polgár Tibor, operatőr: Kurzmayer Károly.

² Az Erdély-megjelenítések ellentmondásosságát, a magyar nacionalizmus úgynevezett autenticitásdiskurzusának Erdélyre való vonatkoztatását tárgyalja a Feischmidt Margit szerkesztette *Erdély-(de)konstrukciók* (2005).

középpontjában egy színmű és annak több médiumbeli feldolgozása áll – különös tekintettel egy 1937-es filmes változatra. 4. Tematikus szükítés: a régiórepresentáció tartalmi elemeire vagyok kíváncsi, viszont főként a materiális kultúrával és az átmeneti rítusokkal kapcsolatos összetevőkről fogok részletesen írni.

Konkretizálva: 1931-ben Indig Ottó – valamelyest a népszínmű poétikai és műfaji elvárásainak megfelelően – megírja a *Torockói menyasszony* című színdarabot, melyet a következő évtizedben Erdélyben és Magyarországon is többször előadnak. Már csak a sztori izgalmaságát fokozza, hogy az erdélyi előadásokon a főszerepet a szerző felesége, Neményi Lili játssza. 1937-ben Indig és Keleti filmforgatókönyvvé alakítja a darabot, s még abban az évben Dayka Margit és Jávor Pál főszereplésével elkészül a *Torockói menyasszony* című film Gál Ernő Rex Film cégénél. A szöveget 2006-ban ismét előveszik (színpadra írta: Kállai István, Böhm György), ezúttal a Budapesti Operettszínházban, ahol Béres Attila rendezésében *Menyasszonytánc* címmel Jávori Ferenc Fegya zeneszerzői közreműködésével egy új műfaj, a klezmermusical első darabja készül el belőle.

Mint hogy a mű jórészt ismeretlen, a főszövegben foglalom össze a történetét. Torockón a falu legszebb párja, Bárány András és Patkós Nagy Rózsi házasodni készül. Az egyetlen akadály a lány hiányzó keresztlevele. Kolozsvárról, az árvaházból érkezik az értesítés, hogy a lány a tordai zsidó malomtulajdonos, Blum Salamon törvénytelen gyermeke, vagyis ő maga is zsidó. A lány frissen azonosított identitása a lakodalom akadályja lesz, Bárány András szülői és közösségi nyomásra kénytelen megtagadni Rózsit. Rövid időn belül új értesítés érkezik, melyben az áll, hogy az első keresztlevélben említett gyermek korai halálát néhány hónap múlva jelentették Patkósék, az örökbe fogadó szülők, s új gyermeket kérvényeztek, Rózsi pedig ez utóbbi. Apja tordai magyar nyomdász. Az esküvő így már sorra kerülhet, azonban időközben lelepleződik az erőviszonyok, az eltérő elvárások, a preferenciák, a közösségi normák s nem utolsósorban a zsidókkal szembeni előítéletek.

Elemzésem módszertanát Moscovici 1961-ben kidolgozott társadalmi-representáció-elmélete adja (Moscovici 2002b, 210–211), pontosabban annak kortárs átértelmezése. Kiindulópontom az, hogy a kulturális termékek – különösképpen a populárisak – szociális representációkként olvashatók, és hozzájárulnak az e termékek által tematizált jelenségekről szóló kollektív tudás kialakításához, terjesztéséhez, megszilárdításához. Jelen esetben egy Erdély-, pontosabban Torockó-kép összetevőinek rögzülésével, majd különböző műfajok és korszakok közötti vándorlásával van dolgunk. Moscovici elméletét 2011-ben tárgyalta újra az ez irányú kutatásoknak folyamatosan teret biztosító *Papers on Social*

Representations című folyóirat. Ebben kitüntetett szerepet kapott annak a kérdésnek a tárgyalása, hogy e reprezentációk kutatásakor nem szabad megelégednünk a tartalmuk azonosításával, hanem létrejöttük folyamataira is rá kell kérdeznünk (Lahlou–Abrici 2011). A következőkben az Indig Ottónál (illetve egy hozzá kapcsolódó és általa felfedezett *network*nél) megjelenő reprezentációs tartalom³ alakulási folyamatára és tartalmi elemeire irányítom az olvasó figyelmét.

A bennünket érdeklő harmincas évek az Erdélyről való beszéd tekintetében olyan diskurzusokat termel, melyekben Erdély folyamatosan jelen van ugyan, viszont egyfajta ismeretlen ismerősként.⁴ Az a hagyományosan magyar régió, mely már nem része a magyar közigazgatásnak, mitizálódik, hordozni kezdi a kitüntetett magyar nemzeti tér attribútumát, miközben ebbe az ismerősnek vélt, hiszen egyezményesen magyar térbe valamilyen módon integrálni kell az (egyébként mindig is ott levő) idegen elemeket. Ez az integrálás azonban a legtöbb esetben vagy elmarad, vagy ellenségfogalmak megteremtésével helyettesítik. Indig *Torockói menyasszonya* azonban nem kifejezetten *mainstream*: ezeknek az integrációs történeteknek a nehézségeivel küzd meg, s keres olyan műfaji és történetmintákat, melyekbe az ellentmondások, e tér összetettsége valamilyen módon mégiscsak beilleszthető.

Párválasztás extrákkal

Ha egy gyors pillantást vetünk a Torockóhoz kapcsolódó kulturális megjelenítésekre, a reprezentáció figuratív magját a következő három elem köré rendezhetjük: 1. Torockó materiális kultúrája rendhagyó és

³ A következőkben használt terminusok érthetősége kedvéért összefoglalom Moscovici elméletének fő fogalmi keretét. A szociális reprezentáció egy képzet és egy fogalom közötti folyamatosan változó összefüggés, melynek célja az ismeretlent ismerőssé tenni. Ezen összefüggések viszonylag állandó elemei képezik a reprezentáció magját, mely három technikának köszönhetően alakul ki: lehorgonyzás (az ismeretlen elemeit elhelyezzük saját kategória-rendszerünkben), névadás, osztályozás (az ismeretlen saját fogalmainkra hozása), tárgyiasítás. Részletesebben lásd Moscovici 2002b.

⁴ Ehhez az összefüggéshez a fentebbiekben említett Feischmidt szerkesztette kötetből Sebestyén Adrienné tanulmányát emelem ki, mely a harmincas, negyvenes évek Erdélyről készült útikalauzai kapcsán fogalmazza meg azt a következtetést, hogy a főként útvonalakat említő bemutatások után 1941-ben kezdődik el az a folyamat, melylyel az „Erdélybe tett utazást egyfajta zárandoklatnak tekintették, nem a szó vallásos, hanem nemzeti értelmében, amely magában és magán hordozta a »Trianon után magyarnak lenni« viszontagságait.” (Sebestyén 2005, 56.)

viszonylag elszigetelt is az Aranyosszéknek nevezett néprajzi régióban, melyhez jobb híján odasorolják. 2. A közösség zárt, normarendszere stabil és ellenáll a változásnak, bünteti a meg nem felelést. 3. Ebből az elvből kifolyólag a kistérség egyik legtöbbit emlegetett, rendszeresen felmerülő gondja a házasságkötés, mivel annyira erős párválasztási feltételek vannak érvényben. Jókai Mór *Egy az Isten* (1876–1877) című regényének eltérő módszertanú, de azonos kérdésfelvetésű elemzése kapcsán jutottam arra a következtetésre, hogy a nagy családi idillel lezárt regény végső soron egyetlen házasság létrejöttéért áldoz fel legalább négy másikat, arról nem is beszélve, hogy a feleknek a teljes Dél-Európát be kell utazniuk, ráadásul meglehetősen kalandos körülmények között ahhoz, hogy végül az egybekelés egyáltalán szóba kerülhessen. Ignác Rózsa *Torockói gyász* (1958) című regénye pedig egy, két vőlegény közül választani képtelen torockói lány figurája köré szervezi a XVIII. század eleji bonyodalmat, melyet egy, a témát feldolgozó torockói népköltészeti alkotással is dokumentál. Székely Borbála, Ekkárt András és Szabó Gergely szerelmi háromszögének története alapozza meg a kisközösségi drámát, s a Habsburg-elynyomás és a Thorotzkay család felől érkező nemesi követelések elleni kettős megmozdulásban aktiválja a főszereplő lányban azonosított belső konfliktust. A regényben reprodukált balladaszöveg:

Két violát termett / Aranyos mezeje, / Két szegény legénynek / Egy a szereteje. / Melyiket szeressem, / Melyiket kedveljem? / Egy kedvesnél többet / Mért adott az Isten? // Egyformán szeretem / A bükköt, a nyárfát, / Mégis a legjobban / A sudar fenyőfát. / Sudar fenyőfának / Ágait levágták, / Azt a két szép legényt / Arra akasztották. // Fenyőfán száradott, / Sziklában hamvadott / Szép Székely Borbála / Pár nélkül maradt.” (Ignác 1964, 312.)

A végül létrejövő házasság egy fiatal özvegy és egy, a harctéren megsebesült tanító között éles ellentétben áll a regény elején felvillantott, néprajzi kuriózumszámba menő esküvővel, melyet a társadalmi presztízsré annyira érzékeny falu lakói vizionálnak a közösség tagjaként megrajzolt narrátor perspektívájában. A párválasztás a harmadik torockói nagyregényben, Gyallay Pap Domokos *Vaskenyérenjében* (1926) sem egyszerűbb feladat. A konfliktus alapja ebben a történetben is a társadalmi elvárások és az egyéni normaszegés közötti ütközés.

A torockóiak házassághoz való viszonyulásának kérdését már Orbán Balázs is felvetette a *Torda város és környéke* című művében, mely a XIX. század második felének normaadó Torockó-ábrázolása volt.

„[...] a toroczkóiak mindig csak egymás közt házasodnak, elannyira, hogy alig van eset még arra is, hogy a hasonvallású, eredetű és szokású szomszéd szent-györgyi néppel összeelegyednének; már pedig tudjuk, hogy az e tekintetben való zárkózottság a faji degenerációt szokta előidézni. Példák erre a népességben mindig fogyó száz faluk és azon családok, hol a rokonok közti házasságok divatoznak, azért nem ártana a toroczkói legényeknek a havastúli fürge székely menyecskékhez áttekinteni, valamint a székely legényeknek sem lenne kárára, ha Torockó nevét méltán viselő, szép neme körül forgolódnának, mi a két egymással élt, s egymás támogatására hivatott nép között rokonsági gyöngye köteléket, s oly vérkeveréket hozna létre, mi semmi esetre sem tagadná meg életrevalóságát.” (Orbán 1868.)

Természetesen felvethető a kérdés: mennyire általánosítható a szociográfus véleménye, illetve az e véleményt kifordító, az abban bírált társadalmi gyakorlat belső, antropológiai indítékát nyújtó regények régió-ábrázolása? Hipotézisem radikalizálásában addig is elmennék, hogy az Orbán Balázs tudományos leírásában Torockóra vonatkozóan kidolgozott figuratív mag diffúzióját teremtik meg ezek a regények, s nem lehet véletlen, hogy a Torockóról szóló történetek következtetése minden esetben a házasság létrejöttének lehetetlen vagy emberfeletti energiák megmozgatását igénylő volta. Még akkor sem, ha a házasság és az azzal kapcsolatos történetépítés a narratívaalakítás egyik legáltalánosabban elterjedt eleme.

A materiális kultúra egzotikus jellege a mi esetünkben azért válik izgalmassá, mert a képi hatásösszetevőkre is építő médiumoknak (film és operett) valamilyen módon rekonstruálniuk kell ezt az igen sajátos és látványos tárgyi valóságot. Ráadásul ez a vizuális világ igen alkalmas arra, hogy tartalommal töltse fel a reprezentációt, hiszen a Magyarországról nézve mindig is másnak, *alternek* tekintett Erdély „furcsasága” így könnyen ábrázolható, s a torockói népi kultúra sematikus felmutatása kiválóan alkalmas a térség tárgyasítására. Erdély/Torockó az a hely, ahol az emberek gazdagon, de finom esztétikai érzékkel díszített tárgyak között és öltözetekben, hermetikusan megszabott rend szerint élnek mindennapjaikat. A hétköznapi döntések – talán ennek a tárgyi világnak köszönhetően is – a külső szemlélő számára érthetetlen, illetve csak a kisközösség tagjai számára értelmezhető normák szerint születnek meg. Moscovici kettős okságot érintő hipotézisével (2002a, 260–268) igen találóan írható le ez a jelenség: a torockóiak feltűnően nehezen házasodnak, s miközben céljaik érthetetlenek (a közösség életképessége magától értetődő cél, aki nem eszerint jár el, érthetetlenül

cselekszik), okaik, személyes indítékaik ebben az egzotizált és esztétizált környezetben azonosíthatók.⁵

Összegezve: a Torockót illető társadalmi reprezentációk központi magja az *egzotizmus* és az *elszigeteltség*.

Ez a két tényező az alapja Indig drámájának is. Adott egy minden külső elvárás szerint ideálisnak nevezhető szerelem a város legszebb lánya és legéletrevalóbb legénye között, mely még a feudális házasságok finansiális érdekeinek igényeit is kielégíti, ez a frigy mégis nagyon nehezen, több akadály elhárítása után jöhet létre, mely akadályok még a szerelmi érzés valóságát is képesek megkérdőjelezni. Indig tovább viszi tehát a régióreprezentáció figuratív magját, viszont összekapcsolja egy 1931 táján egyre aktuálisabbá váló másik reprezentációs tartalommal, a zsidókkal kapcsolatossal. Jelen tanulmányban a zsidókhoz fűződő képzeteket nem tekintem át, hiszen ez az irány nem része kérdésfelvetésemnek, szakirodalma egyébként is könyvtárnyi, a legáltalánosabb elem, amit megadok s melynek a történetalakítás szempontjából is szerepe van, a „nemkívánatos”.

Adott tehát egy ismeretlen térség és népcsoport: az ismeretlen térség bünteti/korlátozza az ismeretlen népcsoport régió belüli életgyakorlatait. Már csak azt kell megértenünk, hogy az idegen és az ismeretlen ismerőssé alakításának e két, egymással összefüggésbe hozott tartalma milyen kontextusokban jött létre, illetve milyen poétikai következményei lettek.

Szeress, ha mersz!

Keleti és Indig műve több olyan vizuális elemre épít, melyek egy elvárt/ reprezentatív Erdély-képet hivatottak továbbítani. A stáblista egy népi motívumokból építkező képkeretben jelenik meg, majd az első képkocka a torockóiság tartalmának egy igencsak elterjedt elemét mutatja fel: a várost, a torockói völgyet mint tájélményt. A völgy két kameraállásból látható, a hegyvonulatot a városkával együtt megmutató elsőből, majd egy távolabbiból a Székelykővel mint különálló sziklával. Ez a nézőpont a Torockóról készült festmények, metszetek leggyakrabban kiaknázott perspektívatípusa.⁶ A Székelykő és környezete reprezenta-

⁵ Ennek a tárgyi kultúrának a legteljesebb néprajzi leírását lásd Jankó 1893.

⁶ Néhány példa a teljesség igénye nélkül: Torockó város keletéről felvett látképe. A Tilalmas és az Ordaskő a háttérben, fametszet Orbán Balázs *A Székelyföld leírása* Aranyosszék című kötetében, 1871; Makoldy József: Torockó a Székelykővel, 1920;

tív tájként kanonizálódik erre az időszakra (Orbán 1868, Jankó 1893, Gyallay Pap 1909, Borbély 1927), s a festményszerű kezdőképre ráírt felirat biztosítja a tájkép hiteles kontextusának azonosítását: *Történik 1929-ben az elszakított Erdélyben, Torockón*. Ez a felirat többféle beszédmódhoz társítja a történetet: az „elszakított Erdély” a Trianon-trauma megidézése, az 1929 viszont arra utal, hogy ennek az elszakított területnek van/lett egy önálló, a korábbihoz képest különböző élete. Ennek az új életnek a legfontosabb filmbeli jellemzői az etnikumok egymás mellé kerülése, illetve a különböző népekről szóló sztereotípiák radikalizálódása amiatt, hogy ezek a kidolgozott életgyakorlatok szerint élő népcsoportok hirtelen kénytelenek zárt/kis tereket megosztani egymással. Ezt a képet azonban egy cégér nagytotálja követi: *Bor, sör, pálinka és egyéb szeszes italok A béke galambhoz*. A film első nyolc perce a kocsmában játszódik, illetve a kocsmá a későbbiekben is a cselekményalakítás központi helyszíne marad.

Legyen kiindulópontunk a helyszínek elemzése. A cselekmény hat markáns helyszínen játszódik: a két kocsmá, illetve a bányászváros központja mint a kétféle nyilvánosság megjelenítői, a jegyző irodája az állami/román adminisztráció képviselője (illetve néhány percig egy kolozsvári állami hivatal egy irodája is látható ugyanezen értékrend mentén), az iskola, mely helyszín a Torockó-leírások visszatérő motívuma, a helyi kezdeményezésű kötelező oktatás mintapéldája, illetve két, ellentétes viszonyba állított magánlakás: a tordai polgári zsidó lakásbelső (Blumné háza), illetve a torockói parasztház belső tere (Bárányék lakása). Ezek a helyszínek az 1929-es közigazgatási térképen is elhelyezhetők, s a Torockó-reprezentációk kontextusához járulnak hozzá, a bányászváros problematikus státuszát jelenítik meg. Az egzotizmus első eleme tehát az állami közigazgatás szempontjai szerinti besorolhatatlanság. Az itt lezajló események megítélése a román adminisztrációban Kolozsváron történik, Torockó viszont folyamatosan probléma marad: „Mennyi baj van ezzel a Torockóval mindig” – jegyzi meg a kolozsvári román alkalmazott a torockói jegyző megkeresésére reagálva. Torockó azonban legfeljebb telefonon érintkezik Kolozsvárral,⁷ perspektíváit Torda, illetve

Litteczky Endre: A Székelykő, 1931; Körösfői-Kriesch Aladár: Torockó, monogram; Vernes András: Torockó főtere az unitárius templommal stb. Részletesebb áttekintés: Murádin–Murádin 2012.

⁷ A telefonhálózatot a régióban 1894-ben építették ki. Lásd az *Aranyosvidék* című lap 1894. július 28-i cikkét: „Telefonhálózat Erdélyben. Alsó-Fehér, Kis-Küküllő, Torda-Aranyos és Hunyadvármegyék területén még e nyár folyamán telefonhálózatot rendeznek be, mely összeköttetésben lesz a kolozsvári telefonhálózattal is. A hálózatba a következő községek esnek bele: Alsó-Fehérmegyében: Nagyenyed, Balázsfalva,

Topánfalva, Abrudbánya szabják meg: a polgáriasult város, ahol a zsidó vállalkozók is élnek, illetve az ekkorra már a román kultúrkörhöz kapcsolódó Abrudbánya,⁸ ahova menekülni lehet a közösségi megbélyegzés elől. Ezért ajánlja fel Bárány András Rózsinak, hogy Abrudbányán telepedjenek le. Ennek a soklakiságnak és a történetileg változó közigazgatási struktúrákkal szembeni autonómiatörekvésnek komoly múltja van Torockó esetében. Ez a múlt a bevezetőben említett nagyregényeknek is állandó témája: Ignác Rózsa és Gyallay Pap Domokos regényei ugyanazt a kérdést dolgozzák fel, a bányászváros harcát a szomszéd falut birtokló Thorotzkay nemesi család elnyomó törekvéseivel szemben. Jókai számára ez a történet nem jár túl sok tanulsággal, a helység autonómiájáról való beszéd földrajzi és néprajzi értelemben történik meg. A reprezentáció egzotizmusként azonosított összetevőjének oka az autonómiaigény. Ezt az autonómiát a film egy másik szinten is megjeleníti: felteszi ugyanis azt a kérdést, hogy egy folyamatosan önállósági konfliktusokba keveredő közösség elvei hogyan kerülnek összeütközésbe a közösség tagjainak egyéni önállóságtörekvéseivel. Torockó gondot okoz a román adminisztrációnak, a városban viszont gondot okoz Bárány András, akinek a jegyző ezt mondja: „Több baj van magával, mint az egész faluval összesen”. Ugyanazoknak az elveknek a közösségi, illetve az egyéni cselekvési racionalitás szintjén való alkalmazása közötti konfliktus lesz a bonyodalom alapja is. Ez az ütközés azonban csak akkor látható/érzékkelhető, ha a torockóiak sajátos státuszának történeti előzményeit ismerjük, elértjük a forgatókönyv erre utaló megjegyzéseit. Ami viszont Indig és Keleti elgondolkodtató döntése, hogy Torockót folyamatosan faluként emlegetik, miközben Torockó mindig is (bányász)városnak vallotta magát – sajátos urbánus öntudattal, melynek alapja az önfenntartás volt. A faluként való besorolás valószínűleg

Gyulafehérvár, Boncza, Alvincz, Magyarigen, Ketesd, Zalathna, Abrudbánya, Verespatak. Kis-Küküllő vármegyében: Radnóth, Dicső-Szent-Márton, Medgyes, Erzsébetváros, Hosszúaszó. Torda-Aranyos vármegyében: Torda, Borév, Alsó-Jára, Toroczkó, Topánfalva, Felvincz, Maros-Ludas. Hunyad vármegyében: Kőrösbánya, Brád, Déva, Maros-Illye, Vajda-Hunyad, Hátszeg, Puj, Petrozsény, Algyógy és Szászváros. A telefont a vármegyei hivatalok évi 60 forintért korlátlanul használhatják. Magántelek a vármegye területére átmenő beszélgetés után 5 percenként 50 krt, a szomszéd vármegye területén túl menő beszélgetés után 3 percenként 1 frt lesz fizetendő.“

⁸ Varga E. Árpád statisztikai mutatói szerint Abrudbányának 1931-ben 17 magát zsidónak valló lakosa van, a következő év, melyről ismerünk adatokat, az 1956-os, amikor 1 (<http://varga.adatbank.transindex.ro/?pg=3&action=etnik&id=4073>). Torockó esetében a táblázatok 1850-ben mutatnak 1 magát zsidónak valló lakost, utána 2002-ig egyet sem (<http://varga.adatbank.transindex.ro/?pg=3&action=etnik&id=4687>), Tordán 1930-ban 852, illetve 1956-ban 709 a zsidók száma (Varga 1998–2002).

a nemzeti táj nagyobb struktúrájában való elhelyezés miatt történik: a lokális ambíciók e struktúra szempontjából viszonylag keveset érnek. Ez a probléma a képi ábrázolásban is visszatér: a torockói lakásbelső paraszti lakásbelsőként kerül vászonra (lásd Bárányék fentebb említett lakását), mialatt a néprajzi leírásokban egy polgáriasult életforma reprezentánsa.

Hogyan képes a film az egzotizmus és az elszigeteltség megjelenítésére? Az egzotizálást a történetmondásban olyan technikák alkalmazásával oldja meg, melyek az archaikus, népi narratívák jellemzői. Indig és Keleti két szinten alkalmaznak szerkezeti hármasságot: a teljes sztorit keretező hármasság klasszikus népmesei megoldás, illetve az első jelenetek hármasa balladai inspirációjú. Miután zsidó volta miatt Rózsit megtagadta, Bárány Andrásnak háromszor kell kiállnia a szerelmi állhatatosság próbáját: először Torockón, Herskovics kocsmájában, ahol András arról próbálja meggyőzni Rózsit, hogy ha a falut elhagyják, s csak magukra maradnak, van esélyük boldog házasságban élni, másodszer Tordán, ahol „kisasszonyruhában” találkozik Rózsival, aki máshoz utasítja lánykérési szándékával, végül pedig Blumné előtt, aki már csak akkor egyezik bele a házasságba, amikor tudomására jut, hogy a lány már nem marad a zsidó közösség tagja. A három próba univerzális történetmondási struktúra, alkalmazása a népszínműben, a melodrámban semmiképpen sem számít rendhagyónak. Jóval izgalmasabb azonban a kezdőjelenet hármassága. A kocsmában sírva vigadó magyar legényt háromszor hívják haza: először édesanyja, aztán édesapja, végül a szeretője, ez utóbbi nyomására enged. A kocsmában mulató és kötelességeit elszalasztó szereplő a klasszikus magyar népballadában női változatában jelenik meg: az *A rossz feleség* cím alá sorolt balladavariánsok a sokat táncoló, a kocsmából háromszor hazahívott nőt jelenítik meg, akinek csak akkor sikerül megszakítani a táncot, amikor férje már halott. Más tematikus szálon elindulva a szeretet próbája körébe tartozó *A sárgahasú kígyó* cím alá sorolt balladák mintája is ide kapcsolható.⁹ A lány keblébe kígyó bújjik, előbb apját, majd anyját kéri, hogy fél kezük feláldozásával szabadítsák meg őt a kígyótól, egyikük sem kész, végül a harmadikként megidézett szerető hajlandó az áldozatra, a kígyó pedig érintésére aranyalmává változik. A klasszikus népballada műfaji jellegéből kifolyólag épít a női főszereplőkre (az eposz alternatív műfajaként), s kétségtávol izgalmas műfaj-evolúciós fejlemény az is, hogy a filmben a férfi szereplő jut a feudális társadalom tragikus nőfiguráihoz

⁹ A balladák tipológiai felosztását Vargyas Lajostól (1976 II 436–443, 475–490) veszem át.

hasonló helyzetbe. A hármastagolás alkalmazása mellett a cselekmény bonyodalma a francia melodráma egyik bevett szerkezeti megoldását veszi át: a származás, az elcserélt gyermek múltban lappangó titkának klasszikus motívumát, melyet a magyar drámairodalomban Fáy András honosított meg egy történetesen szintén erdélyi vonatkozású drámával, *A régi pénzek, vagy az erdélyiek Magyarországgal* (1824) (lásd Kerényi 2005). Indignél a származás titka már olyan környezetben válik problémává, ahol az állami adminisztráció biztosítja a születések rendszeres és kötelező adatolását, a titok tehát nem a családi hálózatok, hanem közigazgatási intézmények egymáshoz való viszonyának, hatáskörük egymásra tevődésének és kiegészülésének kérdését veti fel.

Ezzel pedig máris körvonalazódik a következő kérdés: milyen műfaji hagyományhoz zárkóztatható fel a Keleti–Indig film? A cselekményépítés és a bonyodalomszerkezet is arra utal, hogy a színműről a filmre történő műfaji átmenet nem zökkenőmentes, s a darab áthelyezése az új médiumba nem jár együtt a tematikus vagy akár a történetmondás technikáit érintő újragondolással. Gyakorlatilag mozgóképre transzponált színművel van dolgunk, s a filmszerűség leginkább az egyébként álló háttérképek fotográfiaszerűségében nyilvánul meg. A színdarabjelleg annyira erős, hogy a helyszínváltásoknál is érzékelhető a díszletek improvizált, könnyen mozgatható volta, illetve a helyszínek infrastruktúrájának egymásba való alakíthatósága (a kocsmák bejáratát ábrázoló díszletből például kis átrendezéssel könnyen kialakítható a torockói piactér látványa). A jeleneteket szintén színpadra képzeltek el: a darabot nyitó és záró táncjelenetek, a szereplők közötti interakciók mind ilyenek, s még a pletykaterjedést érzékeltető gyors helyszínváltások két jelenet is a sokféle osztott színpadi megoldásra emlékeztet. Indig sztorija a színház két tömegműfajának hagyományát viszi filmre, a népszínműét és a melodramát¹⁰. Balogh Gyöngyi a magyar filmtörténet e korszaka természetének digitalizálása során a harmincas évek végének időszakát a komédia és a melodráma kora közötti átmenetként kategorizálta. Nála a határ éles, az első zsidótörvényekkel kezdődik el az a korszak, mely a melodramák dömpingjét hozza, illetve zárul le az a másik, mely kitermelte sajátos sztárrendszerét és elindította a tömegtermelés, a két hét alatt készülő magyar filmek korszakát (Balogh 2009). Indig filmjét tekintve azonban ismét valahol a határon mozgunk: adottak a sztárfigurák, a tömegfogyasztásra szánt történet, viszont a későbbi

¹⁰ Torben Grodal a melodramát, mely a színpadi kialakulást követően alapvető filmes zsáner lett, az aktív nézői attitűd egyik klasszikus műfajaként tartja számon, a melodráma ugyanis képes a néző érzelmi motiválására, a könnyefakasztásra, és sikere is ennek tulajdonítható (Grodal 1999).

melodramák műfaji struktúráját meghonosító hagyomány. Az előbbi struktúrát átszínezi, hogy a polgári környezetben megjelenített figurák itt népies környezetbe kerülnek: a Balogh által az „úriember” prototípusaként leírt Jávor Pál a közösség férfiideálját legerőteljesebben megjelenítő parasztleányként tűnik fel, a „segítőkész, derűs és erotikus nainvák” prototípusát pedig, ahova a Dayka Margit alakította Patkós Rózsi karaktere besorolható lenne, a szerény, illetve problémás származás önérzetes és büszke felvállalása árnyalja. Vagyis a népszínmű hagyománya.

Ez a hagyomány teszi lehetővé Indig számára, hogy az etnikumköziséget filmre/színpadra vigye. Az alapvetően magyar közösségben a más nemzetiségű a zsidó, illetve a közelmúlt történései miatt: a román. A magyar szereplők közül kitüntetett a fiatal, megzabolázhatatlan férfi, akinek gondjai nemcsak egyenértékűek a teljes faluével, hanem a román jegyző szerint „a vére is nagyon nagy, jó lenne eret vágni rajta”. Hadas Miklós a Kádár-korszak férfiideáljára rákérdező elemzésében Szindbád figurájához jutott el az archaikus magyar férfikód reprezentánsaként, aki „archaikus késztettségének élve” az „önbeteljesítés és örömszerzés individuális modelljeit” dolgozta ki.¹¹ Valószínűnek tartom, hogy ha időben valamivel korábbra visszalépett volna, a Bárány András típusú hőshöz hasonló férfiakat talált volna. Ez a János vitézig is visszavezethető karakter – aki ugyanazon, nagyon kivételes nő miatti szerelem érdekében mozgatja meg minden energiáját, s ezért taszít el magától minden érvényesülési lehetőséget, miközben szenvedésével óriási fizikai és szellemi energiákat őrl fel – tipikusan magyar férfi szereplő. Indig invenciója, hogy nem hozzá hasonlóan érzelmileg motivált nőtípust ad mellé, hanem gyakorlati érzékkel is megáldott, pragmatikus, önérzetes figurát.¹² Az önérzetesség viszont a sztereotíp magyar büszkeségnek felel meg, ráadásul a sztereotíp román simulékonyság perspektívájában kerül felmutatásra.¹³ Az alfa-hímnek megfeleltethető Bárány András mellett feltűnik a szintén magyar tanító is, aki meg anél-

¹¹ Hadas szerint a korszak jellemzője az „átesztétizált létezés iránti fogékonyság”, amikor a rendszer által megengedett kollektívált örömszerzési formák ellenében kell kibontakoznia a lebegtetett beteljesülési stratégiáknak (Hadas 2010, 136–139; itt: 138).

¹² A Jávor Pál és Dayka Margit alakította párosnak kétségkívül rendhagyó színrevitele ez, s amiatt is izgalmas, mert Patkós Rózsi szerepe az erdélyi származású Dayka pályáján a budapesti karrier elindításának igényével függött össze (1931-ben ő játszotta a címszerepet a Belvárosi Színházban), illetve Dayka első filmes szerepe is ez volt. Ehhez lásd Mudrák–Deák 2006.

¹³ A román simulékonyság sztereotípiájának elemzéséhez lásd Boia 1999. Az elemzés kiindulópontja: „Mint a nádszál, meghajoltunk a szél alatt, de nem törtünk össze.” Vasile Alecsandri XIX. századi román költő fogalmazta meg a gondolatot.

kül teszi fel életét egy nagy szerelemre, hogy ezért a legkisebb viszonzást kapná. A jó partinak számító tanító jóindulatú, elfogadja azt az identitásdeficitet, ami Rózsi kudarcát okozza, „áldozata” mégsem szükséges, a lány visszautasítja, s ezzel már kétségkívül a magyar lány sztereotipizálódik. A román népcsoportot a közjegyző és a rendőr jeleníti meg – az állami közigazgatás képviselői. A közjegyző a magyarul beszélő erdélyi román értelmiségi kategóriájába tartozik, aki az országhatárok megváltozásával fontos állami pozícióba került, viszont igen alkalmas arra a közvetítő szerepre, melyre mind a román adminisztrációnak, mind a magyar bányászvárosnak szüksége van az együttéléshez. Zsánerfigura, akit magyar nyelvhasználata tesz humor forrásává. A zsidó szereplő két, igencsak sztereotip foglalkozástípust jelenít meg: a városi gazdag polgári réteget, illetve a kisvárosi kocsmáros kategóriáját. A Kabos Gyula alakította Herskovics a másik zsánerszereplő, aki saját zsidóságát teszi nevetségessé.¹⁴ Elgondolkodtató azonban, hogy a melodráma és a népszínmű keverékeként felépülő *Torockói menyasszonyban* a magyartól eltérő etnikumú szereplők mindössze zsánerfigurákként jelennek meg, azonban kétségkívül szerethető zsánerfigurákként. A sztereotipizálás eszköze az öltözék használata: Rózsi torockói ruhás lány maradhat egészen addig, amíg el nem költözik, bár az eljegyzendő lány státuszára utaló bő ujjú, gazdagon hímzett inget, melyet az első három jelenetben visel, hímzett kabátra kell cserélnie. A két főhős közötti konfliktus legnagyobb hatású jelenete az, melyben a polgári ruhás Rózsi és a torockói viseletbe öltözött András a tordai polgári házban beszélget egymással. Igen erős színrevitele ez a korabeli, harminc kilométernyi távolság esetén (a Torda–Torockó közötti távolság ennél nem több) már bekövetkező kultúrsokknak.

Hogyan értelmezhetőek ezek a jelenetek? A történet kimenetele elgondolkodtató: a lány nem zsidó, ha nem zsidó, nincs vele baj, a közösség visszafogadja, a rend helyreáll, s a reprezentatív legényest is el lehet járni a történet végén. Csakhogy Indig történetének van egy igen sajátos történeti kontextusa, az, melyet a filmtörténeti szakirodalom az „őrségváltás” korszakaként ír le (Sándor 1992). Vagyis akként a periódusként, melyben a Turul Szövetség már megfogalmazta a filmes szakma *numerus claususát*, a rendelet életbeléptetése viszont még nem következett be. Ráadásul az őrségváltás éppen azokat a személyeket érintette leginkább (pontosabban őket is fokozottan), akik Indig Ottó

¹⁴ Két párbeszédet idézek, ami Rózsi és Herskovics között zajlott le: Herskovics: Szegény ember jobban teszi, ha nem megy zsidónak. Rózsi: Miért? Herskovics úr is annak ment. H: Hát most már én is bánom. (...) R: Egy kis szalonna, egy kis hagyma mindig akad a háznál, megosztja velem? H: ...hagyma.

környezetének (és a film stáblistájának) fontos szereplői voltak: Keleti Mártont, Kabos Gyulát, Jávor Pált. Gondoljuk újra efelől a mű zsidókat illető kijelentéseit. A román közjegyző először a tanítóval osztja meg a lány származásának titkát. Íme a beszélgetés:

Közjegyző: Ismeri Tanító úr a Patkós Rózsit?

Tanító: Nagyon kedves lány.

K: De nagy baj történt vele.

T: Megmérgezte magát?

K: Nem, még annál is nagyobb.

T: Kútba ugrott?

K: Annál is sokkal rosszabb.

T: Nyögd már ki végre.

K: Zsidó...

T: Áttért zsidó hitre?

K: Nem, úgy született mint zsidó.

Majd ugyanők:

T: Patkós Nagyék tudták, hogy ez a gyermek zsidó?

K: Hogy lehetett volna azt tudni, hát pólyában volt.

Valamivel később a közjegyző Rózsának is tudtára adja, hogy mi a gond a származásával: „Te születél édes lányom, de éppencsak hogy születél”. A párbeszédnek közül az elsőben a zsidó identitásból származó gondok megoldására egyetlen lehetőség adódik: a nem létezés választása, mely enyhébb baj ennél a megbélyegzésnél. A következő párbeszéd leleplezi a helyzet visszasságát: a társadalmilag annyira fontossá váló kérdés már csak amiatt is problematikus, mert szabad szemmel nem látható, a születéskor nem érzékelhető.¹⁵ Illetve a zsidóként való „éppencsak hogy” születés valamifajta hiány a román közjegyző beállításában. Hogyha ezeket a replikákat a film stáblistájának összefüggésében értelmezzük, felerősödik az egyébként a nyelvi eszközökben is érzékelhető irónia. Illetve megengedhetővé válik egy olyan olvasat, melyben a filmszakmán belül felmerülő származási viták és az azokkal kapcsolatos hivatalosítás felé tartó rendelkezések abszurditása,

¹⁵ Moscovici Proust-tanulmánya ugyanerre a következtetésre jut: a társadalmi elismerést átértékelő párizsi környezetben a Dreyfus-követés éppen amiatt okoz gondot, mert jelei felismerhetetlenek. „A kiszorítás tulajdonképpen számos szociálpszichológiai problémát vet föl (...) Hogyan érzékeljük, hogy valaki, aki olyan, mint mi, ugyanakkor nem látszik olyanak, mint mi? Hogyan észlelhetünk egy zsidót egy Dreyfus-párti lepellebe öltözve? Proustot tanulmányozva észrevehetjük, hogy a hasonlóság kettős problémát vet fel: a percepció és a felismerés problémáját.” (Moscovici 2002a, 157.)

nevetségessége válik érzékelhetővé. Így pedig a szociális reprezentációk igencsak izgalmasan kapcsolódnak össze. Létezik egy ismeretlen vidék, mely mitikus környezetként, a nemzeti érték hordozójaként azonosítható. Ebben az ismeretlen és egzotikus környezetben feltűnik egy ismeretlensége, mássága miatt megbélyegzett kategória, mellyel szemben a kisközösségnek erős kirekesztő gesztusai vannak. Az ősi magyar tér logikátlan döntések szerint változik, logikátlanul rekeszti ki társadalmának korábban értékesnek tekintett tagjait, miközben egy másik etnikum által irányított állami igazgatásban ő maga is egyfajta „megtúrt”. Hiszen fennáll a veszélye annak, hogy a mindig problémás Torockóval szemben egyszer csak elfogy a türelem, illetve ott a tordai román csendőrség is, amelynek a megjelenését a közösség tagjai fenyegetésként élik meg. Miközben tehát Indig Torockó ismeretlenségét akarja megszelídíteni, a térséggel kapcsolatos társadalmi tudást filmre vinni, a régió belüli értékrend ellentmondásait mutatja fel. Illetve egy olyan problémát, mely közvetlen szakmai környezetében is felmerül. Nem túlzás azt állítani, hogy a *Torockói menyasszony* az őrségváltás idején készült film az őrségváltás ellentmondásosságáról, ironiája, értelmezési gesztusai azonban kétségkívül túlságosan is finomak, intellektualizáltak ahhoz, hogy *mainstream*mé válhassanak. És az is kétségtelen, hogy a populáris népszínmű és a melodráma műfaji konvencióiban is jól el lehet férti úgy, hogy a román jegyző szavainak finom ironiája ne váljék erős és meghatározó szólamná.

Kétes hírű menyasszony

A *Torockói menyasszony* számos tisztázatlan problémát hagyott a finom ironia felszíne alatt, ez a 2006-os klezmermusical egyenetlenségein is látszik. Eltekintek a *Menyasszonytánc* részletes elemzésétől, de felhívom a figyelmet néhány apró s a felvetett kérdés szempontjából fontos eltérésre. Mindenekelőtt arra, hogy a román szereplők átke-
rülnek a vállalhatatlanul erkölcstelen figurák tartományába, viszont a műfaji újítás miatt erőteljesen hangsúlyossá és árnyalttá vált a zsidó közösség reprezentációja – annak többféle típusával, annyira sokrétűen, hogy azt a korabeli torockói társadalom szerkezete már nem is legitimálja. A rendező és a szövegíró döntése érthető, mégis kár volt a román szereplők tárgyiasításának útját választani azért, hogy a zsidó közösség bemutatását árnyalni lehessen. Ráadásul a műfajt tekintve ugyanannyira izgalmas és vegyes környezetben (a klezmermusical mint születő műfaj a broadwayi musical látványelemeiből is kölcsönöz, s a

népszínmű hagyománya is érzékelhető a színpadkép vizuális megoldásain). Kérdés viszont, szükség van-e még Torockóra ehhez a talán túl sok egzotikus összetevőt felvonultató produkcióban. Állít-e még bármit is Torockóról? A klezmermusicalben megformálódó kisközösség értékeinek egyenetlensége inkább arra utal, hogy Indig drámájára ismét azért volt szükség, hogy egy tipikusan kortárs kérdéskör ellentmondásai kerüljenek felszínre. Keleti Márton filmjében vizuálisan jelen volt legalább a konvencionálisan felismerhető Torockó a Székelykövel, a piactérrel, az iskolával, a színpadi változatban azonban mindössze a népviselet egyes átstilizált darabjai maradtak a helyszínrre való utalás kellékei. Valószínűleg arra a tanácsstalanságra is utalva, mellyel a kortárs magyar közvélemény képtelen kezelni Erdély sokrétűségét, összetettségét, mellyel Indig még megpróbált kezdeni valamit. Hiszen Torockó szerencsére mégsem helyettesíthető Erdéllyel, és Erdély sem Torockóval. Azok a térségbeli különbségek, melyek annyira fontos identitásfaktorai az erdélyi kultúrának, semmilyen szerepet nem játszanak már a *Menyasszonytáncban*. S ezt nemcsak az mutatja, hogy a címből kikopott a „torockói” jelző, hanem az a tanácsstalanság is, mellyel a rendező/szövegírók meghagyták a kerettörténetben a Torockóra való hivatkozást, viszont semmilyen funkciót nem szántak neki a darabban.

Irodalom

- Balogh Gyöngyi 2009: A magyar film születésétől 1945-ig. <http://www.filmkultura.hu/regi/2000/articles/essays/balogh.hu.html>, utolsó letöltés: 2013. június 5.
- Boia, Lucian 1999: *Történelem és mítosz a román köztudatban* (ford. András János). Bukarest–Kolozsvár, Kriterion.
- Borbély István 1927: *A régi Torockó*. Kolozsvár, Minerva.
- Feischmidt Margit 2005: *Erdély-(de)konstrukciók*. Budapest–Pécs, Néprajzi Múzeum – PTE Kommunikáció- és Médiatudományi Tanszék.
- Grodal, Torben: A fikció műfaj-tipológiája. A fikcióbefogadás dimenziói (ford. Ragó Anett). *Metropolis*, 1999/3. <http://www.c3.hu/scripta/metropolis/9903/grodal.htm>, utolsó letöltés: 2013. június 3.
- Gyallay Pap Domokos 1909: *Torda és környéke. Turista kalauz*. Torda, Fodor Domokos Könyvnyomda.
- Gyallay Pap Domokos 1926: *Vaskenyéren*. Kolozsvár, Minerva.
- Hadas Miklós 2010: *A férfiasság kódjai*. Budapest, Balassi.
- Ignác Rózsa 1964: *Torockói gyász*. Budapest, Móra.
- Jankó János 1893: *Torda, Aranyosszék, Torockó magyar (székely) népe*. Budapest, Magyar Földrajzi Társaság.
- Kelecsényi László 2003: *A magyar hangosfilm hét évtizede (Hyppolitól Werckmeisterig) – 1931–2000*. Budapest, Palatinus.

- Kerényi Ferenc 2005: Valóság és dramaturgia. A régi Pest-Buda a reformkori színművek tükrében. *Holmi*, 2005. szeptember. <http://www.holmi.org/arch/2005/09/13.html>, utolsó letöltés: 2013. június. 5.
- Lahlou, Saadi – Abric, Jean-Claude 2011: What are the elements of social representations? *Papers on Social Representations*. 2011/20., 1–10.
- Moscovici, Serge 2002a: A Dreyfus-ügy, Proust és a szociálpszichológia. In uő: *Társadalom-lélektan. Válogatott tanulmányok* (ford. Dorn Krisztina). Budapest, Osiris.
- Moscovici, Serge 2002b: A szociális reprezentációk elmélete. In uő: *Társadalom-lélektan. Válogatott tanulmányok* (ford. Dorn Krisztina). Budapest, Osiris.
- Mudrák József – Deák Tamás 2006: *Magyar hangosfilm lexikon. 1931–1944*. Mária-besnyő–Gödöllő, Attraktor.
- Murádin Katalin – Murádin Jenő 2012: *A Székelykő alatt. Torockó és környéke a képzőművészetben*. Kolozsvár, Exit.
- Orbán Balázs 1868: Aranyosszék. XXII. Torockó nevelésügye és népélete. In uő: *A Székelyföld leírása. Történelmi, régészeti, természetrajzi s népismei szempontból*. Pesth, Ráth Mór bizománya. <http://mek.niif.hu/04800/04804/html/207.html>, utolsó letöltés: 2013. június 10.
- Sándor Tibor 1992: *Őrségváltás. A magyar film és a szélsőjobboldal a harmincas-negyvenes években*. Budapest, Magyar Filmintézet.
- Sebestyén Adrienné 2005: „Erdélybe utazni más”. A magyar turisztikai irodalom Erdély-képe. In Feischmidt Margit 2005: *Erdély-(de)konstrukciók*. Budapest–Pécs, Néprajzi Múzeum – PTE Kommunikáció- és Médiatudományi Tanszék. 51–69.
- Varga E. Árpád 1998–2002: *Erdély etnikai és felekezeti statisztikája (1850–1992)*. <http://varga.adatbank.transindex.ro/?pg=3&action=etnik&id=4687>, utolsó letöltés: 2013. június 10.
- Vargyas Lajos 1976: *A magyar népballada és Európa I–II*. Budapest, Zeneműkiadó.

Az Opera előtt Kolozsváron, 1989. © Fortepan

Balázs Imre József

A rendszerváltás megjelenítése kortárs erdélyi magyar regényekben

Miről szóljanak a rendszerváltás-történetek?

több mint két évtizeddel a kelet-európai rendszerváltások után fontos lélektani határhoz érkezett a politikai-társadalmi fordulatokról való beszéd: felnőtt egy olyan korosztály, amelynek nincsenek saját emlékei a rendszerváltás előtti időszakról, és eleve csak narratív emlékezetkonstrukciókon keresztül férhet hozzá annak „történeteihöz” – miközben természetesen azt is tapasztalhatjuk, ahogyan maguknak az eseményekben részt vevőknek a narratíváit is radikálisan képesek alakítani újonnan előkerült dokumentumok, világossá vált összefüggések. A rendszerváltásnak mára több rivális narratívája is létrejött természetesen – ezeket részben az elmúlt évtizedeket átélő személyek életút-tipológiája is befolyásolja: a rendszerváltásnak a legkülönbélebb értelemben vannak „vesztesei” és „nyertesei”, és a pozíció, ahonnan ezek a szereplők saját történeteiket elmesélik, szükségszerűen hat maguknak a narratíváknak az ívére.

2009 márciusában a Magyar Írószövetség Kritikai Szakosztálya tanácskozást szervezett *A rendszerváltozások megjelenítései a magyar irodalomban* címmel.¹ Noha a tanácskozásról szóló beszámoló több esetben is a téma reflektálatlan tárgyalását rótták fel az előadónak, kétségtelen, hogy az előadásokban körvonalazódott egyrészt egy tekintélyes méretű szövegtömeg, amelyik figyelembe vehető a kérdés kap-

¹ A konferencia kritikus hangvételű, de részletekbe menő ismertetését lásd például Németh 2009, Szegő 2009. A tanácskozás több előadásának írott változatát is (Márkus Béla, Falusi Márton, Ekler Andrea, Szilágyi Zsófia, Toldi Éva szövegeit) közölte a *Kortárs* 2009. májusi és júniusi lapszáma.

csán, másrészt pedig (különösen Szilágyi Zsófiánál) egyes narratívátípusok, illetve az azokat érintő elvárások is szóba kerültek (Szilágyi 2009). Szilágyi arra figyelmeztet például, hogy a felvidéki irodalomban hangsúlyosan jelen van a rendszerváltás mint illúzióvesztés: „A rendszerváltás lehetséges regénye a csalódás regénye lenne? [...] A forradalmat, a változást, az eufóriát törvényszerűen követi a kiábrándulás, talán váratlan párhuzammal: valahogy úgy, ahogy az esküvőt követi a házasság. [...] Vagyis ha rendszerváltó regényre áhítózunk, voltaképpen az illúzióvesztés regényét követeljük; egyébként is óvakodni kellene attól, hogy az irodalomban, akár csak megfogalmazódó igényként, »kijelöljünk« olyan megoldandó feladatokat, mint a rendszerváltás regényének megírása. (Ehhez hasonló feladatként határozottat meg a nyugati magyar írók számára egy ötvenhatos nagyregény megírása, sokak számára nyomasztó írói terhet, teljesíthetetlen feladatot jelentve.)” (I. m.) Ebben a problémafelvetésben valóban a narratív konstrukciók kérdéseként merül fel a rendszerváltás(ok) megjelenítése, illetve egy potenciálisan normatív elvárásrendszerre is figyelmeztet a szerző, amely ugyanakkor épp normativitása miatt hagy aztán figyelmen kívül olyan elbeszéléseket, amelyek alternatív megoldásokat keresnek és találnak a rendszerváltás-reprezentációra.

Az erdélyi rendszerváltás-történeteket az említett tanácskozáson Bertha Zoltán (2009) tekintette át, rendkívül tág merítésben. A romániai rendszerváltás ellentmondásosságát legtömörebben Kányádi versei alapján összegzi a szerző: „Találó maradt tehát Kányádi Sándor 1992-es szonettjének (*Szonett*, in: Alföld, 1992/4.) szellemes lírai summázata: »Az ablak alatt zúgolódó népek. / Ijedtemben utánuk mormolom: / A kutya maradt, csak láncot cseréltek.« Mint ahogy a holtvágányra dőcögő vörös villamos allegorikus-parodisztikus képzetébe foglalt baljóslatúság – a karikatúraszerűen átvedlő visszatérés lehetőségéről – sem veszítette el szintén lényegre mutató történelmi aktualitását (*Kuplé a vörös villamosról*, 1992).” (Bertha 2009.) Dominánsnak látja tehát Bertha is a kiábrándulástörténet-típust, ugyanakkor a „hiteles emlékező-emlékeztető igazságbeszéd” jelleget rendeli hozzá (i. m.), amivel homogenizálja is a korszakról szóló narratívákat.

A tanácskozás óta több olyan, jelentős visszhangot kiváltó regény is megjelent, amelyek az 1989-es romániai fordulatot és időszakát járják körül. Anélkül, hogy a teljességre törekednék, három regény elbeszélői stratégiáit vizsgálom a továbbiakban, esettanulmány-szerűen: Tompa Andrea (2010), illetve Láng Zsolt (2011) és Papp Sándor Zsigmond (2011) kötetét. Az elemzés elsősorban arra vonatkozik, hogy ezek a könyvek milyen tapasztalatok, milyen perspektíva felől jelenítik meg a társadalmi-politikai változásokat.

Az erdélyi rendszerváltásregények meghatározó, inspiratív paradigmájaként én magam Bodor Ádám regényeinek (1992, 1999, 2011) diszk-rét, rejtőzködő narratíváját jelölném meg – nevezzük ezt a továbbiakban *Sinistra–Érsek–Verhovina-paradigmának*. E regények viszonyítási alapként való kezelése részben a választott beszédmódok rokoníthatósága miatt indokolt (Bányai Éva [2013] például egyfajta „posztbodoriánus” vonulatba illeszti Dragomán György, Papp Sándor Zsigmond, Vida Gábor munkáit), ugyanakkor a megjelenített élethelyzetek, korszakok is hasonlóak.

Bár Bodor művei módszeresen rombolják a leegyszerűsítően direkt, referenciális olvasatokat, kétségtelenül releváns fogódzókat nyújtanak a közelmúlt kelet-európai évtizedeinek értelmezéséhez. A *Sinistra–Érsek–Verhovina-paradigma* a rendszerváltás a hatalmi viszonyok alakulásának pontos és hűvös leírásával jeleníti meg. Míg a *Sinistra körzetben* a hatalomgyakorlás direkt és evidens, katonai jellegű (ez lenne a közvetlenül a rendszerváltást megelőző időszak hatalmi képződménye), *Az érsek látogatásában* átesztétizálódik a hatalom megvalósulása: a hegyivadászok szerzetesi ruhába öltöznek át, és szakállt növesztenek. Ez az alapélmény voltaképpen megfeleltethető annak a tételnek, amelyet Bertha az idézett Kányádi-versekből olvasott ki: a változások felszínen történnek, nem lényegiek, és a hatalmi hierarchia sem változott lényegében, csupán legitimációs bázisa lett más. A *Verhovina madarai* ehhez hozzáteszi a teljesen kortárs, diffúz hatalomgyakorlási módot, amely megfoghatatlan, részben gazdasági érdekek mentén érvényesül, ugyanakkor bejelenthető, fedezet nélkül is szimulálható hatalom is, mint Anatol Korkodus „vízügyi brigadéros” esetében. A *Verhovinában* a hatalom a háttérbe húzódik, távoli, megfoghatatlan – és mégis jelenvalóként érzékelhető. Távollévősége miatt lázadni ellene meglehetősen kilátástalan: ha megfoghatatlan, akkor nem is vehető célba. Ez a tapasztalat nagy vonalakban a országhatárokon és kontinenseken átnyúló, kortárs hatalom világához kapcsolható. Ahogy Bányai fogalmaz, a szabadság olyasvalami a *Verhovina madarai* szereplői életében, aminek látszólag nincs akadálya, a gyakorlatban viszont mégsem valósul meg: „A szabadság »igézete« [...] csak külső »adottság«, amellyel képtelenek élni: bár elmehetnének, elhagyhatnák a telepet, saját maguk, valamint a téridő foglyaiként zárulnak a telepbe és önmagukba. Itt a sinistrai és Bogdanski Dolina-i hatalomnak csak az emlékezete él, szívosan beleégetve magát a tudatba, még azok tudatába is, akik vélhetően semmit (vagy nem sokat) tudhatnak az előző korokról (pl. a sinistrai és Bogdanski Dolina-i érákról – amennyiben elfogadjuk azt az időrendi linearitást, hogy a *Sinistra körzet* története a totalitarizmus »elbeszélése«, *Az érsek látogatásáé* pedig a fordulat narratívája). Csak a korábbi

hatalom nyoma és az abból generálódott »természetesség« uralja a szöveget, nem döbbsentenek meg senkit a brutalitás különböző szintjei és fokozatai.” (Bányai 2013, 118.) Valahol itt kell keresnünk azt a logikát, amely sajátosan bodorivá teszi ezt a paradigmát: egy olyan antropológia részeként reprezentálja a folyamatot, amely a társadalmi-politikai berendezkedések felszínén túlmutat, és azokat az emberi életeket is látni engedi, amelyeknek végre kellene hajtaniuk a változásokat, és amelyek ebben a leírásban nem állnak készen erre – vagy inkább túlságosan is készen állnak ahhoz, hogy valamiféle nem vágyott folytonosságot hozzanak létre.

Tompa, Papp és Láng regényei időben nem terjeszkednek túl jelentős mértékben a rendszerváltás fordulata (a *Semmi kis életek* ebből a szempontból némiképp kivétel), de kétségtelenül a *Verhovina* hatalommodelljének tapasztalata felől is képesek visszatekinteni szükség esetén a korábbi évtizedek viszonyrendszerre. Ennek a „latens” tudásnak a nyomait kimutatni az újabb rendszerváltásszövegekben izgalmasan új perspektívákat nyithat a kérdés tárgyalásához.

A hóhér háza

Fejtől s lábtól című regényének megjelenésekor Tompa Andrea (2013) arról beszélt, hogy jelentős történelmi fordulatok megértéséhez szükségesnek tartja az előzmények minél részletesebb körülményeit. Mivel a *Fejtől s lábtól* középpontjában az 1918 környékén végbemenő kolozsvári fordulat áll, az írói feladat itt a monarchiabeli Kolozsvár már-már mikrotörténeti igényű megrajzolása volt: „Ez nemcsak 1918-ról szól, hanem főleg arról a máról, melyben a megsiratás nem történt meg sem személyesen bennem, sem a magyar társadalomban. Ebbe akartam belenézni. Csak ugye nem lehet elkezdni egy könyvet úgy, hogy 1918 decembere van, és összeomlik a világ. Nem tudjuk, milyen világ omlik össze, mi volt, ami összeomlott, mi volt az az érték, ami veszendőbe ment. Azt éreztem, hogy meg kell építeni valamit, mint a repülőnek egy hatalmas kifutópályát, mert egyszerűen nem tud felszállni a dolog. Vagyis több száz oldalt kell írni erről a világról, hogy összeomolhasson.” (O. M. 2013.) A második regény felől nézve tehát az elsőt, jelentőséget kap a tény, hogy terjedelmét tekintve a könyv cselekményének legnagyobb része az 1944–1989 közötti Romániában játszódik, bár végpontja kétségkívül maga a forradalomként megélt rendszerváltás. Itt áll meg a regény, s az eufória élményének hiteles megépítéséhez strukturálisan van szüksége a fordulat alapos előkészítésére. *A hóhér háza* ebben

az összefüggésben tehát rendszerváltás-, míg a *Fejtől s lábtól* Trianon-előtörténet.

A *hóhér háza* alcíme, a *Történetek az aranykorból* a könyv egy lehetséges filmes kontextusa felé tereli a figyelmet: Cristian Mungiu 2009-ben rendezett és jegyzett forgatókönyvíróként egy hat rövidfilmből álló sorozatot, *Amintiri din epoca de aur* (Emlékek az aranykorból) címmel. Mungiu filmjeinek kiindulópontját afféle városi legendák jelentették, szájról szájra terjedő, különféle változatokban élő történetek. Némelyiket anekdotikusabb megközelítés jellemzi, máshol a mitikus hangnem tűnik erősebbnek. Mungiu 1968-ban született Iași-ban, Tompa Andrea néhány évvel később, 1971-ben Kolozsváron.

Kétségtelenül körvonalazódik egy olyan, tágabban értett generációs projekt, amelyik a rendszerváltás előtti világ megragadásával kísérletezik filmben és könyvben egyaránt. A hatvanas évek végén, hetvenes évek elején születetteknek ebben jelentős szerep jutott. A hangnem, amely megközelíthetővé, megszólaltathatóvá teszi az „aranykor” történeteit, távolról sem egységes – olykor minimalista, máskor szövegközi utalásokkal átszőtt, néha ironikusan távolságtartó, máskor köznapian direkt vagy akár sokkoló. Nem egynemű szövegegyüttesről vagy képi reprezentációról van tehát szó, egyvalami azonban jellegadó módon ismétlődik a nemzedék munkáiban, az alulnézet perspektívája: mint számos más frissen megjelent műben, Tompa Andrea könyvében is kisgyerek, majd kamasz a főhős lány, aki köré felépül az elmesélhető történet.

Kántor Lajos egy teljes kötetben (*Fellegek a város felett*, 2004) kísérte meg összefoglalni azt, ahogyan a XX. század folyamán Kolozsvár regények helyszínévé és témájává vált. A tárgyalt szerzők között ott szerepelt Kuncz Aladár és Bánffy Miklós, Tamási Áron és Ligeti Ernő, de a második világháború utáni korszakból Bálint Tibor és Lászlóffy Aladár is. A legfiatalabb regényíró a kötetben tárgyaltak közül az 1944-ben született Csiki László volt, akinek 1989-es kisregényét, *A céda nyúlt* vizsgálta Kántor. Tompa Andrea regényének Kolozsvár-képe váratlanul tágas és sok összefüggést mutat fel, annak ellenére, hogy itt is lényegében egyetlen család s azon belül is egyetlen (mindvégig korárettnek tűnő) lány történetét követjük. Ez a család viszont egy olyan áramlásban létezik, amely a legkülönbélebb *kintek* és *bentek* erőterei szerint írható le, így a család generációinak életében nagy számban bukkannak fel azok a történettípusok, amelyekből Mungiu kisfilmet forgatott. A könyv narratívája 1989 karácsonyától indul, és 1989 karácsonyához tér vissza, a nyitó- és zárófejezet között főleg az előzményekre összpontosítva. Ez a történetmondói választás valamiféle reményt csempész az elbeszélésbe – és a fordulat ilyen hangsúlyos sze-

repeltetése miatt tekinthetjük a művet rendszerváltás-, és nem egyszerűen „diktatúrákönyvnek” például. Kolozsvár bontásának történetében is ott marad egy kis, irracionális csoda fogódzója: a Dohány utcai ház, amelynek fontos szerepe van a történetben, túléli a hóstáti gazdaságok legyululását is, marad egy biztos pont, ahová vissza lehet kanyarodni. Olvasás közben elkerülhetetlenül magával ragad az a vitalitás, amely a történetből árad, nyilván azzal összefüggésben, hogy a főszereplő lány nagyrészt kamaszként éppen a világ felfedezésének azt a szakaszát éli, amikor minden lehetségesnek tűnik. Közben természetesen ott sorjáznak ebben a könyvben is az epizódok elzúlló férfiakról, lebontott házakról, megszüntetett osztályokról, szétesett házasságokról.

A regény szerkezete töredékes: egy-egy rövid fejezet egy-egy kis témát, figurát, jelenséget próbál megragadni ide-oda ugrálva a XX. század évtizedei között. Ugyanakkor mindegyik fejezet egy-egy hosszabb mondat – egy lélegzetvétellel megírni vagy elolvasni túl hosszú, de a jól tagolt fejezetstruktúra miatt mégis dinamikusnak tűnik ez a megoldás. Az egy-egy figurára, eseményre, viszonyra való ráközelítés a könyv második felére azt eredményezi, hogy jó ismerősökként, az összefüggéseket már némiképp átlátva figyelhetjük, miképpen lakják be a szereplők a kolozsvári (meg zajzoni, meg szucsági) tereket.

Nevük, iniciáléik nyomába eredve valós személyekhez jutunk. Erre szokták mondani, hogy a szerző „kulcsregényt” írt. Ennél mégis jóval többről van szó: annak megértéséről, megértetéséről, hogy mi is történt a rendszerváltást megelőző évtizedekben, hogyan élhette meg egy-egy család ezt az időszakot. A kulcsregényként való olvasásban a szereplők beazonosítása kötné le az olvasó energiájának jelentős részét: a mű hatása a szereplők felismeréséhez kapcsolódna. Azáltal, hogy Tompa még a neveket sem változtatja meg vagy hallgatja el a legtöbb esetben, a beazonosítás „munkáját” megspórolja: jobban lehet figyelni arra, milyen is a regényben az emberi viszonyok rendszere, a hatalmi erőterben való mozgás lehetősége.

A „kint” és a „bent” a regényben megjelenített család esetében nagyon sok vonatkozásban érvényesül: a család kapcsolódik is a hatalomhoz meg nem is (van közöttük párttitkár és „osztályellenség”, a hatalmi ranglétra legkülönbélebb fokozatait lakják be, ráadásul az apa „züllése” egyben társadalmi értelemben is deklasszálódás), egyformán ismeri a szocialista boltok pultjain belül és kívül eső világot (az anya a központi áruház beszerzője), identitászavarral is hangsúlyosan szembesülnek (a családtörténet két világháború közti szakaszában a konzervatívabb székely családmódellem szembesül a társadalmi szempontból és térben is mobilis század eleji zsidó identitással), a kiemelkedő tehetségű és irodalmi érzékenységű lánynak román iskolai közegben is helyt kell állnia

(helytáll), és koraérettsége folytán legalább annyira „bent” kell lennie a felnőttek játszmáiban, mint a kortársaiéban. Tanárok, színészek, költők, családtagok vonják be olyan folyamatokba is, amelyek a „kultúrán keresztül történő ellenállás” (például dzsessz, alternatív színház) formáitól a tényleges ellenállásig (üzenetküldés a forradalom előtt álló Temesvárról/Temesvárra) vezetnek, a szexualitás ebben az összefüggésrendszerben pedig inkább csak a helyzetek feszültségét megadó adalék, inkább körvonalazatlan vágy és energiák áttételes forrása, mint tényleges esemény.

Tompa regénye tehát átjár a kinti és benti világok között, hosszú mondataiban magyaráz, értelmez is fáradhatatlanul (alighanem további kintek és bentek közötti közvetítésekre gondolva – az újabb nemzedékek, illetve a Románia határain kívül élők befogadási esélyeit könnyítve), és közben mintegy mellékesen felskicceli, rendkívül életszagúan, a kolozsvári emberek létezését meghatározó alaptörténeteket, a húszas-harmincas évektől a rendszerváltásig. Józsa Márta rokon könyvének (2007, 140) van egy fontos megállapítása, amely az íróvá váláshoz szükséges türelemről szól: „Tudni várni a mondatokra, éveket. Évtizedeket, akár mennyit, és éppen annyit tudni várakozni, amenynyit kell.” Tompa kivárta a megfelelő pillanatot – első regénye, mint a kedvező kritikai visszhang is jelezte, megkerülhetetlen Kolozsvár- és rendszerváltásregénnyé vált.

Semmi kis életek

Papp Sándor Zsigmond prózájában már korábban feltűnt az a helyszíntípus, a bérház, amely a *Semmi kis életek* egyik kulcsa. A (Gide-től származó) mottó kifejezetten arrafelé tereli az olvasatot, hogy a helyszínrre figyeljünk jobban (és talán kevésbé az emberekre): „Nem egy ember, hanem egy hely történetét szeretném elmondani” (i. m., 7). Ezt természetesen nem kell leszűkítetten értenünk: a hely, a helyszín inkább csak szervező elv, emberi kapcsolattípusok megjelenítésére alkalmas metafora. A bérház – ezt már a szerző *Ahonnán a város* (1998) című kötetében is megfigyelhettük – az „együtt, de külön” létezés paradox helye, ahol nincs a tereknek teljes intimitása, de mégis vannak titkok, homályban maradó részletek, amelyek kíváncsiságot váltanak ki, „nyomozásokat” indítanak be.

Ha a *Bérházi legendák* alcímű kötethez a helyszíntípus és az emberi viszonyok jellege közelíti a 2011-es regényt, a lényegesen ismertebbé vált *Az éjféletek bozótban* (2005) már a történetek íve is különböző vál-

tozatokat próbál ki arra, ahogyan a rendszerváltás-narratívák felépíthetők. Maga a szerző egy nyilatkozatában arról beszél, hogy a rendszerváltás metaforaként épült be *Az éjfélete bozótba*: „– Mikor gondolta először, hogy meg fogja írni ezt a regényt? – A novelláskötet, *Az éjfélete bozót* megírása közben. Ott még csak egy metafora a forradalom, a rendszerváltás. De éreztem: ennyi nem elég. A téma jóval többet érdemel. A metaforák szintjén már sokan elmondták, így talán még nem.” (Szepesi é. n.) A metafora alighanem éppen a szabadságélmény megélésével kapcsolatos. A 2005-ös könyvben a rendszerváltás épp az az időszak, amikor a vágyak, a legnevetesebbek és legkisszerűbbek is, szabadon meg- és kiélhetőnek tűnnek. A könyv tipikus történetei karriertörténetek, amelyek széleseben ívelnek föl, végük azonban szét hullás, pusztulás, vizuális megjelenítésük a növényzettel benőtt romok képéhez tér vissza újra és újra. A Bodor-paradigmától kétségtelenül eltér ugyanakkor a korai Papp-novelláskötetekben, hogy a szereplőknek jól körvonalazott vágyaik vannak, egyáltalán: vannak vágyaik, következképpen felmerül számukra a siker távlata.²

Lássuk, hogyan módosul ez a kiindulópont a *Semmi kis életek*ben, amelyben a rendszerváltás konkrétabb, nem metaforikus megjelenítésére számíthatunk a fentiek értelmében.

Először is a bérház helyszínben rejlő, már érintett lehetőség kibontását figyelhetjük meg. Mint kritikájában Boka László (2012, 261–262) is megállapítja, a „kisvilágok”, alulnézetes történetek és a köztük létrejövő viszonyok határozzák meg az elbeszélést: „A közös sorsból nem az úgynevezett történelmet, a »rendszerváltozást« övező évtizedek történetét veszi górcső alá a szerző, hanem a kisvilágok érintkezését, a szürkébe olvadó hétköznapi alakok botladozásainak mulatságos vagy drámai kacskaringóit.” Ebből az is következik, hogy a regényt nem a „nagy történeti fordulat” narratívája határozza meg, hiszen az diffúz módon van jelen a szereplők életében: a rendszerváltás egyik közlelől láttatott nyertese éppen a szekusból lett ügyeskedő vállalkozó, aki Rot Jani néven vesz részt a rendszerváltás utáni mindennapokban.

A vágyak meghatározó szerepét, amelyet *Az éjfélete bozót* felemlés, rendszerváltás utáni eufóriájának leírásában tapasztalhattunk, itt jóval kevésbé érzékelheti az olvasó. Ha a történeti folytonosságra figyelünk, akkor inkább úgy tűnik, nem voltak eléggé erősek, teherbíróak a vágyak. A diktatúra korszakából valamiféle beletörődés, rezignáció öröksége érvényesül – ebben a vonatkozásban tehát Papp regénye közelebb kerül a Sinistra–Érsek–Verhovina-paradigmához, mint akár

² Erről bővebben: Balázs 2012, 40.

az egyébként bodoribb poétikájú könyve, *Az éjfékete bozót*. A bérház lakóinak viszonyrendszerében a közös félelmek, a játékszabályok elfogadása, a lázadás kerülése a meghatározó. Ugyanakkor életvidámabb, élethazugságaikat a Bodor-szereplőkénél több csillogással és hedonizmussal keverő antihősök népesítik be a Papp-regényt. Kisszerű, de vérbő epizódokkal teli életek ezek, valahol Bohumil Hrabal történeteinek szomszédságában.

Teljes generációk számára jött „túl későn” a szabadság a regény logikája szerint – és ezt a logikát épp Rot Jani, a volt szekus, a továbbra is hatalmi pozícióban maradt figura mondja ki legérzékletesebben: „Van, akiknek túl későn jön a szabadság. Beszéljen csak olyan smasszerekkel, akik láttak már harminc évet leült rabot odakint. [...] Még a mezőn is a rácsokat keresi, s ha lát egyet, sírva fakad, mert hazatalált. Ezeknek sem jelent többet ez az egész, mint hogy több csatornát foghatnak a tévében. Szabadság... Már azt se tudják, hogy kit gyűlöljenek.” (I. m., 301.)

Itt evidensen az „elhibázott rendszerváltás” toposza jelenik meg. De fontos, hogy Papp nem másokra, ellenségfigurákra keni a rendszerváltás „elsikkasztását”, hanem az egyéni akarat, vágy erejét kéri ismételt számon, miközben az „emlékezni nem akarás, felejtteni nem tudás” (vö. Boka 2012, 275) csapdahelyzetét meghaladni nem tudó beállítódást diagnosztizálja.

A rendszerváltás bemutatása szempontjából kulcsfontosságú a német forgatócsoport jelenete, amely már a rendszerváltás emlékezetpolitikáját jellemzi áttételesen. Kalcsek, a bérház lakója számára a Nyugat romantizáló/kolonizáló elvárásait reprezentálja a forgatócsoport: „nehezen döntötte el, hogy egyáltalán beszéljen-e erről az egészről, hiszen mit lehet ebből elmondani, de a rendező [...] olyan szívósan ecsetelte a német nép érdeklődését, mintha már az egész germánság egy emberként toporogna Kalcsek ajtaja előtt. Rázná a kilincset a megfejtésért, és nem lehet őket cserbenhagyni. De hát maguk teóriát várnak, és nem válaszokat, mondta végül a tolmácsnőnek.” (I. m., 261–262.) Kalcsek (és rajta keresztül tehát a regény) koncepciója szerint ez röviden (negyven percben, amennyi a forgatócsoport rendelkezésére áll) elmondhatatlan történet, hiszen éppen a mikrorészletek felől érthető meg igazán. Az „igazi” rendszerváltásfilm tehát maga a regény, a maga kis történeteivel. Az, amit a rendező kifelé megmutathat, persze egészen más képpen, lekerekítettebben fog majd hatni: „Szép lesz a film, és főként tanulságos, a német nép vörösre tapsolhatja majd a tenyerét. És ez tényleg nem cinizmus volt, hanem elemi vágy, hogy egy pillanatig ő maga, Kalcsek is úgy lássa azt a fotogén délutánt, olyan lekerekítve és egyértelműen, mintha tévében peregne két program között, joghurtreklámmal és kirúzsozott műsorvezetővel. Mert úgy tényleg jobban aludna.”

(I. m., 263.) Kitágítva egy kicsit a gondolatmenet érvényét, azt láthatjuk itt, ahogy a kedvező rendszerváltáskép valamiféle nyugati propagandagépezet elvárásrendszerébe is illeszkedik – hiszen a piackiterjesztő logikának éppen arra van szüksége, hogy a Nyugat a boldogan várt, „felszabadító” értékrend hordozójaként léphessen be a kelet-európai tájba, saját érdekei szerint alakítva azt.

Kalcsek változatában a nyugati forгатócsoport a pórusaiban hordja ugyan a szabadságot, ugyanakkor párbeszédképtelen is azokkal találkozva, akik mindenüket mozgósítva próbálják elképzelni és elképzeleléseik nyomán megélni a szabadságot. Kérdéseik leegyszerűsítőek és szenzációhajhász jellegűek, prekoncepcióik, előre lejegyzetelt verzióik visszaigazolását várják a riportalanyoktól. Ebben pedig Kalcsek és a többiek rendszerváltás-történetei nem kívánnak részt venni. Alternatív, nehezebben körülírható és megragadható dolgokat keresnek saját történetükhöz, és persze töredékesen hagyják azt, a mintegy négyszáz oldalas regényterjedelem ellenére is. Maga a lezáratlanság, megfjejtetlenség tehát az epizódgazdagsággal együtt az a válasz, amelyet Papp Sándor Zsigmond regénye prózapoétikája révén is kínál a rendszerváltáskérdésre reflektálva.

A föld állatai

Láng Zsolt *Bestiárium*-könyvfolyamának záródarabja ugyancsak az életmű sajátos metszéspontjában helyezkedik el. Egybeírja egyrészt a *Bestiárium*-sorozatot a *Perényi szabadulása* című korai (kis)regénnyel (1993), amelyik a Gonosz világban való munkálkodásával, a forradalom napjaival, a tiszta fogantatás mítoszával egyaránt foglalkozott, ráadásul Dunea/Dulea elvtárs figuráján keresztül a Gonosz diktatúrabeli jelenlétét is analóg módon mutatja be. Felbukkannak ugyanakkor az első Láng-kötetből, a *Fuccsregény*ből (1989) ismerős motívumok is – az iskolaudvarról kivágott fa vagy az utcán, a lány háza előtt kóválygó fiú történetei. De újdonságnak számít a *Bestiárium*-zárókötetben annak a fajta párbeszédnek a jelenléte is, amely korábban a *Berliné*vben (2004) vált meghatározó jeggyé, s a második–harmadik *Bestiárium*-kötetben, *A tűz és a víz állatai*ban (2003) a kerettörténet fontos részévé lett. *A föld állatai*ban viszont mintha elszabadult dialógusok kószálnának – sokkal kevésbé kontrolláltak, sokkal mozaikszerűbbek, mint az előző *Bestiárium*-könyvben.

Ha a regényfolyam előző kötetei esetében az elbeszélte eseményektől bennünket elválasztó időbeli távolság adott lehetőséget arra, hogy

történelmi (vagy áltörténelmi) regényként) olvassuk őket, *A föld állatai* esetében a provokáció lényege az, hogy el tudjuk-e fogadni a közelmúlt elbeszélését történelmi regényként. A korábbi *Bestiárium*-kötetek nyilvánvalóan kapcsolódtak a mágikus realizmus prózájának metatörténelmi vonulatához³ – a közelmúltról szóló történet esetében viszont mintegy létre kell hozni azt a távolságot, azt a reflexiók szintet, amely hasonló hatást kelthet az előzőekhez.

Ezt a hatást a regény egy sajátos tükörstruktúrával éri el: az egyes szereplők történetei a regényben egymást keresztezik, egymásra reflektálnak, egymás érvényességét bizonytalanítják el. Számos potenciális narrátor hangját halljuk, bebocsátást nyerünk gondolataik közé – hol egy Bori nevű diáklány, hol egy különleges méretű és intelligenciájú patkány, hol más állatok, hol egy szekus tiszt narrációról való elmélkedéseivel találkozunk. A történetek és perspektívák relativizálják egymást, még akkor is, ha természetesen Bori nézőpontjához igazodik leggyakrabban az elbeszélés. Az állatfigurák felől nézve a regény egyes szereplői Bori álmainak kivetülései például („A háztetőn emberarcú fehér galamb álldogált, és ő alighogy ráemelte tekintetét, tudta, bent a házban valaki ezzel a fehér galambbal álmodik” – i. m., 239), az imagináció teremtményeit hasonló súlyúnak érzékelteti a regény általában azzal, amit referenciálisnak szokás tekinteni konszenzuálisan: „Az irodalom nem más, mint viszonyaink térképe. Nem az az érdekes, mi valóságos, mi képzelt, hanem a kettő viszonya. [...] Az irodalom másképp mesél, mint a fizika vagy akár a történelem. Nem az állítások igazsága érdekli, hanem az állítások összjátéka. A föld feletti világ és a föld alatti ellentéte, a fák és az ének kapcsolata, a múlt és a jelen közti folytonosság bizonyítéka. És persze középuitt a ló énekének leírhatatlansága...” – mondja Miklós, Bori regénybeli társa (i. m., 170–171). A föld alatti ló Bori „teremtménye”, de mások is beszámolnak róla. Az egyes szereplők egymást „álmodják” a regényben.

„A föld állatai” szókapcsolat itt nem annyira a földön élő állatokra vonatkozik, hanem szó szerint a földben, illetve a föld alatt – csatornában, pincékben, föld alatti üregekben – élőkre. A föld alatti világ valamiképpen a tudatalatti kivetüléseként olvasható, a fenti világ inverzeként vagy tükörképeként, ahonnan az intelligens patkány figyeli az emberi világ rendjének összefüggéseit, könnyedén eligazodva a racionális emberi logika útvonalai között. Bori két ízben is „megmerítkezik” ebben a világban, és mindkét esetben egy átalakult rendbe tér vissza, amikor felszínre bukkan. Az egyik alámerülést a történelemmel való

³ Erről bővebben: Balázs 2004, 60–75.

találkozás metaforájaként éli meg Bori: míg az iskolaudvaron egy dramatizált (manipuláltan fiktív) történelemóra zajlik, Miklóssal lemennek az iskola pincéjébe, és találkoznak az iskola régi bútordarabjaival, amelyek sajátos „geológiai” rétegeket alkotnak: „Különböző korokban készült, hol egyszerű vonalú, hol finoman faragott, díszes padok voltak ezek. [...] A fogasokon foszladozó szélű kabátok, köpenyegek, ódivatú holmik csüngtek, olyan benyomást keltve, mintha csupán hosszúra nyúlt szünetre mentek volna ki gazdáik. A látvány megdöbbenő volt. [...] Itt van, ami iskolájuk beágyazza az időbe, s ezzel megerősíti az ő létüket is.” (I. m., 49.) Ehhez képest az, ami a felszínen zajlik, a tetszőlegesen átírható történelem. A regény egyik kulcsmondata így hangzik: „Minden jelennek más a múltja” (i. m., 177).

A regény olvasható úgy is, mint amelyben a *Bestiárium* első kötete, *Az ég madarai* (1997) visszamenőleg elveszíti „ártatlanságát”. Ott ugyanis az önálló erdélyi fejedelemség kora vált egy sajátos történelmi-narratív játszma részévé, számos elemében átíródott a múlt – amennyiben történelmiként számon tartott események nem ott, nem akkor, nem azokkal a szereplőkkel estek meg a regényben, miközben az „ismerőség” alakzataival játszottak. A *Bestiárium*-sorozat zárókötetét figyelve felmerül a kérdés, hogy hol kezdődik a történetek manipulatív használata, az átírások tendenciózus jellege. Láng Zsolt könyveiben mind egyik „átírás” magára a könyv szövetére mutat, az elbeszélés mikéntjére reflektál. Vizi Eleonóra történelemátiratai (a nyílt óra ötlete, ahol a gyerekeknek Mihai Viteazul fejedelemségeket egyesítő történetét kell előadniuk) viszont mentesek az önreflexiótól – a gátlástalan érdekérvényesítés eszközei. Ezzel az átírással és parodisztikus következményeivel (egyfajta tömegverekedéssel) szembesül Bori a föld alól, a pincéből visszaérkezve az iskolaudvarra.

Második alászállásakor Bori a város csatornarendszerében bolyong, a felszínre érkezve pedig egy teljesen megváltozott világgal szembesül, ez magának a rendszerváltást hozó forradalomnak a bemutatása: „Hangokat hallanak, tapsot, zenét, és valami kiáltozást. Keresztülmásznak a töltésen, és már ott is vannak a téren. Az újközpontban, egyenesen a taptéren. Rengeteg ember mindenütt, ezúttal a legnagyobb összevisszaságban. Nem sorakoznak a hosszú erkélyen papírzászlókat lobogtató gyerekek, a lakók állnak ott, sírnak és nevetnek. A hangszórókból karácsonyi énekek harsognak, a zenebolt előtt egy középkorú román férfi rozoga Daciája csomagtartójából sajtot osztogat, nekik is ad. Románul és magyarul kíván jó étvágyat. Valaki sajtot oszt, hát ilyen nincs, gondolja Bori.” (I. m., 299.) Az egész jelenet „híhetetlen” valamiképpen, de jellemző, hogy Bori és Miklós számára a juhsajtot osztó férfi képe váltja ki belőlük az „ilyen nincs” érzetét. Ebben az értelemben Láng rendszer-

váltás-reprezentációja is a *Semmi kis életek* stratégiájára emlékeztet: a köznapi, a materiális felől közelíteni az absztrakciókhoz.

A regény sajátossága, hogy kiemelt szerepet tulajdonít az imaginációnak, ami saját, alternatív (akár földalatti) világok létrehozását teszi lehetővé, ugyanakkor parodisztikus regiszterben is újrátssza ugyanezeket az imaginációs játszmat, amikor az imagináció lehetőségét bárki (a patkány vagy a szekus tiszt) esetében is végigfuttatja. Nyitva hagyja voltaképpen azt a lehetőséget is, hogy egy kék szőrű patkány regényét olvassuk éppen a rendszerváltásról.

Láng Zsolt műve többszörös rétegzettsége miatt sajátos szín a rendszerváltás-történetek között. Végpontja az „örök változás nevében felépők” és a „szembeszegülő mozdulatlanság” természetéről való elmélkedés, illetve a változások felszíni, időleges voltának megmutatása. Ugyanakkor nem kíván a poszttotalitárius depresszió regényévé válni, és a rendszerváltást közvetlenül megelőző, „föld alatt töltött” három naphoz való visszatérést tekinti megfontolandónak. Az újjászületés igényéhez való visszatalálást. Bár a negyedik *Bestiárium*-könyv csak távolról kapcsolódik a sorozat korábbi kötetéhez tétjeiben és prózapoétikájában, a sorozatcím mégiscsak beilleszti ezt a rendszerváltás-elbeszélést egy tágasabb, a történelemről és a történetek jellegéről folytatott eszmecserebe. Ilyenformán Láng is azt állítja, amit Tompa: a fordulat jellege nem érthető az előzmények körüljárása nélkül. Lángnál ráadásul ez metakörüljárássá változik, amikor a történetmondás maga is relativizálódik a történetmondási módozatok megsokszorozódásában. Az a mondat, amit Bori gondol egy városban tett sétája során, alighanem a regény legemlékezetesebb mondata: „Honnan nő ki ez a jelen, ha senki nem ismeri a múltját?” (I. m., 219.)

Erre a nem ismerésre kínál saját válaszstratégiát a regényfolyam, ahogy a fentebb elemzett Tompa- és Papp-művek is, amikor egy fordulat felől tekintenek vissza és előre az időben. Álláspontjuk nagy vonalakban megfeleltethető annak, amit Sinistra-Érsek-Verhovina-paradigmaként emlegettem, ugyanakkor rendkívül tudatosak abban, hogy hol vágják el történeteik szálait, más és más hatást keltve ezzel a könyvek befogadóiiban.

Irodalom

Balázs Imre József 2004: A test és a történelem mint fikció. *Alföld*, 55., 2004/11.

Balázs Imre József 2012: *Az új közép*. Szeged, Universitas Szeged.

Bányai Éva 2013: A végnapokon túl. *Korunk*, 24., 2013/4.

- Bertha Zoltán 2009: Erdélyi sorsképek a fordulatról. *Székelyföld*, 13., 2009/7. (<http://www.hargitakiado.ro/cikk.php?a=ODA4>)
- Bodor Ádám 1992: *Sinistra körzet*. Budapest, Magvető.
- Bodor Ádám 1999: *Az érsek látogatása*. Budapest, Magvető.
- Bodor Ádám 2011: *Verhovina madarai*. Budapest, Magvető.
- Boka László 2012: Történelem – alulnézetből. In uő: *Egyszólamú kánon?* Budapest, Gondolat.
- Józsa Márta 2007: *Amíg a nagymami megkerül*. Budapest, Noran.
- Kántor Lajos 2004: *Fellegek a város felett*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Kányádi Sándor 1992: Szonett. *Alföld*, 43., 1992/4.
- Láng Zsolt 1989: *Fuccsregény*. Bukarest, Kriterion.
- Láng Zsolt 1997: *Bestiárium Transylvaniae I. Az ég madarai*. Pécs, Jelenkor.
- Láng Zsolt 1993: *Perényi szabadulása*. Budapest, JAK – Pesti Szalon.
- Láng Zsolt 2003: *Bestiárium Transylvaniae II–III. A tűz és a víz állatai*. Pécs, Jelenkor.
- Láng Zsolt 2004: *Berlinév*. Kolozsvár, Koinónia.
- Láng Zsolt 2011: *Bestiárium Transylvaniae IV. A föld állatai*. Pozsony, Kalligram.
- Németh Zoltán 2009: A rendszerváltozások megjelenítései a magyar irodalomban. *Irodalmi Szemle*, 52., 2009/4. (<http://www.irodalmiszemle.bici.sk/lapszamok/2009/2009-aprilis/470>)
- O. M.: Szerelmes kifutópálya Trianonhoz. *Manna*, 2013. május 25. <http://manna.ro/coolturka/szerelmes-kifutopalya-trianonhoz-2013-05-25.html>, utolsó letöltés: 2013. július 5.
- Papp Sándor Zsigmond 1998: *Ahonnán a város. Bérházi legendák*. Marosvásárhely, Mentor.
- Papp Sándor Zsigmond 2005: *Az éjfekete bozót*. Pécs, Alexandra.
- Papp Sándor Zsigmond 2011: *Semmi kis életek*. Budapest, Libri.
- Szegő János 2009: Tanácstalan tanácskozás. *Revizor*, 2009. március 10. <http://www.revizoronline.com/hu/cikk/1289/a-rendszervaltozasok-megjelenitesei-a-magyar-irodalomban-magyar-iroszovetseg/>, utolsó letöltés: 2013. július 5.
- Szepesi Dóra é. n.: Megkérdeztük Papp Sándor Zsigmondot. *Bárka Online*, <http://barkaonline.hu/megkerdeztuek/2447-papp-sandor-zsigmond-interju>, utolsó letöltés: 2013. július 5.
- Szilágyi Zsófia 2009: Rendszerváltás Abszurdisztánban. *Kortárs*, 53., 2009/6. (<http://www.kortaronline.hu/2009/06/rendszervaltas-abszurdisztanban/4121>)
- Tompa Andrea 2010: *A hóhér háza*. Pozsony, Kalligram.
- Tompa Andrea 2013: *Fejtől s lábtól*. Pozsony, Kalligram.

Egykori vidéki kávéház, Erdély, 1988. © Fortepan

Székely István Gergő

Válságok és választások évada Romániában 2012-ben

a 2012. esztendő Romániában zsúfolt és mozgalmas politikai időszak volt: utcai zavargások, egy helyhatósági és egy parlamenti választás, egy országos népszavazás, két kormányváltás, valamint egy súlyos, következményeit máig éreztető politikai válság is beletartoznak az események kronológiájába. E dolgozat célja elsősorban a decemberben lezajlott parlamenti választások eredményeinek és következményeinek körüljárása, ám a többi eseményt sem lehet megkerülni, hiszen a választás csak egy tágabb politikai kontextusba beillesztve, hosszabb távú folyamatok egy kulcsfontosságú mozzanataként értelmezhető megfelelően. A választásokat egyrészt az országos eredmények, másrészt a magyar vonatkozásban releváns fejlemények szempontjából veszem szemügyre.

Helyhatósági választások – blokképítés román oldalon, fragmentáció a magyar közösségben

2012 februárjában Emil Boc, a Demokrata Liberális Párt (PDL) elnöke lemondott a kormányfői posztról, és átadta a kormányzást Mihai Răzvan Ungureanunak.¹ A váltás abból a megfontolásból történt, hogy

¹ Ungureanu korábban a Nemzeti Liberális Párt (PNL) tagja volt, ám régóta Băsescu elnök bizalmasaként tartják számon, és kinevezésekor azt hangsúlyozta, hogy minden kapcsolatot megszakított korábbi pártjával.

az új, fiatal, lendületes és szakértőnek mutatkozó miniszterelnök vezetésével megalakuló, kevésbé ismert arcokból álló kormány próbálja visszatornászni a legnagyobb kormánypart rettenetes mélységekbe süllyedt népszerűségét, amely elsősorban a PDL–RMDSZ–UNPR²-koalíciós kormány által az előző ciklus során foganatosított megszorító intézkedések miatt kopott meg. Bár az új kormány (amely ugyanazokból a pártokból állt, mint az előző) gyorsan bejelentett néhány népszerűség-növelő, populistább színezetű intézkedést – például a közalkalmazottak 2010-ben 25 százalékkal csökkentett béreinek részleges helyreállítását –, keresztülvinni őket már nem maradt ideje, ugyanis a posztkommunista Románia történetében rekordnak számító időn belül megbukott egy ellenzéki bizalmatlansági indítványon,³ amit mellest több olyan képviselő is megszavazott, aki korábban a kormányoldalt erősítette. Következésképpen Traian Băsescu államfő májusban a szociáldemokrata Victor Ponta-t nevezte ki kormányfőnek. Mindez nagyjából a helyhatósági választások előtt egy hónappal történt, így a kampány idején már a Szociáldemokrata Pártból, a Nemzeti Liberális Pártból és a Konzervatív Pártból (PC) álló Szociálliberális Unió (USL) nevű balközép pártszövetség⁴ kormányozta az országot, a PDL pedig immár ellenzék-ből próbálhatta javítani vagy inkább konzerválni pozícióit.

Bár az USL protokollumában eredetileg az állt, hogy csak a politika-ilag is releváns megyei tanácsok és a megyeközpontok esetében állítanak majd közös jelölteket,⁵ végül túlnyomórészt közös jelöltekkel méretkeztek meg a helyhatósági választásokon, bár akadt szép számmal

² Uniunea Națională pentru Progresul României – Nemzeti Szövetség Románia Haladásáért. A párt 2010-ben alakult, elsősorban olyan politikusokból, akik 2008-ban a Szociáldemokrata Párt (PSD) vagy a PNL színeiben jutottak be a parlamentbe, ám kiléptek onnan, és átálltak a PDL vezette kormány oldalára.

³ Talán nem mellékes megemlíteni, hogy a bizalmatlansági indítvány tárgya (vagy inkább ürügye) az a kormányrendelet volt, amely egy magyar kart hozott volna létre a Marosvásárhelyi Orvosi és Gyógyyszerészeti Egyetemen, vagyis az Ungureanu-kormány megbuktatása nem volt mentes a nacionalista felhangoktól sem.

⁴ A Szociálliberális Unió nevű választási szövetséget 2011 februárjában hozta létre a Szociáldemokrata Párt, a Nemzeti Liberális Párt és a Konzervatív Párt. Az USL létrejötté előtt egy hónappal a PNL és a PC Jobbközép Szövetséget (Alianța de Centru-Dreapta) alakított. Amint a pártok neve is mutatja (bár Romániában ez az ideológiai irányultságnak nem túl megbízható utatója), igen színes koalícióról van szó. A három pártot sokkal inkább Băsescu elnök és a PDL megbuktatásának célja tartja össze, mint a közös programcélok, az alapító nyilatkozatban is a célok között az első helyen a PDL hatalomból való eltávolítása szerepelt. Lásd: Protocol de înființare a Uniunii Social Liberale, http://media.hotnews.ro/media_server1/document-2011-02-4-8272317-0-protocol-psd-pnl.pdf, utolsó letöltés: 2013. július 20.

⁵ Protocol de înființare a Uniunii Social Liberale.

olyan – főleg falusi jellegű – település is, ahol külön indultak, vagy a három párt közül csak kettő lépett koalícióra. A kampány során az USL végig a PDL megszorító politikájának bírálója állította a középpontba, talán az eddigi helyhatósági választásoknál is kisebb mértékben szólt a szavazás a helyi, megyei ügyekről, mindent felülírtak az országos politikai témák, hiszen ez volt az első megmérettetés a fizetésesökkentések, az elbocsátások és az egyéb népszerűtlen intézkedések bevezetése óta.

A választás előtt gyakorlatilag egyértelmű volt, hogy a korábbi kormánypártok elhasználódásából (*incumbency effect*) következő bűntető szavazás leginkább a koalíció legnagyobb pártját, a PDL-t fogja sújtani. A PDL, borítékolható vereségét enyhítendő, több megyében is választási szövetségeket kötött kisebb pártokkal. Ez a stratégia egyfajta válaszreakcióként is felfogható a baloldalon zajló blokképítésre, a cél az USL egyfajta ellenpólusának kialakítása volt, különböző jobbközép, illetve ideológiailag zavaros, parlamenten kívüli kisebb pártok bevonásával. A PDL partnereként leggyakrabban a PSD, PNL és PC renegátjait tömörítő UNPR, a jobb időket is megélt Kereszténydemokrata Nemzeti Parasztpárt (PNȚCD) és a Romániai Környezetvédő Párt (PER) tűnt fel, de volt olyan megye is, ahol Gigi Becali futballmágnás radikális-populista Új Generáció Pártjával (PNGCD) vagy akár egy roma mozgalommal szövetkeztek (utóbbival Kovászna megyében). A szavazatmaximalizálás mellett a különféle választási koalíciókban történő indulás mögötti másik megfontolás az volt a PDL részéről, hogy így saját, a kormányon töltött időszak alatt igencsak megkopott neve helyett más címkék mögé bújva kelhetett versenyre az USL jelöltjeivel, és az eddig védjegyének számító narancssárga színt is egyszerűbben cserélhette így a párt múltjával kevésbé összekapcsolható színekre.

A két nagy politikai blokk mellett szólni kell egy harmadik kategóriáról is, az olyan populista vagy nacionalista-szélsőséges pártokról, amelyek elsősorban a proteszt szavazatokból kovácsolhatnak tőkét. Ebbe a kategóriába hagyományosan a Nagy-Románia Párt (PRM) tartozott, illetve a már említett Becali-féle pártocska. Bár e két párt (főleg az utóbbi) 2012-re teljesen elkopott, úgy tűnik, helyük nem marad betöltetlenül ezután sem, a választások előtti közvélemény-kutatások ugyanis rendre az 5 százalékos parlamenti küszöb fölötti eredményt mértek egy új párt számára. A Dan Diaconescu Néppárt (PP-DD) nevű formációról van szó, amelyet a párt nevét is adó, makulátlannak nem nevezhető előéletű médiamágnás alapított. A PP-DD tipikusan olyan párt, amely az elégedetlen, kiábrándult szavazók megszólítására alapoz, ultrapopulista ígéretekkel, viszont a PRM-mel ellentétben náluk a nacionalista retorika csak másodrendű szerepet kap. A párt programja a rendszerellenes jelszavak mellett néhány olyan tételt is tartalmazott,

amiket jobb helyeken csak viccpártok ígérnének,⁶ ám ezekkel nem heccből rukkolt elő. A párt felfutása szempontjából kulcsfontosságú volt a pártalapító saját bulvársatornájának (az azóta betiltott OTV-nek) viszonylag magas nézettsége (főleg az alacsonyabban iskolázott rétegek körében), ugyanakkor viszonylag kezdetleges pártszervezettel és kétes hírű jelöltekkel vágott neki a választásoknak.

A romániai magyarság szempontjából a helyhatósági választáson eddig példátlan helyzet állt elő: három szervezet jelentette be indulását a választásokon, az RMDSZ mellett a már négy évvel ezelőtt is jelöltekkel állító Magyar Polgári Párt (MPP), valamint a frissen bejegyzett Erdélyi Magyar Néppárt (EMNP). A három politikai alakulat között országos szinten nem született együttműködési megállapodás, inkább a verseny dominált köztük, bár helyi szinten előfordultak alkalmi koalíciók a két kisebb párt között, illetve néhány településen egymás jelöltjeit vagy független magyar polgármesterjelöltek támogatottak. Bár kisebbik kormánypártként kevésbé kellett tartania a népharagtól, az RMDSZ számára az immár háromszereplőssé alakult verseny egyértelműen kihívásnak ígérkezett.

Az alábbiakban a választási eredményeket ismertetjük, a megyei tanácsokra leadott szavazatok alapján. Bár emellett a helyhatósági választásokon a helyi tanácsosokat, polgármestereket és a megyei tanácselnököket is megválasztják, a megyei tanácsosi listákra leadott szavazatok tekinthetők a leginkább relevánsnak a parlamenti választás szempontjából, ez a szavazat számít a leginkább politikai jellegűnek, a helyi listák esetében (főleg a kisebb településeken) ugyanis a lokális körülmények, a polgármesterek és a tanácselnökök esetében pedig a jelöltek személyes tulajdonságai is sokat nyomnak a latban. A megyei listákra leadott szavazatok politikai jellegét az is alátámasztja, hogy egyértelmű előnyt jelent a források elosztása szempontjából, ha a megyét olyan pártok vezetik, amelyek a kormányban is ott vannak.

Mivel a voksolást egyben az ősszel esedékes parlamenti választás főpróbájának is lehetett tekinteni, fontosnak tartjuk az eredményeket nem csupán pártok, hanem politikai blokkok szerint is bemutatni. A baloldal esetében a blokk eredménye egyértelműen az USL szövetségével azonosítható, illetve ahol külön indultak, ott a három tagpárt eredményének összegével. A jobboldal esetében a helyzet bonyolultabb. A PDL 19 megyében választási szövetségekben vágott neki a megyei

⁶ Ezek közül talán azt az ígéretet érdemes kiemelni, hogy mindenki, aki vállalkozást akar indítani, 20 ezer euró támogatást kaphat az államtól. Bár a párt programjában ez csak a potenciális vállalkozókra vonatkoztatva jelent meg, a médiában az ígéret gyakran úgy hangzott el, hogy minden román állampolgár kap majd 20 ezer eurót.

tanácsi választásoknak. Emiatt, ha pusztán a párt neve mellett megjelenő eredményt néznénk, akkor a párt támogatottságát jelentősen alulbecsülnénk, ezért ezt korrigálni kell. Bár alig találunk azonos összetételű PDL-koalíciót két megyében, e szövetségek junior partnerei jobbra ugyanazok a pártok voltak, csak különböző kombinációkban jelentek meg a megyei koalíciókban. Azokban a megyékben, ahol a PDL egyedül indult, e kisebb pártok is önállóan méretkeztek meg, vagy – ritkábban – egymással szövetkeztek. Ez felvetette annak a lehetőségét, hogy a PDL a parlamenti választásokig szorosabbra fűzheti a szövetséget e csatlósáival, ezért indokoltnak tűnt beleszámítani e kis pártok önálló eredményét is a potenciális jobboldali blokk maximális támogatottságába.

A baloldali és a potenciális jobboldali blokk mellett megkülönböztetünk egy harmadikat is, amelybe azokat a pártokat soroltuk, amelyek az általános elégedetlenség által táplált proteszt szavazatokra építenek. A Nagy-Románia Párt a 2000-es választásokon profitált látványosan ezekből a szavazatokból, és bár mára önmaga árnyékává silányult, ebbe a csoportba soroltuk új strukturális megfelelője, a Dan Diaconescu Néppárt mellé.⁷ Végül a negyedik blokkba a magyar pártok tartoznak, ebben a szakaszban inkább blokk szinten foglalkozunk a magyar eredménnyel, a blokkon belüli folyamatokat külön alfejezetben vizsgáljuk meg alaposabban.

Az eredmények a PDL egyértelmű térvésztesét mutatják és az USL megerősödését. A PDL csupán egyetlen megyében szerzett relatív többséget (Fehér), további két megyében pedig a megyei tanácselnöki tisztség megszerzésének köszönhetően került paritásba az USL-lel (Arad, Neamț⁸). A fennmaradó 38 megye közül 31-ben az USL került többségbe, ráadásul nyolc esetben kétharmados többséggel (bár ez a megyék szintjén kevésbé számít).

⁷ A Gigi Becali által vezetett Új Generáció Pártját azonban a jobboldali blokkhoz soroltuk. A PNG-CD egy ókirályságbeli megyében lépett szövetségre a PDL-lel, míg a Nagy-Románia Párt Hargita megyében szerepelt PDL által vezetett koalícióban. A két helyzet azonban nagyon különböző, a Székelyföldön ugyanis jellemzőek a román gyűjtőkoalíciók, itt az ideológiai irányultság kevésbé számít. Mindazonáltal a PNG-CD önálló támogatottsága annyira alacsonynak bizonyult, hogy ez nem vezet a potenciális jobboldali blokk erejének lényeges túlbecsléséhez.

⁸ Neamț megyében a tanácselnöki tisztséget az UNPR kapta meg, ami azt jelentette, hogy később ezt a megyét is elveszítette a PDL, mivel az UNPR a parlamenti választásokon már átállt az USL oldalára.

1. táblázat. A megyei tanácsosi listákra leadott szavazatok és a megszerzett mandátumok

Párt	Szavazat ^a		Mandátum	
	db	%	db	%
PDL	1 492 441	15,39	212 +11 ^b	15,84 20,00 ^b
PDL szövetségben	759 179	7,83	135	10,09
<i>PDL és blokkja</i>	<i>2 251 620</i>	<i>23,23</i>	<i>347</i>	<i>25,93</i>
PDL-szövetségek önállóan	431 702	4,45	15	1,12
Potenciális jobboldali blokk	2 683 322	27,68	362	27,6
USL	4 874 498	50,28	723 +37 ^b	54,04 67,27 ^b
PSD	8 666	0,09	3	0,22
PNL	4 755	0,05	2	0,15
PC	611	0,01	–	–
Baloldali blokk^c	4 888 530	50,42	728	54,41
Proteszt pártok	1 076 484	11,10	134 +7 ^b	10,01 12,72 ^b
Magyar pártok	577 637	5,96	102	7,62
Független jelöltek	62 156	0,64	1	0,07
Egyéb pártok	406 680	4,2	11 ^d	0,82
Összesen	9 694 809		1338 +55 ^b	

^a Beleértve Bukarest főváros közgyűlését.

^b Bukarest főváros közgyűlése.

^c Az USL szövetség pártjai egy kivétellel minden megyében közösen indultak (a kivétel Kovászna, a táblázatban a PSD, PNL és PC eredményét hozzáadtuk a szövetségéhez).

^d Az egyéb pártok kategóriában csupán a Német Demokrata Fórum tudott mandátumot szerezni.

Forrás: Központi Választási Iroda

A megyei tanácsokra vonatkozó eredmények kapcsán ki kell emelni azt is, hogy Dan Diaconescu proteszt pártja két kivétellel (Hargita és Kovászna) minden megyei tanácsba bejutott, a legjobb eredményeket Brăila, Giurgiu, Gorj, Neamț és Bákó megyékben érte el, Giurgiu megyében pedig még a PDL-t is megelőzte.

Összehasonlítva a 2012-es és 2008-as helyhatósági választások eredményét, elmondható, hogy az USL 2012-es teljesítménye az elsősprő győzelem ellenére csupán kevéssel haladta meg a három tagpárt 2008-as eredményének összegét. Ezzel szemben a PDL támogatottsága akkor is jelentősen visszaesett, ha az eredménybe beszámítjuk a választási

szövetségekben megszerzett szavazatokat is, ugyanis ez az utóbbi eredmény is több mint 5 százalékponttal maradt el PDL négy évvel korábbi önálló eredményétől, a mandátumok esetében pedig 7 százalékpontnál nagyobb volt a veszteség. Ez azt jelenti, hogy a PDL nagyjából minden ötödik vagy hatodik szavazóját veszítette el 2008-hoz képest.

Négy évvel korábban ezeken a pártokon kívül csupán az RMDSZ tudott 5 százaléknál több szavazatot szerezni, akkor számottevő voksot még a PRM (3,75 százalék) és az Új Generáció Pártja szerzett (PNG-CD – 2,97 százalék) szerzett. 2012-ben az RMDSZ-en kívül a PP-DD lépte át az 5 százalékot, a populista párt 9,1, a PRM 2 százalékot kapott, a PNG-CD pedig gyakorlatilag eltűnt (önállóan 0,32 százalék). Amennyiben 2008-ban a PRM-et és a PNG-CD-t tekintjük proteszt pártoknak, Dan Diaconescu színre lépésével elmondható, hogy a proteszt blokk 2012-ben hozzávetőlegesen 4,5 százalékkal javította meg az eredményét (2008-ban PRM és PNG-CD együtt 6,72, a PP-DD és PRM 2012-ben 11, 1 és ehhez talán még a PNG-CD 0,21 százalékát is hozzá lehet számolni). Kézenfekvő értelmezés, hogy a proteszt blokk (és elsősorban Dan Diaconescu) a kiábrándult PDL-szavazókat vonzotta magához leginkább, ám e hipotézis bizonyításához alaposabb elemzésre lenne szükség. Mindazonáltal, ha elfogadjuk ezt a hipotézist, akkor a PDL veszteségének nagyjából 80 százalékát meg is magyaráznánk.

Magyar szempontból a helyhatósági választás számszerű eredménye nem tűnik kedvezőtlenebbnek a 2008-asnál. Az RMDSZ mindenhol bejutott a megyei tanácsba, ahol négy évvel ezelőtt is, bár összességében eggyel kevesebb mandátumhoz jutott (ám ebben az is közrejátszott, hogy a megyei tanácsok létszáma lecsökkent 2008-hoz képest). Ugyanakkor a párt növelni tudta polgármesterei és helyi tanácsosai számát is. Az egyetlen egyértelmű visszaesés a megyei tanácselnökök számában mutatkozott meg, amely megfeleződött, négyről kettőre, a Maros és Szatmár megyei elnöki tisztséget az RMDSZ elveszítette.

A Magyar Polgári Párt és az Erdélyi Magyar Néppárt eredményei az MPP 2008-as eredményeivel való összehasonlításban lehetnek érdekesek: Kovászna megyében az eddigi 9 MPP-s tanácsos helyett 4 EMNP-s és 3 MPP-s, Hargita megyében a 10 MPP-s helyett 4 MPP-s és 3 EMNP-s jutott be a megyei tanácsba. A két párt tehát együttesen öt mandátummal maradt el az MPP négy évvel korábbi eredményétől, az RMDSZ teret nyert velük szemben. Más megyei tanácsokba a kis magyar pártok 2012-ben sem tudtak bejutni – akárcsak az MPP sem 2008-ban. Megemlíthető még az a tény, hogy az EMNP egyedül a megyei tanácsokra leadott szavazatok tekintetében tudta maga mögé utasítani az MPP-t (44 276 szavazat a 36 671-gyel szemben). Ez azért érdekes, mert azt tükrözi, hogy politikai alternatívaként az Erdélyi Magyar Néppárt

vonzóbbnak tűnt az RMDSZ-ből kiábrándultak számára, annak ellenére, hogy gyenge szervezeti kiépítettsége miatt sok helyen nem tudott vonzó helyi jelölteket állítani (vagy nem akart szembeszállni a másik két párt népszerű jelöltjeivel, ahol borítékolható volt a kudarc).

Magyar szempontból tehát az mondható el, hogy az RMDSZ meg tudta őrizni domináns pozícióját a közösségen belül, míg az MPP négy évvel korábbi támogatottsága nagyjából fele-fele arányban oszlott meg az MPP és az EMNP között (2. táblázat). Míg 2008-ban az RMDSZ (a megyei listák esetében) a magyar pártokra leadott szavazatok 83,4 százalékát tudhatta magáénak, az MPP pedig a fennmaradó 16,6 százalékot, 2012-re az RMDSZ részesedése 85,15 százalékra nőtt, az MPP-é 6,35 százalékra zsugorodott, az EMNP pedig 7,67 százalékot szerzett. A parlamenti választásokon tehát az RMDSZ bejutása biztosra volt vehető (ha nem másképp, akkor a választási rendszerben szereplő alternatív küszöbnek köszönhetően, amit később tárgyalunk), míg a két kisebb párt esélyei akkor is minimálisnak tűntek, ha együtt indultak volna. A kérdés magyar szempontból inkább az volt tehát, hogy az RMDSZ parlamenti súlya mekkora marad, illetve hogy amennyiben a másik két párt elindul a parlamenti választáson, azzal milyen mértékben gyengíti az RMDSZ-t.

Országos vonatkozásban a helyhatósági választások eredménye alapján tehát egyértelműnek tűnt, hogy a parlamenti választásokat az USL szövetség fogja nyerni, csupán a győzelem mértéke volt kérdéses. A PDL egyértelműen meggyengült ugyan, ám ha hosszabb távú összehasonlításban közelítünk az eredményekhez, a pártot nem lehetett még leírni, ráadásul politikai ellenfeleihez hasonlóan blokképítésbe kezdett, és megpróbált friss arcokat is behozni, vagyis a veszteség nem tűnt végzetesnek (mint például a Kereszténydemokrata Nemzeti Parasztpárt esetében 2000-ben). Dan Diaconescu esetében a közel 10 százalékos támogatottság megismételhetősége volt a kulcskérdés, magyar szempontból pedig az, hogy amennyiben az RMDSZ-nek lesz kihívója, a magyar parlamenti képviselő mennyire gyengülhet meg.

2. táblázat. A 2008-as és 2012-es helyhatósági választások eredménye magyar szempontból

	2008							
	Megyei tanácselnök		Polgármester		Helyi tanács		Megyei tanács	
	sz.	m.	sz.	m.	sz.	m.	sz.	m.
RMDSZ	419 028	4	371 524	184	404 657	2195	425 218	89
%	5,26	9,75	4,27	2,89	4,75	5,44	5,43	6,38
MPP	79 135	0	63 069	11	79 238	489	84 620	19
%	0,99	0	0,72	0,17	0,93	1,21	1,08	1,42
EMNP								
%								
EMNP-MPP								
%								
Magyar összesen	498 163	4	434 593	195	483 895	2684	509 838	108
%	6,25	9,75	4,99	3,06	5,68	6,65	6,51	8,07

	2012							
	Megyei tanácselnök		Polgármester		Helyi tanács		Megyei tanács	
	sz.	m.	sz.	m.	sz.	m.	sz.	m.
RMDSZ	485 666	2	421 794	203	457 146	2,261	491 864	88
%	4,95	4,87	3,9	6,38	4,3	5,62	5,52	6,57
MPP	40 214	0	49 884	7	46 071	266	36 671	7
%	0,4	0	0,46	0,22	0,43	0,66	0,41	0,52
EMNP	37 752	0	30 835	2	44 834	214	44 276	7
%	0,38	0	0,28	0,06	0,42	0,53	0,49	0,52
EMNP-MPP	4 454	0	1 487	0	1 737	14	4 826	0
%	0,04	0	0,01	0	0,01	0,03	0,05	0
Magyar összesen	568 086	2	504	212	549 788	2,755	577 637	102
%	5,77	4,87	4,65	6,66	5,16	6,84	6,47	7,61

Forrás: Központi Választási Iroda

A helyhatósági eredmény alapján történő előrejelzést még egy további probléma nehezítette 2012 nyarán. Az USL a kormányra kerülés után ugyanis egyik első intézkedéseként megváltoztatta a parlamenti választási rendszert, a 2008-ban használt, egyéni választókerületes, ám alapvetően arányos eredményt adó rendszer helyett egy tiszta egyszerű többségi rendszert szavazott meg. Amennyiben ezt a rendszert alkalmazták volna az országgyűlési választáson, az USL fölénye a parlamentben totális dominanciára nőtt volna, a PDL vélhetően kis párttá zsugorodott volna, a PP-DD pedig valószínűleg be se jutott volna a parlamentbe (mivel támogatottsága viszonylag egyenletesen oszlik meg országszerte, így világos volt, hogy az egyéni választókerületekben a párt relatív többséget sehol se fog tudni szerezni). Egyedül az RMDSZ vesztesége lett volna minimális, a rendszerbe ugyanis beépítettek egy speciális rendelkezést, amely biztosította volna a kisebbségi képviselőket. A PP-DD esélytelensége miatt akár az is elképzelhető volt, hogy a párt választói stratégikus módon kezdenek viselkedni, és amennyiben igaz az, hogy a PP-DD nyeresége nagymértékben a PDL veszteségére épült, nem lehetett kizárni, hogy e szavazók egy része visszavándorolhat a PDL-hez. Az új választási rendszert azonban az alkotmánybíróság június végén megsemmisítette, többek között azzal az indoklással, hogy a választási törvényt nem lehet megváltoztatni választási évben.⁹ Így világossá vált, hogy ismét a 2008-ban alkalmazott törvény alapján fogják megtartani a decemberi parlamenti választásokat, így a PDL gyenge szereplése ellenére sem lehetett a parlamenti választást teljesen lefutottnak tekinteni. Mivel a parlamenti választás eredményeinek értékeléséhez a választási rendszer megértése kulcsfontosságú, a rendszer lényegesebb sajátosságait külön alfejezetben ismertetjük. Előbb azonban az év második voksolásáról, az államfő leváltására kiírt népszavazásról szólunk röviden.

Az államfő visszahívásáról szóló népszavazás

A helyhatósági választás után Romániában súlyos politikai válság robbant ki. Június végén konfliktus alakult ki Traian Băsescu államfő és az alig néhány hónapja hivatalba lépett új kormányfő, Victor Ponta

⁹ <http://www.mediafax.ro/social/motivare-cc-legea-privind-uninomialul-modificarea-legislatia-electoral-a-in-anul-in-care-au-loc-alegeri-9847498>, utolsó letöltés: 2013. július 20.

között arról, hogy ki jogosult Romániát képviselni az Európai Tanács következő ülésén. Korábban az államfő látta el ezt a feladatot, és az alkotmánybíróság értelmezése szerint is őt illeti meg ez a hatáskör, a kormányfő azonban nem volt hajlandó elfogadni az alkotmánybíróság döntését. Hamarosan nyilvánvalóvá vált, hogy a konkrét alkotmányértelmezési konfliktus csupán ürügy, az USL szövetség pártjai valójában ismét az államfő elmozdítására törekszenek, és akárcsak 2007 májusában, népszavazáson kívánják elérni Băsescu lemondatását.¹⁰

Az USL a terv megvalósítása érdekében egyfajta villámháborút indított minden olyan intézmény ellen, amelyet nem saját emberei ellenőriztek, és példátlan módon megváltoztatott néhány olyan jogszabályt is, amelyek alapvetően fontosak Románia intézményes berendezkedésének szempontjából. Az államfő elleni cselekvési terv¹¹ keretében módosították a népszavazásról szóló törvényt, teljesen eltörölve az érvényességi küszöböt, vagyis a leváltáshoz a részvételtől függetlenül elégséges lett volna, ha a többség az elnök ellen szavaz. Ebben a kérdésben azonban a kormány később meghátrálni kényszerült, amire még visszatérünk. A következő lépés a két házelnök, Vasile Blaga és Roberta Anastase leváltása volt, mindezt a PDL szerint a házszabály megszegésével hajtották végre.¹² A szenátus új elnöke Crin Antonescu (PNL) lett, a képviselőházé Valeriu Zgonea (PSD).¹³ A felsőház elnökének leváltása azért volt lényeges, mivel az államfő után ő a második számú közméltóság, következésképpen ha a köztársasági elnököt felfüggesztik, ő lép elő ideiglenes államfővé. Ugyanakkor mindkét ház elnöke megtámad-

¹⁰ Bár közvetlenül nem kapcsolódtak az államfő leváltásához, meg kell említeni az általános politikai kontextus jobb megértése érdekében, hogy az államfő és a miniszterelnök konfliktusának kirobbanása előtt néhány nappal ítélték el jogerősen két év letöltendő börtönbüntetésre Románia korábbi PSD-s kormányfőjét, Adrian Năstasét, illetve ekkor robbant ki Victor Ponta plágiumbotránya is. Valójában Năstase ügyét a sajtó összefüggésbe hozta az USL Băsescu-ellenes offenzívájával, ugyanis napvilágot láttak olyan vélemények, miszerint az államfő sikeres elmozdítása esetén vagy akár még az interimátus alatt Crin Antonescu elnöki kegyelemben részesíthetné a volt kormányfőt.

¹¹ <http://www.hotnews.ro/stiri-politic-12684759-exclusiv-planul-actiune-usl-pentru-suspendarea-presedintelui-traian-basescu.htm>, utolsó letöltés: 2013. július 20.

¹² Az alkotmánybíróság végül elutasította a PDL panaszait a két közméltóság leváltására vonatkozóan: <http://www.mediafax.ro/politic/curtea-constitutional-a-res-pinge-sesizarile-lui-bлага-si-anastase-legate-de-revocarea-din-functiile-de-la-parlament-9837242>, utolsó letöltés: 2013. július 20.

¹³ <http://www.hotnews.ro/stiri-politic-12688577-live-text-inceput-sedinta-senatului-care-vota-debarcarea-lui-vasile-bлага.htm>, utolsó letöltés: 2013. július 20.

http://stiri.tvr.ro/roberta-anastase-revocata-valeriu-zgonea-ales-presedinte-al-camerei-deputatilor_18256.html, utolsó letöltés: 2013. július 20.

hat az alkotmánybíróságon törvényeket és sürgősségi kormányrendeleteket, akárcsak a nép ügyvédje (ombudsman) is, akit emiatt szintén leváltottak.¹⁴ Végül az alkotmánybíróságról szóló törvényt is módosították, megfosztva a testületet attól a jogától, hogy kötelező érvénnyel véleményezze a parlament határozatainak alkotmányosságát (csupán konzultatív szerepet hagyva neki).¹⁵ Mindezek után a parlament július 6-án a két kamara plenáris ülésén 256 „igen” és 114 „nem” szavazatot, valamint 2 tartózkodás mellett felfüggesztette Traian Băsescu-t, majd július 29-re kiírták a népszavazást.

Az USL tehát alig néhány nap leforgása alatt igen fontos jogszabályi változások sorozatát vitte keresztül, és saját ellenőrzése alá vonta az összes fontos intézmény vezetését, mindezt alkotmányos és procedurális szempontból igencsak megkérdőjelezhető módon. Az EU és az Egyesült Államok kritikája sem térítette le a pártszövetséget a végső célhoz, az államfő leváltásához vezető útról. Végül egyetlen részletben kényszerült a kormány engedni, és pedig a népszavazás érvényességi küszöbének tekintetében, az alkotmánybíróság ugyanis alkotmányellenesnek nyilvánította a küszöb eltörlését.¹⁶

¹⁴ <http://www.hotnews.ro/stiri-politic-12684429-usl-propune-ordinea-birourilor-reunite-ale-senatului-camerei-inlocuirea-avocatului-poporului-surse.htm>, utolsó letöltés: 2013. július 20.

¹⁵ http://stiri.tvr.ro/pdl-ataca-in-justitie-modificarea-legii-curtii-constitutionale-decisa-de-usl_18396.html, utolsó letöltés: 2013. július 20.

¹⁶ Az érvényességi küszöb manipulálása nem 2012-ben kezdődött. A kérdést eredetileg a 2000. évi 3. (a népszavazásról szóló) törvény 10. cikkelye szabályozta, melynek értelmében az államfő leváltásához, a népszavazás egyéb válfajaival ellentétben, nem volt elégséges a résztvevők többségének ellenszavazata a szavazásra jogosultak több mint felének részvétele mellett, hanem a választói névjegyzéken szereplő személyek többségének az elnök ellen kellett szavaznia ehhez. A 10. cikkelyt 2007. májusban, Băsescu első felfüggesztése előtt módosították, és egyszerűen eltörölték az érvényességi küszöböt, vagyis a részvételtől függetlenül elégséges volt a résztvevők többségének az ellenszavazata a menesztéshez. Az államfő akkor azért térhetett vissza hivatalába, mert a résztvevők elsősorú többsége őt támogatta, a részvétel ugyan csak 44,45 százalékos volt, de a népszavazás érvényes lett. A PDL 2012 tavaszán, az Ungureanu-kormány idején visszaállította a régi szabályozást a 2012. évi 62. törvényel. Néhány hónappal később az USL elfogadta a 2012. évi 41. sürgősségi kormányrendeletet, amellyel gyakorlatilag visszatért a 2007-es szabályozáshoz. Kevesebb mint két héttel később egy törvényt (2012. évi 131. tv.) is hoztak, amely némileg más megfogalmazásban, de ugyancsak az érvényességi küszöb eltörlését szentesítette. Ezt a törvényt a PDL megtámadta az alkotmánybíróságon, amely alkotmányellenesnek találta (a testület eléggé szokatlanul fogalmazott, úgy, hogy akkor tekinthető alkotmányosnak a módosítás, amennyiben biztosítja a választók több mint felének a részvételét). Valójában az alkotmánybíróság döntése kompromisszumos megoldás a PSD és az USL változatai között, ugyanis a résztvevők többségének ellenszavazata 50 százalék + 1-es érvényességi küszöb mellett

Ami a népszavazás kimenetelét illeti, Băsescu népszerűtlensége miatt a kérdés – 2007-tel ellentétben – nem az volt, hogy az igenek többséget szereznek-e, hanem sokkal inkább az, hogy el fogja-e érni a részvétel az érvényességi küszöböt, vagyis elmege-e választani a szavazatra jogosultak több mint fele. Egy kezdeti rövid mobilizációs szakaszt követően – amely alatt néhány szimpátia-nagygyűlést szerveztek a nagyobb városokban – ezt az államfő és a PDL is felismerte, és a népszavazás bojkottálására szólították fel szavazóikat, vagyis egy demobilizációs stratégiára váltottak.

Az „igen”, ahogy az várható volt, elsöprő többséget szerzett (88,7 százalék), 7,4 milliónál többen szavaztak az államfő leváltása mellett, míg a támogató szavazatok száma nem érte el az 1 milliót (943 ezer).¹⁷ Azonban az USL minden igyekezete ellenére a részvétel csupán 46,24 százalék lett, ami normális körülmények között azt kellett volna jelentse, hogy az érvényességi küszöb nem teljesült, tehát az államfő marad a hivatalában. Csakhogy a referendum hivatalos végeredményére még néhány hétig várni kellett, ugyanis az alkotmánybíróság több ízben is elhalasztotta a döntés meghozatalát, amelynek amúgy formalitásnak kellett volna lennie. Ebben minden bizonnyal közrejátszott az, hogy a taláros testület tagjai nem tekinthetők politikailag el nem kötelezett, a pártok fölött álló szereplőknek, ráadásul a testületen belül igen kiegyensúlyozott politikai erőviszonyok uralkodtak a döntés ideje táján (négy tagját PDL-, négyet USL-közeliként tartottak számon, a kilencedik pedig korábban RMDSZ-szenátor volt).

Az USL az alkotmánybírósági döntésre való várakozás alatt azt hangoztatta, hogy a népszavazást érvényesnek kell tekinteni, hiszen nem lehet figyelmen kívül hagyni 7,4 millió állampolgár véleményét, akik egyértelműen meg akartak szabadulni az államfőtől. Az USL másik érve az volt, hogy a választói névjegyzék nagyon pontatlan, azon jóval többen szerepelnek a valós választóközönségnél, következésképp, ha a reális számhoz viszonyítanak az eredményt, akkor a részvétel meghaladta volna az 50 százalékot. A névjegyzékben szereplő 18,3 millió

enyhébb feltételt jelent, mint a választói névjegyzékben szereplők többségének ellen-szavazata. Bár az alkotmánybíróság döntését követően a belügyminiszter először úgy nyilatkozott, hogy nem a törvény, hanem a sürgősségi rendelet alapján szervezik meg a népszavazást, újabb egy hét elteltével, 2012. július 24-én a 41. sürgősségi kormányrendeletet elfogadó 153. törvény érvénytelenítette a 10. cikk módosítását, tehát gyakorlatilag összhangba hozták az alkotmánybírósági értelmezéssel a kérdés szabályozását, és végül eszerint szervezték meg a referendumot. http://www.ccr.ro/files/products/D0731_12.pdf, utolsó letöltés: 2013. július 20.

¹⁷ A népszavazáson az „igen” jelentette az államfő visszahívásának támogatását.

választó helyett a kormány azt állította, hogy a szavazók reális száma nagyjából 15,5 millió körüli lehet. Ezzel az USL ismét megkérdőjelezte az intézményes kereteket és a jogrendet, hiszen utólag, a számukra kedvezőtlen eredmény ismeretében kívántak megkerülni egy szabályt, bár a népszavazás kiírásához vezető akcióterv lépéseire képest mindez kevésbé tekinthető súlyosnak, hiszen ezúttal az intézmények legitimitását aláásó megnyilvánulások a retorika szintjén maradtak.

A választók száma körüli vita valójában a román statisztikai adatgyűjtés egyik nagy visszasságára világított rá, hiszen a 2011-es népszámlálás előzetes eredményei szerint az ország állandó lakossága 19,04 millió volt, míg a román statisztikai hivatal népmozgalmi előszámításokon alapuló becslései szerint ennél legalább 2 millióval több. Az eltérés fő forrása az, hogy a statisztikai hivatal nem volt képes kellőképpen megragadni a migrációs folyamatokat, annak ellenére, hogy köztudott, a Nyugat-Európában, elsősorban Olaszországban és Spanyolországban közép- vagy hosszú távon munkát vállaló román állampolgárok száma milliós nagyságrendű. A népszámlálási adatok alapján tehát a kormánynak igaza volt abban, hogy az országban nagyjából 15,5 millió választókorú személy tartózkodhat.¹⁸ Csakhogy a választói névjegyzék nemcsak az állandó jelleggel az országban tartózkodó személyek nevét tartalmazza, hanem minden olyan személyét, aki szavazati joggal rendelkezik, akkor is, ha már régóta nem él az országban, hiszen az ország elhagyása nem jár e jog elvesztésével. A vitában tehát hamarosan az is felvetődött, hogy nem kellene-e megfosztani a nyugati román vendégmunkásokat a szavazati joguktól.

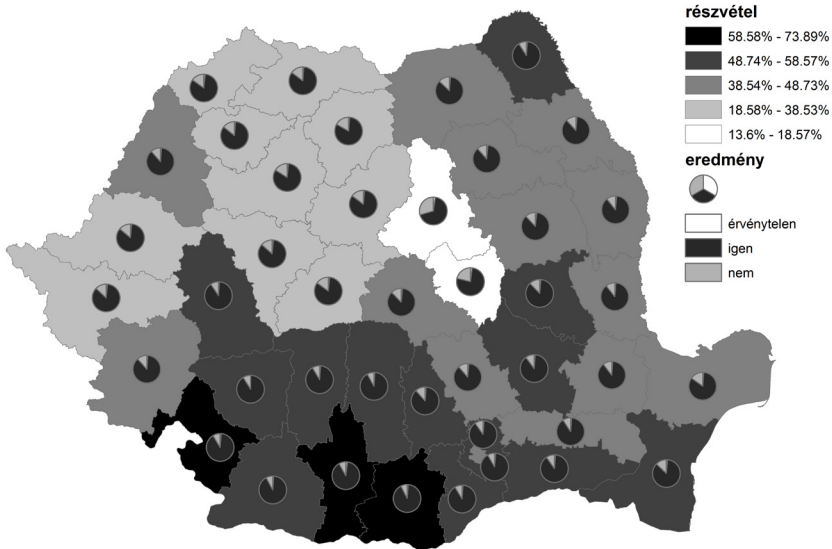
Utólag belátható, hogy ezeket az érveket – vagyis a népszavazás érvényessé nyilvánítását az érvényességi küszöb el nem érése ellenére, illetve az országot elhagyók törlését a választói névjegyzékből – az USL vélhetően egy percig sem gondolta komolyan. A cél nem az volt, hogy a népszavazás érvénytelenségét tagadva az intézményrendszer legitimitását még jobban aláássák egy rövid távú politikai cél érdekében. A stratégia lényege sokkal inkább abban állt, hogy a „7,4 millió román” mítoszát olyan mértékben megszilárdítsák a közbeszédben, hogy az állandó hivatkozási alappá válhasson az őszi parlamenti választásokon is. Valójában tehát az volt a tét, hogy a 7,4 milliós Basescu-ellenes szavazói tömeget milyen mértékben sikerül az USL körül lehorgonyozni, hiszen e választók nagyjából 40 százaléka nem elsősorban az USL iránti szimpátia miatt szavazott az államfő ellen (emlékezzünk, hogy a helyhatósági választáson az USL-nek nagyjából 4,9 millió szavazója volt).

¹⁸ Részletesebben: Kiss–Barna 2012, valamint Kiss–Barna–Székely 2013a.

Elmondható tehát, hogy a népszavazás utáni botrány *par excellence* politikai természetű volt, a jogi természetű viták csupán az álcát képezték.

Az alkotmánybíróság végül augusztus 21-én érvénytelenítette a népszavazást, vagyis majdnem egy hónappal a megrendezése után.¹⁹ Az államfő visszatérhetett hivatalába, a közbeszédet pedig a „kohabitáció”, vagyis az USL-kormány és a PDL-párti államfő közötti politikai együttélés témája kezdte uralni. Az USL bizonyos politikusai olykor még meg-meglebegették egy újabb felfüggesztés és leváltás lehetőségét, ám ettől kezdve a parlamenti választási kampányra készültek a pártok. Amint említettük, az USL számára a Basescu elleni hangulat konzerválása és szavazatokra váltása volt a tét, a PDL pedig egy vesztes csata és egy pírusszi győzelem után kellett megpróbálkozzon a jobboldali tábor újraszervezésével.

I. ábra. A 2012. június 29-i népszavazás eredményei

Forrás: Központi Választási Iroda

¹⁹ A döntést eredetileg szeptember 12-re ígérték, ám végül mégis korábban meghozták, vélhetően azért, mert ennyi halasztást nagyon nehezen lehetett megindokolni.

Ahogy az *I. ábra* szemlélteti, a népszavazáson a választási részvétel területi mintázata abban hasonlított a parlamenti és elnökválasztásokon megszokotthoz, hogy a mobilizáltság elsősorban a dél-romániai megyékben volt magas és Erdélyben alacsony, de a különbségek szórása jóval nagyobb, a magas és alacsony részvételű megyék között az olló nagyon kinyílt. Számunkra az is igen fontos eltérés az országos választásokhoz képest, hogy a jelentős magyar lakosságú megyékben rendkívül alacsony szinten maradt a mozgósítottság. Kovásznában 18,6, Hargitában 13,6 százalék volt a részvétel, és vélelmezhető, hogy e szavazatok nagy része is inkább a román lakosságtól származott. Továbbá a „nem” szavazatok aránya is ebben a két megyében volt a legmagasabb, Kovásznában 21,7, Hargitában 30,2 százalék. Nem meglepő módon az USL vezetői nyilatkozataikban a magyarokat is okolták a kudarcért.²⁰

A decemberi parlamenti választások

Miután ismertettük 2012 fontosabb politikai eseményeit, ideje rátérni a dolgozat fő témájára, a parlamenti választások elemzésére. Mielőtt azonban ezt megtennénk, röviden szükséges elemezni az érvényben levő választási rendszert, egyrészt azért, mivel a szabályozás kulcsszerpet játszott abban, hogy milyen erőviszonyok alakultak ki a parlamentben, másrészt pedig amiatt, hogy a választási szabályozás által teremtett esélyek a magyar pártok kampányában is központi retorikai elemként jelentek meg. Nem vállalkozhatunk a rendszer kimerítő elemzésére, hanem csupán a 2012-es választás szempontjából lényeges két szempontot emelünk ki, az alternatív bejutási küszöb, valamint a többletmandátum intézményét.²¹

²⁰ Például Puiu Hașotti, a PNL alelnöke keményen kikelt az RMDSZ ellen, azt állítva, hogy a papok segítségével demobilizálták a magyar választókat. <http://www.ziare.com/puiu-hasotti/ministrul-culturii/hasotti-prin-biserica-udmr-a-indemnat-oamenii-sa-stea-acasa-1181560>, utolsó letöltés: 2013. július 20.

²¹ A választási rendszer részletes ismertetése: Székely 2009, 7–33.

A választási rendszer – alternatív küszöb és többletmandátumok

Románia választási rendszere 1990 és 2004 között alapvetően arányos típusú volt, pártlistákra lehetett szavazni. 2008-ban új választási törvényt fogadtak el,²² amely bevezette az egyéni választókerületeket, ám nem a nemzetközileg jól ismert vegyes választási szisztémákhoz hasonló (például Magyarország, Németország, Oroszország, Új-Zéland stb.) hozott létre, mivel a parlamenti mandátumokat nem osztották külön egyéni és listás mandátumokra, a választók pedig továbbra is csak egy szavazattal rendelkeztek mindkét kamara esetében. A rendszer elsődleges választókerületként megtartotta a korábban is használt többletmandátumos körzeteket (a 41 megye és Bukarest főváros), továbbá új elemként létrehozta egy új kerületet is a külföldön élő román állampolgárok számára. A korábban használt országos arányos visszaosztás is változatlanul megmaradt. Szintén megtartották az 5 százalékos parlamenti küszöböt a pártok és a tagpártok számától függően progresszíven emelkedő (8, 9, 10 százalék) küszöböt a választási koalíciók számára.

A rendszer első kulcseleme, amelyre ki kell térnünk, az ún. 6+3-as alternatív parlamenti küszöb intézménye. Ennek értelmében egy párt akkor is bejut a parlamentbe, ha nem teljesíti a százalékos küszöböt, ám jelöltjei egyidejűleg az élen végeznek 6 képviselői és 3 szenátusi egyéni körzetben (csak relatív többség szükséges).²³ Mivel egy ilyen szabály csak olyan pártok számára könnyíti meg a bejutást, amelyeknek földrajzilag koncentrált a szavazóbázisa, ez a törvénycikk „lex RMDSZ”-ként híresült el, hiszen egyedül a szövetség profitálhatott volna belőle.

A második lényeges elem a többletmandátumok lehetősége. Amint már utaltunk rá, a mandátumok kiosztása elsődlegesen a korábban is használt, arányos választási rendszer szerint történik (két lépésben, megyei és országos szinten). Az egyéni választókerületekben megszülető eredményt a látszat ellenére nem a folyamat elején, hanem annak végén számítják be, vagyis miután az arányos elosztás alapján már lehet tudni azt, hogy az egyes pártok az egyes megyékben hány mandátumra jogosultak. Ha azonban egy bizonyos párt egy adott megyében

²² 2008. évi 35. törvény.

²³ Az alternatív küszöbről a törvény azt írja, hogy egyaránt vonatkozik a pártokra és a koalíciókra. Ezt azonban a magyar–magyar versenyről szóló vitában már több ízben kétségbe vonták, azzal érvelve, hogy egy ilyen szabályozás ellentétes volna a törvény szellemiségével (progresszív küszöb a koalíciók számára), ezért kockázatos volna egy magyar koalíció bejutását az alternatív küszöbre alapozni (egy ilyen koalícióra amúgy a 8 vagy 9 százalékos küszöb vonatkozna, amit lehetetlen elérnie a 6,5 százalékos magyar közösség pártjainak).

több egyéni választókerületben szerez abszolút többséget, mint ahány mandátumot az arányos elosztás alapján ott kapott, a többséget megtarthatta. De a többi párt is megtartja az arányos eredményét, ezért a megyének járó mandátumok számát megnövelik, vagyis többségtandátumokat osztanak.

2008-ban egyik párt sem rendelkezett akkora erőfölénnyel, hogy az arányos és az egyéni választókerületes eredménye között lényeges különbség alakult volna ki, így végül egyetlen többségtandátumot osztottak ki, Arad megyében, ahol a PDL öt egyéni kerületben szerzett abszolút többséget, bár az országos elosztásból csak 4 mandátumot kapott. A 2012-es választás előtt azonban sejteni lehetett, hogy az USL hatalmas fölénye miatt rengeteg egyéni választókerületben a szavazatok felénél többet fog szerezni, a napvilágot látó szimulációk csupán a jelenség mértékét illetően vitatkoztak egymással.

Változások a pártok közötti szövetségi viszonyokban

Amint a helyhatósági választás kapcsán már utaltunk rá, a 2012-es parlamenti választáson két nagy politikai blokk csapott össze, mellettük harmadik erőként a Dan Diaconescu Néppárt, továbbá az RMDSZ számított még releváns aktornak. Az USL szövetség a helyhatósági választások óta tovább bővült, mivel az UNPR átállt, és a PSD-vel közösen létrehozták a Balközép Szövetség nevű koalíciót,²⁴ a PNL-PC Jobbközép Szövetségének mintájára. Ugyanakkor az USL-en belül felülvizsgálták a jelöltek számának eredetileg tervezett paritásos elosztását a PSD és a PNL-PC között, az előbbi párt javára.²⁵

A PDL tavaszi szövetségesei közül csak a Kereszténydemokrata Nemzeti Parasztpártot tudta megtartani, a Romániai Környezetvédő Párt néhány jelöltje ugyanis szintén átigazolt az USL-hez (míg más helyeken önállóan állított jelölteket a párt), a PNGCD elnökét, Gigi Becali futballmágnást pedig a PNL kooptálta és elindította jelöltként az egyik bukaresti választókerületben, mondhatni, ezáltal megfosztva a pártot egyetlen erőforrásától. Az USL további kis pártok vezetőit is átcsábította, például a fiatalok körében viszonylag népszerűnek számító

²⁴ <http://www.hotnews.ro/stiri-politic-13165652-tensiuni-usl-din-cauza-impartirii-candidaturilor-parlamentare-psd-vrea-mai-multe-locuri-decat-pnl-nu-crede-unpr.htm>, utolsó letöltés: 2013. július 20.

²⁵ <http://www.hotnews.ro/stiri-politic-13228351-usl-incheiat-negocierile-pentru-impartirea-colegiilor-psd-avea-246-candidati-pnl-206-surse.htm>, utolsó letöltés: 2013. július 20.

zöldaktivista Remus Cerneát. A PNȚCD mellett a PDL a jobboldali szövetségbe még a Polgári Erőt (Forța Civică) tudta bevonni. Ez a párt az 1990-es években releváns szereplő volt a román jobboldalon, ám a 2000-es évekre, a Demokratikus Konvenció szétesését követően gyakorlatilag megszűnt. A revitalizáció tulajdonképpen azt a célt szolgálta, hogy Mihai Răzvan Ungureanu volt miniszterelnök mögött is legyen egy párt, ő ugyanis kevéssel a választások előtt (szeptemberben) vette át a pártot, amely azonban sem számottevő infrastruktúrával, sem szavazóbázissal nem igazán rendelkezett már jó ideje.²⁶ A jobboldali szövetségnek eredetileg tagja lett volna egy negyedik szervezet, a Mihai Neamțu által vezetett Új Köztársaság Párt (Partidul Noua Republică) is, ám ezt az alakulatot végül nem sikerült bejegyezni.²⁷ A PDL–PNȚCD–FC szövetség a választásokig egy gyors *rebranding* folyamatot is megkísérelt. A szövetség neve Alianța România Dreaptă²⁸ lett, a PDL hagyományos narancsszínű logóját kék és rózsaszín kombinációjára cserélték, a rózsát pedig egy szívre.

Országos szinten ugyan nem, magyar viszonylatban azonban igen releváns újdonságnak számított, hogy az RMDSZ-nek első ízben akadt komolyan vehető kihívója a parlamenti választásokon, az Erdélyi Magyar Néppárt. 2000-ig csak apró, irreleváns magyar formációk állítottak itt-ott jelölteket a szövetség ellen, 2004-ben az RMDSZ akkor már szerveződő ellenzéke nem tudott pártot bejegyezni, ezért egy román párt, a Népi Akció Pártja listáira kéredzkedett fel néhány megyében, 2008-ban pedig néhány független jelölt szállt versenybe a három székelyföldi megyében, egyesek közülük a Magyar Polgári Párt támogatásával. Ezek a kihívók azonban egyik esetben sem tudtak számottevő támogatottságot felmutatni,²⁹ 2008-ban annak ellenére sem, hogy a 2007-es európai parlamenti választásokon Tőkés László függetlenként a magyar szavazatok közel 40 százalékát szerezte meg, a 2008 tavaszán megtartott helyhatósági választásokon pedig az MPP a magyar szavazatok 16 százalékát tudhatta magáénak. A Magyar Polgári Párt 2012-ben ismét nem

²⁶ <http://www.romanalibera.ro/actualitate/politica/ungureanu-forta-civica-este-vehiculul-electoral-pentru-iccd-276167.html>, utolsó letöltés: 2013. július 20.

²⁷ <http://www.hotnews.ro/stiri-politic-13233640-pdl-forta-civica-pntcd-semnat-protocolul-alianta-romania-deapta-din-care-nu-face-partea-noua-republica.htm>, utolsó letöltés: 2013. július 20.

²⁸ Magyarra nehezen lefordítható szójáték. Mivel *drept*, *dreapta* románul azt is jelenti, hogy jobb (mint jobboldal), és azt is, hogy igaz, igazságos, a szövetség neve egyaránt fordítható Igaz Románia Szövetségnek és Jobb(oldal) Románia Szövetségnek. A magyar sajtóban az előbbi változat honosodott meg.

²⁹ A részletekről: Kiss–Barna–Székely 2013a.

indult el a parlamenti választásokon, akárcsak négy évvel korábban. Míg azonban 2008-ban az MPP néhány független jelöltet támogatott az RMDSZ ellen, 2012-ben Szász Jenő, a párt leköszönt elnöke a kampány finisében nagy meglepetésre az RMDSZ-t nevezte a kisebbik rossznak, és a szövetségre való szavazásra buzdított, az EMNP-re leadott szavazatokat pedig elvesztegetett voksoknak minősítette.³⁰

A magyar–magyar verseny szempontjából ki kell térni az EMNP jelöltállítási stratégiájára. A helyhatósági választáson elért eredmény alapján egyértelmű volt, hogy az EMNP az 5 százalékos küszöböt abban az esetben sem érheti el, ha a távolmaradó MPP teljes szavazóbázisa át is áll hozzá. Az egyetlen elméleti lehetőség az alternatív küszöb elérése révén történő bejutás lett volna, vagyis az, ha a párt az élen végez 6 képviselői és 3 szenátori egyéni választókerületben. Mivel az RMDSZ-szel semmilyen együttműködést nem lehetett számításba venni (például a magyar szempontból biztosnak mondható választókerületek elosztását), ez azt jelentette, hogy az EMNP 6+3 választókerületben le kellett volna győzze az RMDSZ-t, ami a helyhatósági eredmények alapján szintén teljesen valószínűtlennek tűnt. Ugyanakkor a néppárt számára létfontosságú kérdés volt elindulni a választáson, és összegyűjteni 50 ezer szavazatot. A román párttörvény értelmében ugyanis, ha egy párt két egymást követő választáson nem teljesíti ezt a feltételt, az ügyészség kezdeményezheti a feloszlását, a helyhatósági választáson pedig az EMNP-nek nem sikerült ezt elérnie (2. táblázat).³¹

Az EMNP-nek tehát úgy kellett elindulnia a választáson, hogy gyakorlatilag teljesen esélytelen volt bejutnia, ami egyben azt is jelentette, hogy nagyon nehezen lehetett megindokolni az indulás szükséges-

³⁰ <http://www.magyarhirlap.hu/hataron-tul/szasz-szavazzunk-hasznosan>, utolsó letöltés: 2013. július 20. A kijelentés előtörténetéhez hozzátartozik, hogy Szász Jenő októberben felkérték a Nemzetstratégiai Intézet vezetésére, amit a közbeszédben „felfelé buktatásként” értelmeztek, vagyis úgy, hogy a Fidesz Szásznek az MPP éléről való eltávolításával kívánja zökkenőmentessé tenni az MPP és az EMNP közeledését. Ennek ellenére az MPP hamarosan új elnököt választott Bíró Zsolt személyében, aki egyértelművé tette, hogy a párt továbbra is a korábbi irányt fogja követni. Az MPP és az EMNP egyesülése azóta is vissza-visszatérő téma, főleg utóbbi párt nyilatkozataiban, konkrét előrelépés azonban nem történt az ügyben.

³¹ Meg kell említeni, hogy az MPP két egymás utáni választáson nem teljesítette az 50 ezer szavazatot (2008-ban nem indultak a parlamenti választáson, a 2012-es helyhatóságin pedig kevesebbet kaptak). Emiatt az RMDSZ néhány vezető politikusa meg is említette, hogy az MPP-t tulajdonképpen fel kellene számolni. A hatóságok ennek ellenére a párt feloszlását mindeddig nem kezdeményezték, és a választásokat követően sem történt ilyen intézkedés, annak ellenére, hogy a párt másodjára maradt távol a parlamenti választásoktól.

ségét, hiszen az csak a magyar képviselet gyengüléséhez vezethetett. Az EMNP emiatt azt állította kampánya középpontjába, hogy a 6+3-as küszöb elérésére reális esély van, másrészt pedig igyekezett minimalizálni a magyar–magyar versenyből keletkező potenciális veszteséget is a magyar képviselet szempontjából.³² Ezért a párt a képviselőház és a szenátus esetében lényegesen eltérő jelöltállítási stratégiát követett: míg a felsőház esetében minden erdélyi megyében volt jelöltjük (még ha nem is minden választókerületben),³³ az alsóház esetében csak a többszámú magyar vagy jelentős magyar lakosságú választókerületekben állított jelöltek, a szórványban viszont nem.³⁴ Ez abból a logikából következett, hogy az alsóház esetében nagyobb eséllyel vezethetett volna a magyar–magyar verseny szuboptimális magyar képviselethez, mint a szenátusnál, a felsőház esetében ugyanis a szórványban egységes fellépéssel is csak minimális esély van magyar jelölt bejutására.³⁵ A néppárt tehát a szenátust tekintve a maga eszközeihez és szervezeti erőforrásaihoz mérten szavazatmaximalizáló stratégiát követett, míg a képviselőház esetében nem fokozta a versenyt annyira, amennyire erre lehetősége lett volna. Viszont nem mondhatott le teljesen a versenyről az alsóházat tekintve sem, ugyanis a 6+3-as küszöb eléréséhez hat képviselői mandátumra is szükség volt.

³² Az RMDSZ ugyanakkor túlreagálta az EMNP 6+3-as kampányát, Frunda György például úgy nyilatkozott, hogy a választási törvény *jogi értelemben* nem teszi lehetővé, hogy két magyar párt is az alternatív küszöb révén jusson be a parlamentbe. Ilyen kitévelt a törvény nem tartalmaz.

³³ A szenátus esetében az EMNP minden választókerületben indított jelöltet Fehér, Arad, Bihar, Kolozs, Kovászna, Hargita, Máramaros, Maros, Szatmár és Szilágy megyében, továbbá részben lefedte a többi erdélyi megyét is (Beszterce-Naszód [1/2], Brassó [3/4], Krassó-Szörény [1/2], Szeben [1/3], Temes [2/4]), sőt, néhány óromániai megyében (Bákó [1/4], Bukarest [1/12]) és a két külföldi választókerület egyikében is voltak jelöltjei. A zárójelekben az EMNP jelöltjeinek és a megye egyéni választókerületeinek számát tüntettük fel.

³⁴ Képviselőjelöltek az EMNP nyolc megyében állított: Hargita, Kovászna és Szatmár megyében minden egyéni választókerületben, a többi öt megyében pedig csak azokban, ahol számottevő magyar lakosság él: Fehér (1/5), Bihar (6/9), Kolozs (7/10), Maros (6/8), Szilágy (3/4).

³⁵ Ezt, amint azt alább ismertetjük, az eredmények be is igazolták, az RMDSZ ugyanis nem veszített szenátori mandátumot.

A választások eredménye

A várakozásoknak megfelelően a választásokat az USL nyerte, a szavazatok abszolút többségével, tovább erősödve a helyhatósági választáshoz képest. A PDL a blokképítési próbálkozás ellenére tovább gyengült a helyhatósági választásokhoz képest, a Dan Diaconescu Néppárt viszont tovább erősödött. Az RMDSZ teljesítette az 5 százalékos küszöböt, így végül nem szorult rá az alternatív küszöb mentőövére, ám eredménye történelmi mélypontnak számít. Az EMNP nem is közelítette meg az alternatív küszöböt, hiszen jóformán sehol nem tudta megszorongatni az RMDSZ-t.

3. táblázat. A parlamenti választások eredménye

	Képviselőház				Szenátus			
	Szavazatok		Mandátum		Szavazatok		Mandátum	
	db	%	db	%	db	%	db	%
USL	4 344 288	58,63	273 (PSD 150, PNL 100, PC 13, UNPR 10)	66,26	4 457 526	60,1	122 (59 PSD, 50 PNL, 8 PC, 5 UNPR)	69,32
ARD	1 223 189	16,51	56 (52 PDL, 3 FC, 1 PNȚCD)	13,59	1 239 318	16,71	24 (22 PD, 1 FC, 1 PNȚCD)	13,64
PP-DD	1 036 730	13,99	47	11,41	1 086 822	14,65	21	11,93
RMDSZ	380 656	5,14	18	4,37	388 528	5,24	9	5,11
Kisebbségek	199 585	2,69	18	4,37	–	–		
Parlamenten kívüli pártok	225 278	3,04			244 434	3,3		

A 3. táblázaton látható, hogy az USL szövetség a szavazatok valamivel kevesebb mint 60 százalékaival megszerezte a parlamenti mandátumok kétharmadát. Az USL kétharmadát a választási rendszernek köszönheti, mivel számos megyében minden vagy szinte minden egyéni körzetben megszerezte az abszolút többséget. Az USL főlénye és a választási rendszer sajátosságai miatt a képviselőház létszáma a korábbi 334-ről 412-re, a szenátusé 137-ről 176-ra növekedett. A pártrendszerben kialakult egyensúlyzavart az is hűen tükrözi, hogy USL után a legtöbb egyéni választókerületben az RMDSZ végzett az élen. A PP-DD-nek ez csupán egyetlen választókerületben sikerült (egy külföldi képviselői körzetben), esetében inkább az volt a meglepő, hogy egyáltalán egy körzetben is sikerült az első helyet megszerezni. A PDL esetében ellenben

az volt a meglepő, hogy csupán öt választókerületben tudott az élen végezni (ebből három külföldi, egy Arad és egy Suceava megyében található). A PDL tehát a helyhatósági választáshoz képest tovább gyengült, amiben két tényező játszhatott szerepet. Egyrészt az ARD szövetség brandépítési folyamata későn kezdődött el, így az idő nem volt elegendő az új név köztudatba való beépülésére. Másrészt a népszavazási kampányban követett demobilizációs stratégia után vélhetően nehéz volt visszaváltani egy mozgósító kampányra.

A többletmandátumok száma egyben azt is jelzi, hogy az USL mennyivel több mandátumot nyert ahhoz képest, amit egy arányos választási rendszer biztosított volna számára. A többletmandátumok miatt a posztkommunista Románia választási történetében először fordult elő, hogy a legnagyobb pártszövetség kivételével az összes parlamentbe bejutó párt mandátumaránya alacsonyabb lett a szavazatarányuknál. A választási rendszer tehát tovább gyengítette az amúgy is gyenge parlamenti ellenzéket, emiatt az RMDSZ is a támogatottságánál alacsonyabb súllyal van jelen a parlamentben.

Választói viselkedés a parlamenti választásokon

A 2012-es parlamenti választásokon megfordult ugyan a lassan két évtizede érvényes részvételcsökkenés, ám még mindig csak a választók 41,76 százaléka ment el szavazni (négy évvel korábban a részvételi arány 39,2 százalék volt), ami még közép-európai összehasonlításban is igen alacsonynak számít, Nyugat-Európához képest pedig nagy különbséget jelent. Szintén jelentősen elmaradt a részvétel a helyhatósági választáson mérthez képest (56,39 százalék), ezzel immár másodjára fordult elő 2008 után, hogy a parlamenti választás alacsonyabb érdeklődést váltott ki a helyhatóságainál. Ugyanakkor hozzá kell tenni, hogy a hivatalos részvételi értékek a választói névjegyzék már érintett pontatlansága miatt nem tükrözik a realitást, becsléseink szerint a valós, korrigált részvételi arány a 2012-es parlamenti választáson 49,5 százalék volt (2008-ban 45,6, a 2012-es helyhatóságain pedig 67,9 százalék).³⁶

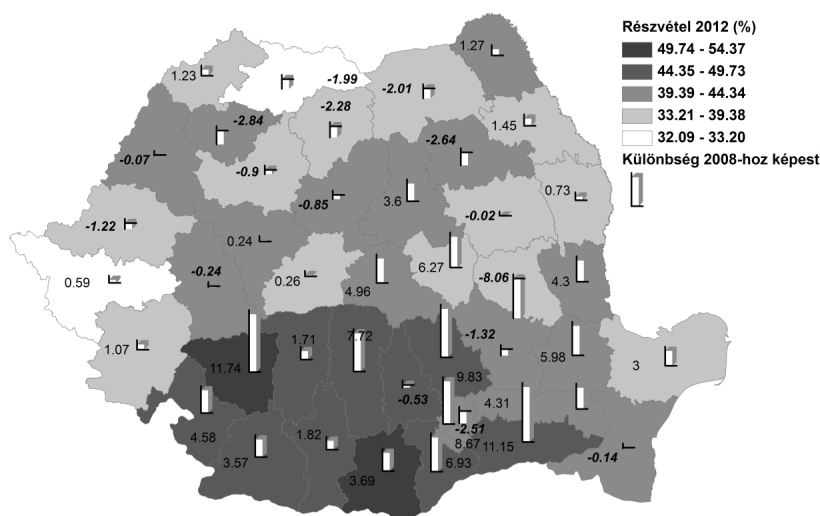
Ahogy már megszokhattuk, a választási részvételben ismét igen jelentős regionális különbségek mutatkoztak, a mobilizáltság az ország déli, elsősorban munténiai és olténiai megyéiben volt a legmagasabb, valamint Erdélyben a legalacsonyabb, viszont a népszavazáshoz képest

³⁶ A becslés részletei: Kiss–Barna–Székely 2013a.

a szórás lényegesen alacsonyabb volt.³⁷ Némileg újdonságként hatott, hogy Moldvában ezúttal inkább az erdélyihez hasonlított a részvétel, bár a hat legalacsonyabb részvételi érték erdélyi megyékben született. A II. ábrán közölt térképről továbbá az is leolvasható, hogy az előző parlamenti választáshoz képest is elsősorban Havasalföldön nőtt tovább a részvétel, míg Erdélyben az elmozdulások iránya vegyes volt: a 16 erdélyi megye felében nőtt, felében pedig csökkent a részvétel. Az országos részvételi arány növekedésének megfelelően a részvétel csak kevés megyében csökkent számottevően, igazából egyetlen kiugró értéket találunk, a moldvai Vrancea megyét, ahol 8 százalékpontos csökkenés következett be, máshol sehol sem érte el a 3 százalékpontot a csökkenés. Havasalfölddel ellentétben Erdélyben számottevőnek mondható részvétel-növekedést csak három megyében regisztráltak, Kovásznában, Brassóban és Hargitában, a legnagyobb csökkenés pedig Szilágy és Beszterce-Naszód megyében következett be.

II. ábra. Részvételi arány 2012-ben és változás 2008-hoz képest

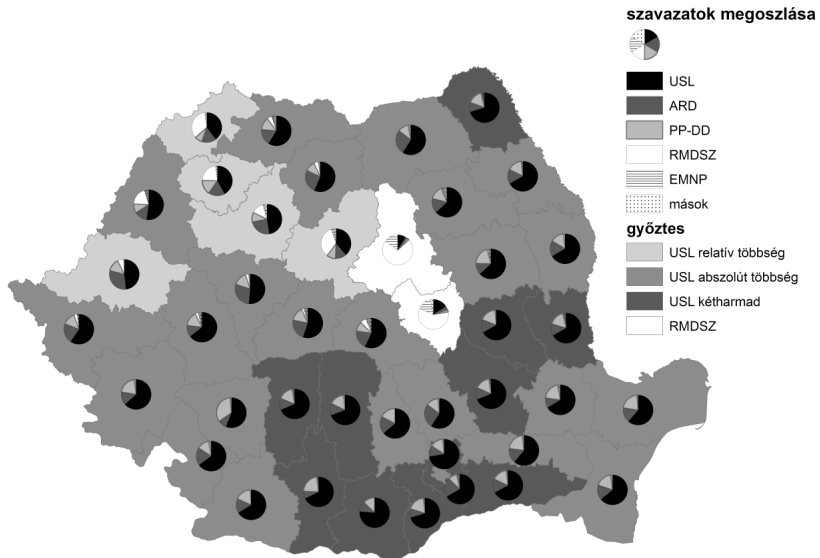
Forrás: Központi Választási Iroda

³⁷ Bár a hivatalos adatokat nem tartjuk megbízhatónak, a korrekció megyei szinten való elvégzésének akadályai miatt a továbbiakban (és a térképeken is) a hivatalos adatokkal dolgoztunk.

A részvételi hajlandóság ilyen megoszlása azért sem mellékes, mivel Romániában immár hagyományosan igen jelentős regionális eltérésekről beszélhetünk a választási preferenciák tekintetében, elsősorban Erdély és az Ókirályság között. Erdélyben mindig is erősebb volt a jobboldal (1992–1996 között a Demokratikus Konvenció, 2004 óta a Demokrata Párt [PD], illetve PDL), Havasalföldön és Moldvában pedig az utód kommunista párt, a jelenlegi PSD. A Nemzeti Liberális Párt támogatottsága területileg kevésbé kiegyensúlyozatlan, bár a párt leg-erősebb bástyái szintén az Ókirályságban találhatók.

A részvételi arány regionális különbségei tehát tovább fokozták a Szociálliberális Unió fölényét, mivel éppen azokban a megyékben szavaztak nagyobb arányban a választók, ahol az USL, vagyis elsősorban a PSD megszokottan erős, míg a PDL hagyományos fellegváraira inkább a távolmaradás volt a jellemző. Ugyanakkor a Hargita és Kovászna megyei magasabb részvétel is igen lényeges adat, az itt regisztrált, az előző választásnál magasabb mozgósítottság nélkül az RMDSZ nem érte volna el az 5 százalékos küszöböt.

III. ábra. A szavazatok megoszlása megyék szerinti bontásban

Az USL támogatottságának földrajzi különbségeit a 2012-es választáson a *III. ábra* szemlélteti. A térképen látható, hogy Erdélyen kívül nem is volt olyan megye, ahol az USL ne szerezte volna meg a szavazatok abszolút többségét, és csak a két székely megyében nem ők kapták a legtöbb szavazatot (hanem az RMDSZ). Ugyanakkor 12 megyében az USL kétharmados többséget ért el, ezek közül egy sem található Erdélyben, három Moldvában, kilenc pedig Havasalföldön van. A 2012-es eredmények alapján az is elmondható, hogy az USL pártjai Erdélyben is jelentős áttörést értek el, főleg a dél-erdélyi megyékben.

A PDL (pontosabban az ARD szövetség) elsősorban az erdélyi megyékben (Arad, Fehér, Beszterce-Naszód, Kolozs, Szeben, Temes, Brassó), Erdélyen kívül pedig Suceava és Prahova megyében, valamint Bukarestben ért el jobb eredményeket, azaz veszített kevesebbet, vagyis azokban a megyékben, amelyek az előző választáson még kifejezetten PDL-bástyáknak számítottak. Mindent egybevetve a választási földrajzra korábban jellemző regionális különbségek nagyrészt továbbra is megmaradtak. Érdekes viszont azt is hangsúlyozni, hogy a Dan Diaconescu Néppárt az ország megyéinek felében (!) jobb eredményt ért el az ARD szövetségnél. E megyék közül három található Erdélyben (Krassó-Szörény, Hargita, Hunyad).

A eredmények magyar szempontból

Az RMDSZ története leggyengébb eredményét érte el a 2012-es parlamenti választáson, az 5 százalékos küszöböt alig egy-, illetve kéttized százalékponttal lépte csak túl. A szövetség 5 százalék alatti eredmény esetén is bejutott volna a parlamentbe, ennek ellenére az 5 százalékot indokolt egyfajta lélektani határként kezelni, ha nem másért, akkor azért, mert az alternatív küszöb segítségével történő bejutás azt közvetítette volna, hogy az RMDSZ csupán a román nagy pártok jóindulata miatt nem esett ki a parlamentből.

Az RMDSZ tévesztését csak részben lehet az EMNP fellépésének számlájára írni, hiszen a magyar pártok összesített eredménye (*4. táblázat*) is lényegesen elmaradt mind a négy évvel korábbi RMDSZ-eredménytől, mind a magyar lakosság 6,5 százalékos arányától.³⁸ Az EMNP javított ugyan a helyhatósági választáson elért eredményén, ami minden bizonnyal annak köszönhető, hogy az MPP szavazóinak

³⁸ Ráadásul a magyarok aránya a választókorú népességben belül magasabb, mint a teljes népességben belül, nagyjából 6,7 százalék körüli (Kiss–Barna–Székely 2013a).

egy részét is meg tudta szólítani, de a szenátus esetében sem tudott többet megszerezni a magyar pártokra leadott szavazatokból, mint 13 százalék. A legjobb eredményt a magyar szavazatokhoz viszonyítva érdekes módon az alacsony magyar lakosságú Máramaros megyében szerezte meg az EMNP (26,12 százalék), itt a siker azonban inkább a területi RMDSZ-szervezetek leromlott állapotának tudható be. Szintén az EMNP jobb eredményei közé sorolható a Kovászna (21 százalék), Hargita (17,6 százalék) és Bihar megyei (15,8 százalék) szereplés. Az EMNP eredménye vélhetőleg jobb lett volna, ha minden választókerületben állít jelöltet, de akkor sem tudta volna az RMDSZ-t komolyabban megszorogatni. Úgy tűnik tehát, hogy az RMDSZ és ellenzéke közötti támogatottságbeli arány a 2008-as helyhatósági választások óta a 85:15 mentén stabilizálódott.

4. táblázat. A magyar pártok eredményei

	Képviselőház			Szenátus		
	Szavazatok	%	Magyar szavazatokból	Szavazatok	%	Magyar szavazatokból
RMDSZ	380 656	5,14	88,81	388 528	5,24	86,86
EMNP	47 955	0,67	11,19	58 765	0,79	13,14
Összesen	428 611	5,81		447 293	6,03	

Forrás: Központi Választási Iroda

A magyar szempontból gyengébb összesített eredmény mögött két jelenség együttes hatása húzódik meg: a magyar választók gyengébb mozgósíthatósága az országos átlagnál, illetve a megnövekedett átszavazási hajlam. Számításaink szerint a magyar mozgósíthatóság a parlamenti választásokon az 1990-es években még konstans módon valamivel meghaladta az országos átlagot, a 2000-es években viszont már mindvégig valamivel alacsonyabbnak mondható. 2012-re azonban minden eddiginél nagyobb különbséget becsültünk: a magyarok részvétele három százalékponttal maradt el az országos mögött (2008-ban a különbség csak 0,9, 2004-ben 1,3 százalékpont volt). Az átszavazási hajlamról ugyanakkor a 2012-es választásokon mind a választási eredmények, mind a közvélemény-kutatásokban kinyilvánított szándék alapján elmondható, hogy lényegesen megnőtt az előzőhöz viszonyítva, bár a korábbi választásokhoz képest nem beszélhetünk kiugróan magas értékről. A kérdőíves felmérések adatai szerint (a biztos szavazók körében) 2012-ben nagyjából 7 százalékra volt becsülhető a román pártokra

átszavazó magyarok aránya, míg 2008-ban csupán 2,2 százalékra (Kiss-Barna–Székely 2013a).

Úgy tűnik, hogy az elmúlt két évtized választásain az országos részvétel akkor volt magasabb (illetve esett vissza kisebb mértékben az előző választáshoz képest), amikor nagyobb volt a tét, és bizonyos mértékig ugyanez érvényes a magyar szavazók átszavazási hajlandóságára is. A Romániában tapasztalt általános csökkenő részvételi trendbe három parlamenti választás, az 1996-os, a 2004-es és a 2012-es nem vagy csak kevésbé illik bele: 1996-ban enyhe növekedést, 2004-ben kismértékű csökkenést, 2012-ben pedig jelentős növekedést tapasztalhattunk. Ugyanakkor e három választáson a magyarok átszavazása is meglehetősen magasnak volt mondható: becsléseink szerint 13,4, 7,3, illetve 6,9 százalék (i. m.). Mindhárom választást két politikai blokk éles szembenállása jellemezte, az első két esetben ráadásul viszonylag kiegyenlítették voltak az esélyek, és párhuzamosan elnökválasztás is zajlott, ahol a végeredményt szintén nem lehetett előre borítékolni. 1996-ban és 2004-ben nem volt egyértelmű, hogy melyik oldal fog nyerni.³⁹ 2012-ben a részvétel növekedésében elsősorban az előző parlamenti ciklus megszorító intézkedései nyomán kialakult általános elégedetlenség játszhatott szerepet. Ilyen körülmények között a választók számára az jelenthette a tétet, hogy vége szakad-e a megszorításoknak, azt ugyanis, hogy egy új kormány mozgásteret sem lenne nagyobb a Nemzetközi Valutaalap feltételei miatt, vélhetően csak a tájékozottabb választók láthatták át. A részvétel növekedése, úgy tűnik, a román választók körében magasabb volt, mint a magyarok esetében, ami a *II. ábrán* látható adatokkal is összhangban áll.

Mivel a magyarok és románok részvételi hajlandósága közötti különbség, illetve az átszavazás hatását nagyon nehéz teljesen szétválasztani, a következőkben az etnikai szavazás mértékét próbáljuk megbecsülni

³⁹ 1996-ban a Demokratikus Konvenció (CDR) állt szemben a Társadalmi Demokrácia Romániai Pártjával (PDSR). Az elnökválasztást a második fordulón nyerte meg Emil Constantinescu, a CDR jelöltje (bár már az első fordulón is ő állt az élen), ezt követően pedig a Demokratikus Konvenció vezette koalíció alakított kormányt. 2004-ben a fő szembenállás a kormányon lévő szociáldemokraták, illetve a Nemzeti Liberálisok és a Demokrata Párt alkotta DA szövetség között volt. Miután igen szoros versenyben a DA jelöltje, Traian Băsescu legyőzte a PSD-s Adrian Năstăsét a második fordulón (az elsőt még Năstăse nyerte), a DA szövetség alakíthatott kormányt, az RMDSZ, valamint a PSD-vel választási szövetségben induló, ám a koalíciós tárgyalások során a másik oldalra átálló Román Humanista Párt (PUR) részvételével. Abban, hogy a PUR átállt a DA oldalára, Băsescu frissen megválasztott elnök meghatározó szerepet játszott, ha Adrian Năstăse nyerte volna az elnökválasztást, ez a forgatókönyv fel sem merül.

a 2012-es és 2008-as választásokon megyék szerinti bontásban, azt a hipotetikus kijelentést fogadva el kiindulópontnak, hogy a románok és a magyarok részvétele egyforma volt. A magyar lakosság arányát minden megye esetében a korstruktúra figyelembevételével korrigáltuk, így a magyar pártok által elért százalékos eredményt nem a magyar lakosságnak a teljes népességhez mért arányához, hanem a választókorú népességen belüli becsült arányhoz viszonyítjuk, ami minden esetben magasabb az előző értéknél, a magyar lakosság előrehaladottabb előregezésének betudhatóan.⁴⁰ A becslést csak az erdélyi megyékre érdemes elvégezni, mivel a Kárpátokon kívüli megyékben a magyar lakosság aránya túl alacsony ahhoz, hogy értelmezhető eredményeket kapjunk.

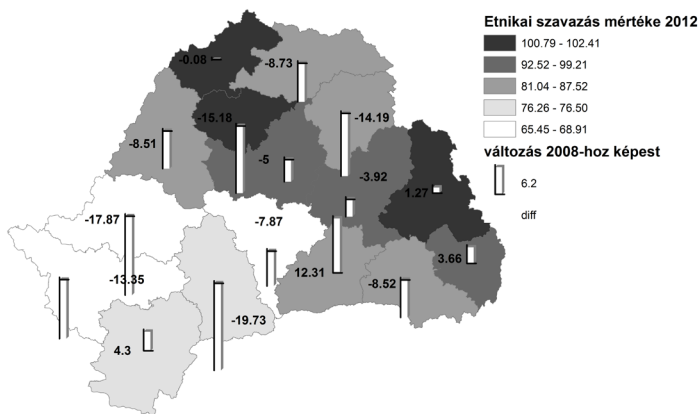
A IV. ábra tanúsága szerint 2012-ben az RMDSZ és az EMNP összesített szavazataránya csak Hargita, Szatmár és Szilágy megyében haladta meg a megye választókorú magyar lakosságának az arányát, továbbá 90 százalék fölötti arányban megközelítette azt Kovászna, Maros és Kolozs megyében. 80 százalék fölötti volt az etnikai szavazás mértéke Bihar, Beszterce-Naszód, Brassó, Máramaros és Szeben megyében, és 75 százalék fölötti Hunyadban és Krassó-Szörényben. Fehér, Arad és Temes megyében az arány nem érte el a 70 százalékot. Kirajzolódik tehát egy északnyugat-délkelet irányú átló, az ettől északra, illetve délre fekvő szörványmegyékben, különösen a dél-erdélyiekben, a magyar pártok eredménye jelentősen elmarad a magyaroknak a választókorú népességen belüli aránya mögött. Az ábrán az is látható, hogy 2008-hoz képest többnyire csökkent az ily módon becsült etnikai szavazás mértéke, ez alól Kovászna és Hargita, illetve érdekes módon Szeben és Krassó-Szörény a kivétel, ám utóbbi megyékben a magyarok aránya annyira alacsony, hogy a növekedésnek alig van jelentősége. Szatmár megye nagyjából tartotta a négy évvel korábbi szintet, míg Marosban és Kolozsban viszonylag kicsi, Fehérben, Máramarosban, Brassóban és

⁴⁰ A 2002-es népszámlálás végleges, illetve a 2011-es népszámlálás előzetes eredményeiből indultunk ki, ám mivel a 2011-es korfája még nem ismert, erre is a 2002-es korstruktúrát vetítettük ki. Ez a módszer mindenképp alulbecsli a 2011-es választókorú magyar népességet, mivel a két népszámlálás között a magyar lakosság tovább öregedett, következésképp az átszavazás jelenségét is valamivel alulbecsüljük ezzel a módszerrel. A választások időpontjára a magyar választók becsült arányát a két népszámlálás között eltelt idő hónapok szerinti bontásban végzett lineáris extrapolálása segítségével határoztuk meg, vagyis azt feltételeztük, hogy mind a magyarok fogyása, mind pedig az összlakossághoz viszonyított előregezésük lineáris módon ment végbe, ami nyilván egyszerűsítés. A következő lépésben elosztottuk a magyar pártok összesített eredményét (2008-ban az RMDSZ és a független jelöltek, 2012-ben az RMDSZ és az EMNP eredményének összege) a magyar szavazók így meghatározott arányával. Ezek az értékek láthatók a IV. ábrán.

Biharban közepes, a többi megyében pedig két számjegyű a százalékpontokban mért csökkenés, Hunyadban megközelíti a 20 százalékpontot. 2012-ben tehát elsősorban a déli (Hunyad, Temes, Arad), valamint északi (Beszterce-Naszód) szörványmegyékben csökkent le jelentősen a magyar pártoknak a lakosság arányához viszonyított támogatottsága, de érdekes módon hasonló jelenség ment végbe Szilágy megyében is, amely azonban még mindig amúgy az egyik legjobb magyar mobilizációs mutatókkal rendelkező megye, itt tehát inkább a 2008-as értéket kell kiemelkedőnek tekinteni. Az ábra tanúsága szerint még a leginkább elszörványosodott megyékben is a magyar pártok meg tudják szerezni a magyar szavazatok nagyjából kétharmadát, ám a csökkenő tendencia mindenképp aggodalomra ad okot.

IV. ábra. A magyar pártok szavazataránya a magyar szavazók választóközön-ségén belüli arányához viszonyítva

Forrás: Központi Választási Iroda, Központi Statisztikai Hivatal

Összegzés, következmények

A 2012-es, politikai szempontból igen mozgalmas esztendő a 2009 óta kormányzó jobbközép PDL súlyos vereségéhez vezetett a helyhatósági és a parlamenti választáson egyaránt (különösképpen az utóbbin), míg Băsescu elnök leváltásának az elkerülése pirruszi győzelmet jelentett számukra. Csak ezek alapján elhamarkodott volna a pártot temetni,

mivel még a parlamenti választáson elszenvedett veszteség sem fogható a Kereszténydemokrata Nemzeti Parasztpárt 2000-ben bekövetkezett összeomlásához, amely korábbi első számú kormánypártként nem jutott be a parlamentbe. Ugyanakkor a PDL a választást követően sem talált magára, a belső válság csak tovább súlyosbodott. Miután a párt kongresszusa újraválasztotta Vasile Blaga pártelnököt a Traian Băsescu által támogatott Elena Udreával szemben, az államfő bejelentette, hogy szakít a PDL-lel és egy új politikai mozgalom vagy párt megalapítását fogja támogatni, amely zászlót is bontott Népi Mozgalom (Mișcarea Populară) néven.

A PDL térvésztesével párhuzamosan az USL szövetség pártjai megerősödtek, akárcsak a populista húrokat pengető Dan Diaconescu Néppárt. Mindazonáltal mindkét alakulat jövője kérdéses. A román politika legfontosabb kérdése jelenleg az USL szövetség jövője. Dan Pavel román politológus arra mutat rá, hogy a romániai politikai szövetségekötések elsősorban nem az ideológiai közelség logikája szerint történnek, hanem a nagy választási szövetségek mindig az éppen legerősebb párt ellenében kötnek (Pavel 2012). Ez történt 1992-ben és 1996-ban a PDSR ellen, 2004-ben a PSD ellen, és az USL 2011-es megalakulása is tökéletesen illeszkedik a trendbe, hiszen az akkor még jóval erősebb PDL és Traian Băsescu ellen jött létre. Ebből az is következik viszont, hogy az USL hosszabb távú fennmaradása igencsak kérdéses. A hosszú távú fennmaradás ellen szól a 2008–2009-es PDL–PSD-nagykoalíció rövid élete is, amely szintén az akkori két legnagyobb pártból állt. Mivel a jelenlegi koalícióban egyértelműen a PSD az erősebb partner (ahogyan az a 3. táblázatból is látszik), véleményünk szerint az USL szövetség addig fog fennmaradni, ameddig a PSD-nek ez áll érdekében.

Romániában – Magyarországgal ellentétben – egyedül az alkotmány módosításához van szükség kétharmadra. Az USL elsőprő győzelme azt eredményezte, hogy a PSD és a PNL gyakorlatilag totális hatalmat szerzett, ám az, hogy mit tudnak megvalósítani, attól is függ, hogy a tagpártok megegyeznek-e egymással. Az USL nem egy homogén politikai erő, hanem egymástól nagyon eltérő szociális beágyazottságú és szervezeti kultúrájú pártok koalíciója, amelyeket továbbra is leginkább a Băsescu-ellenesség köt össze. Kérdéses azonban, hogy a szövetség fennmarad-e a 2014-ben esedékes elnökválasztásokig. A választások óta eltelt időszakban pedig a szövetség falain az első repedések is megmutatkoztak,⁴¹ és

⁴¹ E tekintetben talán a Románia főügyésze és az Országos Korrupcióellenes Igazgatóság (DNA) főügyészenek a kinevezése kapcsán kirobbant botrány a legbeszédesebb példa, amely végül a Victor Ponta és Traian Băsescu közötti kompromisszummal zárult: előbbire az államfő, utóbbira a miniszterelnök jelölte saját bizalmasát, Crin

azt is bejelentették, hogy a szintén 2014-ben sorra kerülő európai parlamenti választásokon külön listát fognak állítani, bár a program közös lesz.⁴² Az USL prioritásai között ott találjuk az alkotmány módosítását, és el is készült egy alkotmánytervezet, amely az államfő hatáskörét jelentősen szűkítené, míg a parlamentet nagyon komoly hatalommal ruházná fel, kiiktatva néhány jelenleg létező féket is (például gyengítve az alkotmánybíróságot).

Jelenleg úgy tűnik, hogy a PSD és a PNL közötti USL-en belüli alku arról szól, hogy a PSD támogatja Crin Antonescu PNL-elnök államfői ambícióit, ám cserében Antonescunak be kell érnie egy legyengített államfői szereppel. Az viszont nem teljesen egyértelmű, hogy a PSD-nek miért állna érdekében egy ilyen intézményi reform, hiszen Traian Băsescu már második elnöki mandátumának vége felé jár, és még egyre nem jogosult. Továbbá támogatottságát, szervezettségét és mobilizációs képességét tekintve jelenleg egyértelműen a PSD a legerősebb párt, tehát elméletileg lehetősége volna arra is, hogy Crin Antonescu helyett egy saját államfőjelöltet indítson 2014 őszén, és az erős elnöki kompetenciákat is megtartsa. Az USL fennmaradása tehát csak az egyik lehetséges forgatókönyv.

A 3. táblázatban közölt mandátumadatok alapján kiszámítható, hogy sem a PSD, sem a PNL nem alakíthatott volna olyan kormányt a választások éjszakáján, amelyben sem USL-n belüli jelenlegi partnere, sem a PDL ne vett volna részt. Ugyanakkor az RMDSZ mindhárom nagy párttal koalícióképes, a nemzeti kisebbségek képviselőházi frakciója szintén többnyire a mindenkori kormánnyal szavaz, a román parlamenti kultúrában pedig egyáltalán nem számít tabutémának a pártcsere. Az USL két nagy pártja számára tehát legalábbis elviekben adott a lehetőség egy új parlamenti többség összehozásához, a jelenlegi partner kizárásával. Ehhez a PSD áll közelebb, ám számára is hiányzik még néhány képviselő, és főként szenátor, mivel a felsőházban az erőviszonyok kiegyenlítettebbek.

Ebben a kontextusban talán nem véletlen, hogy Victor Ponta már a választások éjszakáján úgy nyilatkozott, hogy az RMDSZ-szel is tárgyalásokat kezdenek a kormányalakítási folyamatban. Mivel a szövetségre matematikailag nem volt szükség, nem is került be a kormányba. Ennek ellenére a kormány nem kezdett olyan mértékű politikai tisz-

Antonescuval ellenben nem konzultáltak a jelölésről. A sajtó az eseményeket egyfajta, a kormányfő és az államelnök közötti paktumként tárgyalta.

⁴² http://www.realitatea.net/usl-liste-separate-la-europarlamentare-pe-program-comun-al-uniunii-echipa-mixta-la-prezidentiale_1195703.html, utolsó letöltés: 2013. július 20.

toгатásba a magyarlakta megyékben, mint a 2008-as választásokat követően, és a kormánypártok további gesztusokat is gyakoroltak az RMDSZ irányába, utoljára például a szövetség május végén megrendezett kongresszusán.⁴³ Ennek az oka vélhetően az, hogy az RMDSZ-re a román pártok – elsősorban a PSD – továbbra is potenciális partnerként tekintenek, vagyis az USL esetleges felbomlása esetén egyfajta tartalék lehetőségként kezelik. A nacionalista retorika olykori fellángolása ellenére – amelynek a székely zászló ügye volt a legláthatóbb példája – észlelhető a két nagy kormánypárt, elsősorban a PSD részéről egyfajta óvatosság is a magyarkérdés iránt, ami mögött az áll, hogy az RMDSZ-szel továbbra is potenciális partnerként számolnak.

Szintén érdekes a PP-DD helyzete. A jelenlegi parlamenti ellenzék nemcsak számszerűen gyenge, hanem azért is, mert a PP-DD egy olyan proteszt párt, amelyet egyelőre a többi politikai erő páriaként, és nem potenciális szövetségesként kezel a parlamentben. Ezért az ellenféli vagy partneri viszony helyett a hagyományos pártok inkább a PP-DD képviselőinek és szenátorainak egyéni kooptációjára törekszenek, amire nyilván a kormányon levő PSD-nek és PNL-nek jóval nagyobb eszköztára van, mint a belső válsággal küszködő PDL-nek. A választások és a kézirat lezárása közötti időszakban a PP-DD frakcióit nem kevesebb mint 17 képviselő hagyta el, és távozott egy szenátor is. A kilépettek közül hatan a Konzervatív Párthoz igazoltak, egy-egy képviselő pedig a PNL-hez, illetve a PSD-hez, a többiek egyelőre függetlenként tevékenykednek.⁴⁴ A román sajtó a kilépés utolsó nagy hullámát, amely 2013 májusában következett be, a PSD felé történő közeledésként értelmezte, vagyis úgy, hogy a PSD egy új, PNL nélküli parlamenti többség kialakításán munkálkodik.⁴⁵ A pártból való kilépések ugyanakkor azt is előrevetítik, hogy a PP-DD ugyanolyan gyorsan el is tűnhet a politikai palettáról, amilyen gyorsan felfutott, ráadásul Dan Diaconescu tévécsatornáját azóta az Audiovizuális Tanács bezáratta.

Magyar vonatkozásban a legfontosabb fejlemény a választáson az RMDSZ gyenge eredménye volt, bár a parlamenti bejutás – igaz, a választási törvény egy speciális rendelkezésének köszönhetően – nem forgott kockán. Ez azonban csak részben írható az Erdélyi Magyar Néppárt számlájára, mivel utóbbinak nem sikerült igazán megszorogatnia rivá-

⁴³ <http://itthon.transindex.ro/?cikk=20384>, utolsó letöltés: 2013. július 20.

⁴⁴ http://www.cdep.ro/pls/parlam/structura_gp?idg=4, illetve http://www.cdep.ro/pls/parlam/structura_gp?leg=2012&cam=1&idg=4&poz=0&idl=1, utolsó letöltés: 2013. július 20.

⁴⁵ <http://www.hotnews.ro/stiri-politic-14845721-patru-deputati-anuntat-demisia-din-partid-vor-activa-independenti.htm>, utolsó letöltés: 2013. július 20.

lisát. Ugyanakkor az EMNP, úgy tűnik, elindult a konszolidáció és a pártszervezés útján, és a Magyar Polgári Párt ismételt távolmaradása következtében jó úton halad, hogy az RMDSZ első számú kihívójává váljék. Mindazonáltal a magyar közösségen belüli erőviszonyok és a romániai választási szabályozás miatt az EMNP-nek egyelőre nincs kellő zsarolási potenciálja ahhoz, hogy az RMDSZ számára kiegyezés-kényszerteremtse.

Szintén lényeges magyar szempontból, hogy a belpolitikai kontextus sajátosságai miatt az RMDSZ-nek reális esélye van a kormányba való visszatérésre. Egy újabb kormányzati szerepvállalás mindenképp előnyös volna bizonyos küszöbönálló reformok (például alkotmánymódosítás, területi-közigazgatási reform) szempontjából, hiszen a nyilvánosságot az elmúlt évben uraló témák (elsősorban a régiósítás kérdése) nem kis aggodalomra adtak okot a magyar kisebbség számára. Másrészt azonban az RMDSZ kormányzati részvételt középpontba állító stratégiája az eddigi tapasztalatok alapján azzal a hátránnyal is jár, hogy a szövetség nem képes prioritásként kezelni a közösségszervező, társadalomépítő munkát, ehelyett pusztán a bukaresti források megszerzése, kijárása révén legitimálja magát választói előtt. A 2012-es választási eredmények azonban azt bizonyítják, hogy ez nem elég a támogatottság szinten tartásához.⁴⁶ Ebből a szempontból szinte biztosra vehető, hogy egy újabb kormányzati szerepvállalás nem fogja az RMDSZ-t hozzásegíteni ahhoz, hogy a 2012-es választásokon elszenvedett veszteségekkel kapcsolatosan levonja a szükséges tanulságokat és megújítsa stratégiáját. Az RMDSZ számára ugyanakkor nem csupán ellenzékének intézményesülése teremt új helyzetet, hanem az is, hogy a magyar pártok által elért százalékos eredmény egyre jobban elmarad a magyar szavazóknak a teljes választóközönségen belüli arányától, ami 2012-ben egyaránt volt az átszavazás megnövekedésének és a magyar választóknak az országos átlagtól elmaradó mobilizáltságának a következménye. Úgy tűnik, hogy a magyar pártok eredménye egyre jobban függ az országos politikai kontextustól, vagyis az etnikai alapon való szavazásból fakadó kényelmes választói stabilitás sem biztos, hogy hosszabb távon biztosítani tudja a megfelelő képviseletet.

⁴⁶ Bővebben: Kiss–Barna–Székely 2013b (megjelenés alatt).

Irodalom

Kiss Tamás – Barna Gergő 2012: *Erdélyi magyar népesedés a XXI. század első évtizedében. Demográfiai és statisztikai elemzés. Műhelytanulmányok a romániai kisebbségekről* 43. Kolozsvár, Nemzeti Kisebbségkutató Intézet.

Kiss Tamás – Barna Gergő – Székely István Gergő 2013a: *Etnikai szavazók. Az RMDSZ mobilizációs képessége 1990–2012 között*. Nemzeti Kisebbségkutató Intézet (kézirat).

Kiss Tamás – Barna Gergő – Székely István Gergő 2013b: *A társadalomépítéstől a klientúraépítésig. Az RMDSZ és a magyar választók közötti kapcsolódás átalakulása. Magyar Kisebbség, 2013/2.*

Pavel, Dan 2012: „Partidul trădătorilor”. Cercetare asupra malformațiilor instituționale și autoreglajelor sistemice ale democrației postcomuniste. *Sfera Politicii*, 20., 169.

Székely István Gergő: „Egyéni választókerületes többségi rendszer arányos kimenetellel”? Románia új választási rendszere. *Pro Minoritate*, 2009/1. (tavasz).

MARTA autóbusz Aradon az Andrassy téren, jobbra az új evangélikus templom.
© Fortepan/Jurányi Attila

Dácz Enikő

Interetnikus kapcsolatok a XX. század elején három erdélyi újság tükrében*

„A sajtóirodalom, ha nem is teljesen megbízható
forrása a történelemnek, egy kor szellemi, szokás- és
kedélyváltozásainak, valamint törekvéseinek megis-
merése szempontjából nagy jelentőséggel bír.”¹

Franz Gebbel

a mottóban megfogalmazott téziszből kiindulva jelen tanulmány-
ban három, XX. század eleji erdélyi lap interetnikus kapcsola-
tokról rajzolt képét rekonstruálom, szem előtt tartva a tényleges
viszonyok, illetve a sajtóban leképezett valóság között fennálló
lényegi eltérést, és meg nem feledkezve arról, hogy a körvonalazott kép
maga is konstrukció.

Először a kiválasztott forrásokat és a metodikai, illetve elméleti hát-
teret ismertetem, majd egy terjedelmesebb rész keretében a kiválasztott
sajtóorgánumokat elemzem. Végül a sajtóban megrajzolt képet, vala-
mint a valóság közötti hasonlóságokat és különbségeket mutatom be.

* Jelen tanulmány *Auf der Spur interethnischer Beziehungen in drei siebenbürgi-
schen Zeitungen am Anfang des 20. Jahrhunderts* címmel a *Donau Institut Working
Paper*ben megjelent írás (Dácz 2013) magyar változata. Az átdolgozás során a szerző a
Holcim Hungária Zrt. támogatásában részesült.

¹ Gebbel 1837-ben a *Siebenbürger Wochenblatt* harmadik számában Tontsch 1933,
86. alapján.

Elméleti és metodikai kérdések

A XX. század eleji Magyarországon megjelenő, virágkorát élő sajtóban az erdélyi lapoknak is fontos szerep jutott.² Erdély teljes területén 1907-ben a számtalan magyar újság mellett hét településen 23 német és hét településen 27 román lap jelent meg (Kristóf 1938, 26). E bőséges forrásanyagból három sajtóorgánium az *Ellenzék*, a *Telegraful Român* és a *Kronstädter Zeitung* az elemzés tárgya, amely a nemzetiségek (szászok, magyarok és a politikai aktivitást szorgalmazó románok) egy-egy mérvadó regionális lapja.

Az újságok kiválasztásánál egy jelenleg is futó, az 1900–1914-es időszakot átfogó keretprojekt szempontjai érvényesültek, amely a lokális viszonyok rekonstruálására törekszik. 1900-tól indul az elemzés, mivel ekkor sikerült a brassói román iskola finanszírozásának kérdését megoldani,³ miáltal a román–magyar államközi konfliktusok hatása a helyi viszonyokra lényegesen enyhült. A vizsgált időszakot az első világháború kirobbanása zárja le, ami nagymértékben átírta a helyi viszonyokat, új dimenziót kölcsönözve az interetnikus kapcsolatoknak is. Jelen tanulmány az említett periódus első felére, az eddig teljesen feldolgozott időszekekre szorítkozik (1900–1907), mely Fleisz értékelése szerint a magyarországi modern sajtótörténet dinamikus fázisával esik egybe (Fleisz 2005, 11).

A lapok kiválasztásának fő feltétele volt, hogy az említett időszakban megszakítás nélkül jelenjenek meg és a közélet minél szélesebb spektrumát fedjék le, illetve ne csupán a hivatalos diskurzus reprodukciója, hanem különböző szemléletek bemutatása is megvalósuljon. Ennek értelmében a három legnagyobb nemzetiség egy-egy újságára esett a választás a régió főbb központjaiból: Brassóból (*Kronstädter Zeitung*), Kolozsvárról (*Ellenzék*) és Nagyszebenből (*Telegraful Român*).⁴ További

² A témához általában: Mureşan 2006, 2127–2148; Höbelt 2006, 1880–1894; Buzinkay 2006, 1895–1976. Általában a kor erdélyi magyar sajtójához lásd Kristóf 1938, Fleisz 2005.. A szász médiához lásd: Siegerus 1923, 31–53; Réz 1935; Weisenfeld 1939. Ez utóbbi könyv ideológiai háttere ellenére az egyik legalaposabb elemzés, mely a legátfogóbb képet nyújtja. A román újságok tekintetében lásd Popa-Taşcu 2003.

³ A brassói román gimnázium romániai finanszírozása sokáig megoldatlan és konfliktust generáló probléma volt.

⁴ Brassó a szász közösség fontos központjaként volt ismert, 1900-ban a lakosság 29% volt szász, 38,5% magyar és 30,7% román. Nagyszebenben a szászok voltak a legerősebbek (54,5%), 19,4% volt magyar és 24% román. Kolozsvár magyar központ volt, 82,9% magyar, 3,6% német és 12,3% román lakossággal. (Lásd: *Magyar Statisztikai Közlemények. A Magyar Korona országainak 1900. évi népszámlálása I.* Budapest: Pesti Könyvnyomda-Részvénytársaság, 1902, 383 o., 421 o., 437 o.) Továbbá

szempont volt, hogy a szociális élet különböző szegmenseit képviseljük az orgánumok, így például a románok esetében szem előtt tartottam a politikai és egyházi szféra szoros összefonódását.

Az elemzés tárgya

Mielőtt áttérnék az elemzés módszertani szempontjaira, fontos röviden bemutatni a három orgánum történeti hátterét, ami jelentőségüket is jól szemlélteti.

A kolozsvári lapot Ugron Gábor alapította 1878-ban, és Bartha Miklós ellenzéki újságjaként vált híressé. Az *Ellenzék* a nemzetiségi kérdést mindig központi témaként kezelte (Fleisz 2005, 60 kk.). Kristóf György a legfontosabb erdélyi magyar lapnak tekintette annak ellenére, hogy a szerkesztőség politikai nézeteit minden cikk híven igyekezett tükrözni. Jelentőségét a legjobban talán az húzza alá, hogy pártpreferenciától függetlenül minden erdélyi, közélet iránt érdeklődő háztartásban alapvető olvasmány volt (Kristóf 1938, 26). Az állandóan változó kolozsvári sajtó világában ez volt az egyetlen hosszú távon megjelenő orgánum, melyet kormánypárti körökben is fontos információforrásként kezeltek (Fleisz 2005, 57–63).

Az 1849 óta megjelenő *Kronstädter Zeitung* időszakosan a *zöld szászok* újságja volt.⁵ 1901 január elsejétől azonban a barcasági szászok közötti konfliktusok rendeződése folytán a *Kronstädter Zeitung*, illetve a *Kronstädter Tageblatt* egyesültek,⁶ és a lap a Barcasági Szász Járási Bizottság hivatalos orgánumává vált.⁷ 1904-ben ismét konfliktus alakult ki a bizottság és a szerkesztőség között, mely során felmerült egy új hivatalos újság megalapításának lehetősége is. Erre azonban mégsem került sor, mivel 1905-ben az egymással szemben álló felek kiegyeztek (február 18-án tájékoztatták erről az olvasótábort).⁸ Az alapító Johann

fontos kiemelni, hogy a kiválasztott médiumok nem képviselik/hetik a nemzetiségeken belüli minden csoport nézeteit.

⁵ Zöldeknek nevezték azokat a fiatal szász politikusokat, akik a konzervatívokkal (feketékkal) ellentétben nem a magyar politikai elittel való együttműködést szorgalmazták.

⁶ A *Kronstädter Zeitung* történetéhez lásd: Schlandt 1990, 1–4.

⁷ An unsere Leser! [Olvasóinknak] *Kronstädter Zeitung*, 1901/1. (január 2.)

⁸ Fritz Schiel lelkész lett a járási bizottság képviselője a szerkesztőségben (műkritikus).

Gött céljaként kitűzött pártatlanság így hosszú távon is fenntartható-
nak bizonyult, növelve a lap jelentőségét.⁹

A *Telegraful Românt* a híres metropolita, Andrei Șaguna alapította 1853-ban Nagyszebenben, és már a kezdetektől fogva jóval többet jelentett egy egyházi orgánumnál, ugyanis fontos szerepet vállalt a román szociális, valamint társadalmi életben. Az ortodox egyház hivatalos fórumaként a román emancipáció élharcosa volt, és aktív politizálást szorgalmazott. A szerkesztőség munkájában olyan nevezetes személyiségek is részt vettek mint például Ioan Slavici író.

Módszertani kérdések

A tanulmányban a kiválasztott újságok szemantikai tartalmának elemzését szeretném elvégezni,¹⁰ ami tematikailag a román–német–magyar interetnikus kapcsolatokra szorítkozik cikkek, illetve jelentések szintjén (kódolási egységek).¹¹ Werner Frühvel az eljárást „a közlések tartalmának és formális jellegzetességeinek szisztematikus, interszubjektíven megérthető leírásának empirikus módszereként [értelmezzük] (gyakran értelmezési interferenciák felállításának céljával).”¹²

A választott módszerrel összhangban a vizsgálat kiindulópontjaként egy általános, nyitott hipotézis szolgált, mely a következő kérdés formájában fogalmazható meg: hogyan számolnak be az újságok a regionális román–német–magyar kapcsolatokról?

A válaszadás érdekében további munkahipotézisek felállítására volt szükség. Többszörös próbakódolás során arra törekedtünk, hogy a lapokban megjelenő összes tematikus írást megfelelő kategóriákba soroljuk. A feldolgozás közben, amennyiben egy cikk legalább egy kijelentést tartalmazott a nemzetiségek közötti regionális kapcsolatokról, az írás témáját feljegyeztem. Azokban az esetekben, amikor egy kódolási egység több témát tárgyalt, a legfontosabbat vettem figyelembe. Ez az eljárás részben növelte a szubjektivitás szerepét, melyet a többszöri próba-

⁹ Schlandt 1990.

¹⁰ Klaus Krippendorff a tartalomelemzés három típusát különbözteti meg: egy pragmatikust, egy szemantikust és egy jelelemzést (Krippendorff 1980).

¹¹ A cikkek mellett, annak ellenére, hogy azoknál jóval rövidebbek, a jelentések is fontos kódolási egységek, mivel a lapok a helyi híreket gyakran ebben a formában közlik.

¹² Früh 2001, 25. Az eredeti: „*Eine empirische Methode zur systematischen, interszubjektiv nachvollziehbaren Beschreibung inhaltlicher und formaler Merkmale von Mitteilungen (häufig mit dem Ziel einer darauf gestützten interpretativen Interferenz).*” Früh Berelsonra támaszkodik: Berelson 1952.

kódolásokkal igyekeztem minimalizálni, részben áttekinthetőbbé tette az anyagmennyiséget, mely tematikai egységek jegyzése esetén (cikkek helyett) a magas esetszám miatt nem lenne kezelhető.

Amennyiben a nominális skála nem bizonyult elegendőnek, egy újabb lépésben a felsorolt érvek csoportosítására került sor (például a politikai téren mutatkozó együttműködés vizsgálatakor, valamint a kulturális élet kategóriája esetében). A pontosabb differenciálás érdekében egy második lépésben a további jelentések értékelése is megtörtént.

E kódolási eljárás alapján jött létre egy öt fő csoportból és összesen 27 alkategóriából álló rendszer, amely magába foglalja a politikai és kulturális életet, a gazdasági szférát, kiterjed a konfliktusokra és szövetségekre, illetve érinti a mindennapok témáit.

10 Politikai élet

11 Sovinizmus/patriotizmus

12 Magyarosítás

13 Politikai hétköznapiak (például zászló, Avram Iancu, MÁV, (sajtóperek, különböző grémiumok határozatai, himnusz, újoncozás)

14 Román passzivitás vagy aktivitás

15 Nyelvpolitika (például posta, helységnevek/nyelvhasználat)

16 Választások (általában)

20 Kulturális élet

21 Zenei élet

22 Iskolarendszer/egyetemi élet

23 Egyház

24 Egyesületek/múzeumok/kaszinók

25 Irodalom/színház

Értékelés:

1 – kedvező

2 – elítélő

3 – semleges

30 Gazdaság

31 Albina/román pénzüzetek/gazdaság

32 Székelyek

33 Szász pénzüzetek/gazdaság

34 Szász és román gazdaságpolitika

40 Konfliktusok és szövetségek

41 Románok és szászok

42 Románok és szászok vs. magyarok

43 Szászok vs. magyarok

44 Románok vs. magyarok

45 Szászok vs. románok

46 Szászok és magyarok

47 Szászok és magyarok vs. románok

48 Együttműködés (explicit vagy implicit/pró vagy kontra)

50 Hétköznapiak

51 „Szégyellje magát!”

52 Levelek/feliratok

53 Jó hétköznapi tapasztalatok

54 További jelentések

Elméleti háttér

Az elemzés elméleti háttérét oly sokat vitatott fogalmak adják, mint a nacionalizmus, nemzet, etnicitás. Annak ellenére, hogy a majdnem áttekinthetetlen mennyiségű szakirodalom fő irányvonalainak vázolója szétfeszítené jelen tanulmány kereteit,¹³ a sajtóban leképződő interetnikus kapcsolatok vizsgálata nem mellőzheti néhány központi terminus tisztázását. E tekintetben nem egyetlen elméleti irányzat mellett kötelezem el magam, hanem egyformán támaszkodom hagyományos és újabb meghatározásokra, miközben szem előtt tartom Nyugat- és Kelet-Európa különböző tendenciáit a nemzetépítést illetően.¹⁴ A nacionalizmus nem csupán ideológiaként jelenik meg az itt képviselt felfogásban, hanem Ernest Gellner elmélete alapján olyan mesterséges produktumként, amely a modern kor kialakított közkulturájának, illetve vallásának tekinthető, és a gyökerekhez való visszatérést népszerűsíti. A nemzetiség ebben az olvasatban a látszat ellenére sem válik az „emberi mivolt” inherens attribútumává (Gellner 1997, 16). Az etnicitás és nacionalizmus terminusokat a következők során Feischmidt Margit értelmezése alapján egymást kiegészítő fogalmakként használom, aki többek között Katherine Verdery kutatásaira támaszkodva (Verdery 1983), a kilencvenes évek etnikumközi viszonyait vizsgálta Kolozsvárt (Feischmidt 2003, 15–16).

Az elméleti háttér tehát különböző irányzatok kombinációja: a nemzetet és az etnikai kategóriákat a közéletben, politikában, médiában konstrukciónak tekintetem, az etnicitást pedig a mindennapi interakciókban megmutatkozó gyakorlatként értelmeztem.

¹³ Átfogó áttekintés többek között: Hutchinson–Smith 2000.

¹⁴ Táblázat formájában nyújt áttekintést Heller 2006, 9–26. Rövid kelet-európai szintézist ad Puttkamer 2003, 20–30; Hroch 1994, 39–52; stb.

Egy kérdéskör három értelmezési modellje

Mivel a nemzeti identitás a *másoktól* való elhatárolódás során alakul ki,¹⁵ az etnikai különbségek hangsúlyozása az elemzett szövegekben is természetes folyamatként kezelendő. Vizsgálatot igényel azonban az a mód, ahogyan a kiválasztott sajtótermékek az etnikai különbségeket a szociális gyakorlatok és narratívák ábrázolása során közvetítik, illetve a szociális határvonalakat leképezik és reprodukálják. Fontos kérdés ugyanakkor az is, hogy a három orgánium a regionális és lokális interetnikus kapcsolatok ábrázolásakor milyen stratégiákkal dolgozik.

E kérdések megválaszolása érdekében a következők során először a fő kategóriákat, majd ezt követően az alkategóriákat vizsgálom. Végül az így kirajzolódó kép árnyalásra érdekében sort keríték az általános tendenciáktól eltérő esetek bemutatására. Az elemzés tárgyát 2343 cikk és jelentés adja, ezek többsége a *Kronstädter Zeitung*ból származik (1050), az *Ellenzékből* 810, míg a *Telegraful Românból* 483 tematikus írás került ki (Melléklet 1. táblázata). A román újság lényegesen kisebb esetszáma azzal magyarázható, hogy csupán heti három alkalommal jelent meg, míg a másik kettő napilap. Ezen egyenlőtlenséget azzal egyensúlyozom ki, hogy az abszolút számok helyett százalékokkal dolgozom.

Az országos politikai események hatással vannak az interetnikus kapcsolatokat érintő cikkek számára is, növelve vagy csökkentve azokat. Amennyiben a három orgánium éves százalékos megoszlását hasonlítjuk össze, a *Telegraful Român* esetében az 1907-es esztendő a legerőteljesebb (27,2, százalék), ami első látásra az Apponyi-törvény következménye, melyet ebben az évben szavaztak meg, és leginkább a román iskolai rendszert sújtotta. E megállapítást azonban az elemzés során felül kell vizsgálni, éppúgy, mint azt a feltevést, miszerint az *Ellenzékben* az 1905-ös (39,1 százalék) erőteljes növekedést a parlamenti ellenzék első választási sikere magyarázza. A *Kronstädter Zeitung* esetében 1906 (53,8 százalék) bizonyult az itt tárgyalt szempontból kiemelkedőnek, ezt az elhúzódó politikai krízis magyarázhatja, ami szász szempontból a vármegye működésére is negatívan hatott.

A teljes időszakot tekintve megállapítható, hogy az interetnikus kapcsolatok iránt a *Kronstädter Zeitung* tanúsította a legnagyobb érdeklődést, amit az írások elhelyezése is bizonyít: 22,1 százalék vezér- vagy a címlapon szereplő cikk, a *Telegraful Român* esetében ez az arány 20,9, míg az *Ellenzéknél* 17,2 százalék. A sorrend egyben azt is tükrözi, hogy

¹⁵ Az identitás kérdéséhez a régióban lásd többek között: Střítecký 1994, 52–66; Seewann 1999, 7–21; Zach 1999, 22–24.

a dualizmus idején Erdély magyar közéleté az anyaországának szerves része, miközben a román közélet a Kárpátokon túlival kapcsolódott össze egyre szorosabban. Kultúrájuk lokális színezetét a legjobban a szászok őrizték meg, amit a tematikus fő kategóriák vizsgálata is megerősít.

A fő kategóriák közül a politikai dimenzió dominál: e témával a *Kronstädter Zeitung* foglalkozik a legintenzívebben, a kiválasztott cikkek 35,5 százaléka tárgyalja az együttélés politikai vetületeit. Ezt az arányt leginkább a *Telegraful Român* közelíti meg (33,3 százalék), miközben az *Ellenzék* a „többség” érdekeinek képviselőjeként a legkevésbé érdekelt e tekintetben (így is 29,3 százalék – Melléklet 2. táblázat). A magyar lapban a konfliktusok és szövetségek kategóriája vezeti a tematikus listát, ami arra vezethető vissza, hogy az itt ismétlődő topozok voltak a legalkalmasabbak az olvasóközönség befolyásolására.

A politikai élet ábrázolása esetén az eltérések, az 1907-es évben megmutatókozó különbségektől eltekintve, kevésbé relevánsak. A magyar és a szász lap az Apponyi-törvényt kulturális kérdésként kezeli, miáltal a hangsúly a kulturális élet irányába tolódik el. Ezzel szemben, mivel a román orgánium a törvényt a saját közössége elleni politikai támadásként értelmezi, ez jelentősen megnöveli a politikai témakörbe tartozó cikkek arányát.¹⁶ Ugyanakkor fontos kiemelni, hogy a *Telegraful Român* 1904-ben mutatta a legcsekélyebb érdeklődést az interetnikus kapcsolatok politikai dimenziója iránt, ami összefügghet a politikai életbe való visszatérés melletti döntéssel, amit élénk vita előzött meg az aktivitás–passzivitás kapcsán.¹⁷ 1903-ban ugyanis, amikor Aurel Vlad Dobra községében elsőként nemzeti programmal képviselői mandátumot szerzett, már csökkenő tendencia érvényesült.

A második legfontosabb témakör tekintetében is különbségek mutatkoznak a lapok között. Miközben a szebeni és a brassói újság esetében a kulturális élet területe áll ezen a helyen (mindkét esetben magas aránnyal: *Telegraful Român*: 28,2; *Kronstädter Zeitung* 32,6 százalék), addig az *Ellenzéknél* a politikai kérdések foglalják el ezt a pozíciót, és a kiválasztott írások csupán 19,6 százaléka kulturális jellegű. A kultúra szerepére az interetnikus kapcsolatok terén az előkelő hely mellett az a tény is rávilágít, hogy a témák szintjén mindhárom orgánium esetében jóval meghaladja a gazdaságét.

¹⁶ A szász iskolák finanszírozási kérdése kevésbé volt akut, 1906 óta az állam a szász iskolai rendszer költségeinek kb. 10 százalékát fedezte (Göllner 1988, 150).

¹⁷ A román politikai passzivitás végleges feladására 1905-ben került sor.

A konfliktusok és szövetségek kategória, amint már említettem, a magyar napilapban érte el a legnagyobb arányt, 29,5 százalékot. A különbség a politikai kérdésekhez képest azonban majdnem elhanyagolható (0,02 százalék). A *Kronstädter Zeitung* tesz legritkábban említést erről a témakörrel (18,2 százalék), ami a szász politika jó értelemben vett kompromisszumkészségére vezethető vissza, amit a lap is gyakran említ.

A hétköznapiok bemutatásával az elemzett cikkek csupán 12–13 százaléka foglalkozik, habár a témakörbe tartozó írások száma az évenkénti összehasonlítást tekintve változó. Az ingadozások okát aligha lehet pontosan megállapítani, a *Telegraful Român* a választások évében a témával egyáltalán nem foglalkozik.

A szászok erős gazdasági helyzetével magyarázható az a lényegi eltérés, amely a *Kronstädter Zeitung* és a másik két lap között mutatkozik a nemzetiségek együttélésének gazdasági kérdéseit taglaló írások tekintetében (1,3 százalék) (lásd például Egry 2009). A szász és a román újság esetében több évben is meglehetősen alacsony a kapcsolódó gazdasági cikkek aránya. A legnagyobb figyelmet az *Ellenzék* szenteli a kérdésnek, főként az 1905-ös választási évben, amikor a lap kormánypártivá válik, és ismételten az erdélyi gazdaságpolitika reformját követeli, amely a képviselt nézetek szerint intenzívebb támogatást és mélyreható reformokat igényel.

A fő kategóriák általános áttekintését követően az egyes tematikai csoportokkal foglalkozom. Azon cikkek, amelyek politikai kérdéseket vetnek fel, kedvezőtlen képet festenek a nemzetiségek együttéléséről. A politikai mindennapok leírása – amit a nemzeti szimbólumok (a román etnikum esetén a trikolor különféle, a szászok esetében a nemzeti zászló) használata feletti sajnálkozás, sajtópercek, az Avram Iancu személyisége körüli viták vagy a MÁV személyzetére vonatkozó panaszok uralnak – mindhárom lapban a politikai élet főkategóriáján belül 35 százalék feletti arányú (Melléklet 3. táblázata). Kiemelendő, hogy a témának a román lap szán a legnagyobb figyelmet (68,9 százalék), lévén, hogy a román etnikum volt ezen a területen a leghátrányosabb helyzetben, és nekik nyílt a legkevesebb lehetőségük a körülmények megváltoztatására. A cikkek magas arányát a politikai passzivitás feladásáig azon írások határozzák meg, amelyek az aktivitás mellett érvelnek: e tekintetben gyakran az olvasók környezetéből származó példákat említ az újság. Egyértelmű állásfoglalása ellenére e tekintetben mégsem a *Telegraful Român* tárgyaljai leggyakrabban a problémát az interetnikus kapcsolatok összefüggésében. Az *Ellenzék* fontos veszélyforrást lát egy potenciális változásban, és a leggyakrabban veti fel az esetleges román aktivitás kérdéskörét. A passzivitás feladása szükségszerűen csökken-

tette volna a magyar képviselők számát, ennél fogva pozitív viszonyulás e kérdés tekintetében értelemszerűen ritkán olvasható.

A politikai élet fő kategórián belül a politikai hétköznapiak leírása után a nyelvpolitika és a választások (1901, 1905, 1906) foglalják el a legnagyobb teret. Különbség az érdeklődés intenzitása tekintetében látható, a vezető szerep ismét a *Kronstädter Zeitung*nak jut. A választások előkészületeit, lezajlását vagy visszhangját kiemelő cikkek informatívak vagy elítélő hangneműek. A nyelvkérdéssel, konkrétan az anyanyelv hivatalos helyeken vagy rendezvényeken történő használatával mindhárom orgánium foglalkozik, és mindegyikük ugyanarra a következtetésre jut: a román nyelv térnyerése egyértelmű. A szász és a román újság a magyar nyelv erőszakos terjesztését kifogásolja, miközben az *Ellenzék* elkeseredéssel veszi tudomásul a kolozsvári folyamatokat, ahol a piacon vagy a dohánygyárban kizárólag románul beszélnek, mivel a parasztok és a munkások nem hajlandók megtanulni magyarul.¹⁸ A *Telegraful Român* a régió parasztságának „diplomáciai nyelvét” véli felfedezni a románban.¹⁹

A nacionalizmus és a patriotizmus fogalmak a politikai hétköznapiakat vázoló írásokban gyakran visszaköszönnek (sovinizmus/patriotizmus és a magyarosítás kategóriában). Jelentésük aligha határozható meg egyértelműen, Gellner definíciójához állnak a legközelebb, aki a nacionalizmust a patriotizmus egyik típusának tekinti. Ezzel ellentétben John Breuilly nem tesz különbséget köztük (Breuilly 1994, 15–39). A kisebbségek lapjai a lehető legszigorúbban differenciálnak a fogalmak között, a haza és a nemzet iránti hűség közötti különbséget hangoztatva. Úgy a szászok, mint a románok jó „hazafi”-ként határozzák meg magukat, miközben ebben a témakörben magyar részről folyamatos támadásnak vannak kitéve. Másrészt a „magyar hazafiakat” a szász, illetve a román lap gyakran *soviniszta* címkével illeti. A nacionalizmust is hasonlóan eltérően értelmezik. A kapcsolódó cikkek agresszív hangnemét jól ábrázolja a *Kronstädter Zeitung*ban közölt egyik vers sötét politikai hangulatképe:

¹⁸ A kolozsvári oláh piac. *Ellenzék*, 1904/110. (május 16.), 2.

¹⁹ Noi și limba maghiară [Mi és a magyar nyelv]. *Telegraful Român*, 1907/8. (február 5.), 1.

Saját véleményük szerint patrióták,
És nyakunkra csupán azért kötelet vetnének,
Mert mi a német férfimódit
Magyarország hű polgáiraiként akarjuk ápolni...²⁰

A politikai hétköznapok képe más fényben jelenik meg, ha felelevenítjük a szakirodalomban leírt „nemzetiesítés nemzetközi grammatikáját”. Eszerint létezik egy „készllet, amellyel minden nemzetnek rendelkeznie kell: közös nyelvvel, közös koncepcióval a múltról és a kultúráról, illetve egy jelrendszerrel, amely magába foglalja a nemzeti mítoszokat, hősoket, himnuszt és zászlót.”²¹ Így tehát természetes, hogy a felsorolt elemek a sajtóbeli kritika tárgyai, és az *Ellenzék* által népszerűsített nemzeti politika időnként intoleranciába hajlik, illetve szükségszerűen ellenérzéseket szül a másik két lap szerkesztőiben.

Az együttélés során felmerülő negatívumok a konfliktusok és szövetségek kategórián belül is megfigyelhetőek, amelyek a konkrét politikai és gazdasági tartalmú írások mellett általános esszéisztikus szövegek formájában is megjelennek. Az interetnikus kapcsolatok itt is általánosan rossz fényben tűnnek fel. A román–magyar ellentétek kategória az *Ellenzék* és a *Telegraful Român* esetében egyértelműen túlsúlyban van (Melléklet 4. táblázata). A kolozsvári lap ebben az összefüggésben Erdély elrománosítását veti fel a leggyakrabban (románok vs. magyarok 49 százalék), míg a szebeni orgánium a magyar elnyomásról panaszkodik (románok vs. magyarok 42,1 százalék).

A román–magyar kapcsolatok egyik mélypontját jelenti 1907, többször tettleges összetűzésekre kerül sor, amelyek azonban nem mindig a történelmi Erdély területén zajlanak. Példaként az egyik cikk által megidézett, tettlegességig fajult belényesi választások, továbbá egy másik cikk által a panádi székely huszárok és néhány román lakos közötti véres összetűzés említhető. Ez évben az *Ellenzék* hasábjain megnőnek a kisebb, magyarok és románok közötti, tettlegességig fajuló konfliktusokról szóló jelentések is (szászokról soha nincs szó).

A szövetségkötési lehetőségek megjelenési aránya meglehetősen csekély, ami egyértelműen esetlegességük mellett szól. Bár a *Telegraful Român*ban a témához kapcsolódó cikkek 23,4 százalékát a román és szász (kedvezőként értékelhető) kategória teszi ki, az elítélő hangvételi

²⁰ Korn, Arthur: Die Chauvinisten [A sovinszták]. *Kronstädter Zeitung*, 1901/116. (május 22.), 2. Az eredeti: „Sie sind, nach ihrer Meinung, Patrioten, / Und legten gern uns um den Hals den Knoten / Bloß deshalb, weil wir deutsche Mannesart, / Als Ungarns treue Bürger wollen pflegen...”

²¹ Löfgren után Feischmidt 2003 után, 20.

íráások (szászok vs. magyarok) aránya is viszonylag magas (15,9 százalék). Ennél lényegesen ritkábban foglalkozik a *Kronstädter Zeitung* román kérdésekkel negatív hangnemben (mindössze 5,2 százalék), mégis a magyar–szász szövetség tematizálása (16,2 százalék) gyakoribb a szász-románénál (15,7 százalék). A román és a szász etnikum közötti együttműködés a politikai egymásrautaltság okán a választások alatt mutatkozik meg. E vonatkozásban több konkrét esetet jelent a lap Brassóból.²²

A *Telegraful Român* 1906-tól egyre ironikusabb hangnemben ad hírt a szászok politikai döntéseiről, akik a románokkal ellentétben inkább a magyar fél szövetségét keresik.²³ Az 1907-es szebeni választások látszólag különösen hátrányosan hatnak a helyi román–szász kapcsolatokra. A szász elit mindenképp ragaszkodott saját jelölt állításához, még úgy is, ha a jelölt csak egy másik városból kerülhetett ki.²⁴ A *Lex Apponyi* körüli viták során az ortodox lap ismételt „erkölcstelen” hozzáállással vádolja a szomszéd nemzetiséget, miközben a regionális szász választói gyűlésekről számol be, hiányolva az egyértelmű tiltakozást az új tanügyi törvénnyel szemben. Egyes cikkekből latens fenyegetés is kihallatszik: „Az erkölcstelen politika, a kétértelműség politikája sohasem maradt megtorlás nélkül.”²⁵

A *Kronstädter Zeitung* és a *Telegraful Român* rendszeresen beszámolnak egymás sajtópereiről, de ugyanúgy figyelik a magyar sajtót is, és gyakran átvesznek jelentéseket. Egymás tevékenységének kölcsönös megfigyelése tehát természetes jelenséggént kezelendő, de nem ad okot arra, hogy közeledési gesztusként interpretáljuk őket.²⁶ A román orgánus gyakran idéz a *Nagyszebeni Újságból*, és többször is rokonszenvének ad hangot, ha helyi ügyekről van szó (városi iskola, piac stb.).

Az együttműködési, szövetkezési lehetőségekről a legrosszabb képet a kolozsvári lap festi, alapvető álláspontját a *Meddig tűröd?* című propagandisztikus vers következő sorai jól tükrözik:

²² Lásd többek között a *Kronstädter Zeitung* 1901. szeptemberi és októberi számait.

²³ Lásd Saşii şi Români [Szászok és románok]. *Telegraful Român*, 1906/75. (július 11.), 1.

²⁴ Cine va fi primar în Sibiu? [Ki lesz Szeben polgármestere?] *Telegraful Român*, 1907/3. (január 24.), 3.

²⁵ Politică egoistă [Egoista politika]. *Telegraful Român*, 1907/97. (szeptember 17.), 1. Eredeti: „O politică nesinceră însă, o politică de duplicitate, n’a rămas nerăsbunată niciodată!”

²⁶ Például: Nagyszebeni Újság. *Telegraful Român*, 1907/15. (február 23.), 1.

„Meddig tűröd édes hazám, meddig még,
Hogy az itten, nálunk lakó vendég nép:
A szász, oláh megrugdosson tégedet,
Kiknek adál boldog fészket,
Rengő kalászt, édes mézet,
Finom bort és kenyeret?”²⁷

Az *Ellenzék* hasonló jellegű írásokkal a budapesti politikai élet radikálisan nacionalista diskurzusait is reprodukálja, ugyanakkor időnként megértést tanúsít a helyi gondok iránt, főként a magyar–szász együttműködést helyeslő cikkekben. Találkozunk azonban olyan, a szászok lojalitását tematizáló cikkekkel is, amelyek a *Telegraful Románhoz* hasonlóan néhol ironikus hangnemet ütnek meg.²⁸ 1906–1907-ben több alkalommal is közeledési kísérletekről számol be az újság. Az egyik alkalommal Traugott Copony képviselő válaszol Ugron Zoltán erdélyi szászok helyzetéről írt cikkére. A Coponyról szóló kedvező hangvétellű íráshoz hasonló Melzer Wilhelm képviselő munkájának értékelése is, amely jó patriótának és szakembernek tünteti fel őt.²⁹

Az interetnikus kapcsolatokról körvonalazódó képet tovább pontosíthatjuk, ha a konfliktusok és szövetségek kategórián belül az együttműködésre összpontosítunk. E tekintetben mindenekelőtt hangsúlyozni kell, hogy az idevágó cikkek alacsony számából kifolyólag a százalékos leírás csupán a szász újság esetében mérvadó, itt a fő kategória mintegy 22,5 százaléka foglalkozik implicit vagy explicit módon a kérdéssel. Politikai, gazdasági vagy hasonló együttműködésről van szó, például iparegyesületek, magántisztviselők egyesülete stb. A témát az *Ellenzék* is taglalja. Lelkes beszámolók szólnak például a közös gyermekvédő liga alapításáról Nagysinken.³⁰ A román lap esetében lényegesen más a helyzet, a vizsgált nyolc év alatt elenyésző számú, mindössze nyolc cikk foglalkozik az együttműködés lehetőségeivel, hét mellette, egy pedig ellene érvel.

A kultúra interetnikus kapcsolatok terén játszott szerepének jelentőségére a fő kategóriák fentebbi tárgyalása során is rámutattunk. Az egyes területek témakörön belüli differenciálása rávilágít a sajtó különböző alterületek iránti változó érdeklődésére. A témáról az *Ellenzék* ír a legkevesebbet, a kultúra azon szféráit részesítve előnyben, amelyek

²⁷ Meddig tűröd? *Ellenzék*, 1900/242. (október 23.), 3.

²⁸ Például: A lojális szászok. *Ellenzék*, 1900/190. (augusztus 23.), 2.

²⁹ Dr. Felszeghy Béla: Professor Melzer. *Ellenzék*, 1906/291. (december 22.), 2.

³⁰ Gyermekvédő Liga. *Ellenzék*, 1907/68. (március 2.), 3.

a központi hatalomtól függenek (Melléklet 5. táblázata). Mindhárom lap az iskolai és egyetemi szférát ítéli meg a legnegatívabban (*Ellenzék* vonatkozó cikkei: 82,1, *Telegraful Român*: 53,1, *Kronstädter Zeitung* 61,9 százalék), amit az egyház követ (Melléklet 6. táblázata). Az újságok kulturális életről alkotott képében jól visszaköszön a Gellner által leírt Habsburg-típusú nacionalizmus (Gellner 1997, 89), amire a hatalmat birtoklók magaskultúrához való hozzáféréseinek kiváltsága, a hatalmon kívül rekedtek fokozottan nehezített oktatáshoz való hozzáférése jellemző.³¹ Ha tovább követjük a gellneri gondolatmenetet, a nacionalizmus Habsburg-típusában az egyes etnikai csoportoknak közös népi kultúrájuk van, melyek megfelelő erőfeszítéssel és népszerűsítéssel egy rivalizáló magaskultúrává alakíthatók át (Gellner 1997, 146). Ennek fényében értelmezendő az a lényegi különbség, amely a kulturális élet ábrázolásában mutatkozik egyfelől a *Telegraful Român* és a *Kronstädter Zeitung*, másfelől az *Ellenzék* között. A két előbbi lap nem csupán általában a kultúrának szentel nagyobb figyelmet, hanem más hasonlóság is megmutatkozik. A legtöbb figyelem mindkét esetben a zenei élet felé irányul, ami a virágzó dalegyletek működésével hozható összefüggésbe. A koncertbeszámolók írói azt is fontosnak tartják megemlíteni, hogy a közönség soraiban mindhárom nemzetiség képviseltette magát. Míg az egyházi lap a legtöbb kedvező hangvételi cikket zenei rendezvényekről közli, a *Kronstädter Zeitung* a színházi előadásokról és/vagy irodalmi alkotásokról ír hasonló hangnemben. Az *Ellenzék* Moldován Gergely darabjait dicséri, akire magyar körökben „példamutató románként” tekintettek. Moldován ugyanis a művei által kívánta a román kultúrát közelebb hozni a magyar közönséghez. Darabjait Kolozsváron gyakran játszották,³² mi több, *Flórika szerelme* című művének budapesti bemutatója alkalmával fogadást szerveztek a tiszteletére.³³

Ugyanakkor e témában is fellelhetők elítélő hangvételi cikkek. A kolozsvári újság egyik cikkében megtámad egy brassói tanárt amiatt, hogy a szász kórus tagja.³⁴ Több brassói magyar, illetve az érintett válasza azonban megerősítik, hogy ezen a területen az együttműködés nagy jelentőségű.³⁵ A cikkekre válaszoló olvasók hangsúlyozták, hogy a szászság mint kis létszámú kisebbség rá van utalva a magyarság „jóaka-

³¹ A legátfogóbb kép: Puttkamer 2003.

³² Lásd többek között: Színház: Flórika szerelme. *Ellenzék*, 1900/45. (március 1.), 3. Moldován személyéről: Köpeczi 2000.

³³ Jelentés. *Ellenzék*, 1901/293. (december 23.), 3.

³⁴ A brassói férfikórus estéje. *Ellenzék*, 1901/107. (május 11.), 3.

³⁵ Lásd a tematikus cikkeket: *Ellenzék*, 1901. május 20. és 21.

ratára". Az érintettek reakciói ugyanakkor bizonyítják, hogy a kultúra összefogó kapocs, amennyiben azt helyi közösségek szervezik és a központi hatalom hatáskörén kívül esik.

Kiemelendő, hogy mindhárom lap nagyobb figyelmet fordít a hétköznapi témákra, mint a gazdasági kérdésekre. A cikkek pontosabb eloszlásának vizsgálata során megfigyelhető, hogy a jó hétköznapi tapasztalatok aránya mindhárom esetben számottevő. A *Telegraful Român* tematikus jelentéseinek 50,8 százalék ebbe a csoportba tartozik, a *Kronstädter Zeitung* esetében ez az arány 31,8, az *Ellenzéknél* pedig 19,3 százalék. A kolozsvári lap ugyanakkor nagyon nagy teret szán (44 százalék) a kategórián belül azoknak a jelentéseknek, amelyek olyan kereskedők, cégek vagy magánszemélyek megszegényítésére törekszenek, akik cégtáblája, hirdetése német nyelvű volt, vagy leveleiket rendszerint német nyelven címezték (Melléklet 7. táblázata).

A kategória további jelentései tematikailag nagyon változóak, vannak közöttük beküldött levelek, helyi személyekről, illetve kiemelkedő egyedi esetekről szóló hírek. A bejegyzések alapvetően kedvezőnek vagy elítélőnek értékelhetők, a semleges bejegyzések száma nem jelentékeny. A jó hétköznapi tapasztalatok közül főként az egyes személyekhez köthető írások érdemelnek figyelmet. (Példaként említhető a szebeni állami gimnázium igazgatója, Szöcs Géza, akiről a *Telegraful Român* több alkalommal cikkez, továbbá szemlézi a magyar újságokban megjelent – román bankokról szóló – írásait, „dicséretre méltónak” tartva azokat objektivitásuk miatt.)³⁶

A potenciális konfliktusoktól való félelem a brassói városi tanács egyik gyűlésén explicit módon is felmerült, erről a *Kronstädter Zeitung* számol be rendszeres tudósításai során. A városban tartózkodó cirkusz az egyik fő attrakciója a birkózás volt, amely kapcsán felmerült, hogy a nézők lelkesedése nemzetiségi alapon konfliktushoz vezethet, „gyülölködést és vizályt” váltva ki.³⁷ A szerkesztőség nem osztotta a városatyák aggodalmát, és ugyanazon oldalon fontosnak tartotta megjegyezni: „A félelmeket a nemzetiségek közötti elkeseredettség és gyülölködés miatt alaptalannak ítéljük meg. Főként gyerekek és fiatalok ragadtatják magukat »Éljen!«, »Heil!« és »Să trăiască!« kiáltásokra.”³⁸

³⁶ Un ungur despre băncile românești [Egy magyar a román bankokról]. *Telegraful Român*, 1906/109. (október 20.), 2.

³⁷ Hauptversammlung der Stadtvertretung [Városi képviselő-testület gyűlése]. *Kronstädter Zeitung*, 1907/138. (június 20.), 2.

³⁸ Ringkämpfe im Zirkus Stutzbarth [Birkózás a Stutzbarth cirkuszban]. Uo. Az eredeti: „Die Befürchtungen wegen Verbitterung und Haß der Nationalitäten untereinan-

A százalékos megoszlást szem előtt tartva a gazdasági kérdések fordulnak elő a legritkábban. Ennél a kategóriánál figyelembe kell vennünk, hogy a nacionalista állam nemcsak egy kultúra, hanem gyakran egy törekeny gazdaság védnöke is (Gellner 1997, 166). Az elemzett újságokban e tekintetben a pénzüzetek kérdése a legfontosabb, ami főként a *Telegraful Român* (78,6 százalék) és az *Ellenzék* (59,1 százalék) esetében jelenik meg (Melléklet 8. táblázata). Leggyakrabban az *Albina* kerül a középpontba, azonban a leírtak más pénzüzetekre, alapvetően helyi takarékpénztárakra is vonatkoznak. (Az *Albina* 1872-es indulását követően hozzávetőleg 50 további pénzüzet alapítására került sor.³⁹) A nevesebb pénzüzetek tevékenységét erdélyi magyar körökben egyfelől azok térnyerésre miatt aggodalommal szemlélték, másfelől pedig jó példaként ajánlották az anyaországi magyar intézetek figyelmébe. Különösen elítélő az értékelés azon esetekben, amikor székelyföldi pénzüzetekről van szó. Ezeket éri leggyakrabban a vád, hogy a lakosság rossz anyagi helyzetét kihasználva hozzájárulnak a székelyek elszegényedéséhez. A szász lap igencsak intenzíven foglalkozik a székelykérdéssel. A gazdasági témakörökön belül az írások több mint fele (57,1 százalék) ezzel a témával kapcsolatos. A pénzüzetek által tervezett lépéseket rendszeresen ismerteti és értékeli, az 1902-es tusnádi Székely Kongresszusról is beszámol. Az *Ellenzék* esetében megfigyelhető legkisebb esetszám nem arra utal, hogy a lap nem tulajdonított jelentőséget az ügynek. Mint korábban említettem, az újság számára az erdélyi ügyek elsőbbséget élveztek, és kiemelt helyen tárgyalta őket. Székelyföld gazdasági fejlődését azonban a lap csak ritkán vizsgálta az interetnikus kapcsolatok összefüggésében.

A fentiek alapján úgy véljük, hogy az egyes témáknak tulajdonított relevancia vonatkozásában a román és a szász lap álltak egymáshoz közelebb.

„Jelentős egyedi esetek”

A soron következő részben kvalitatív elemzést alkalmazok, ami egyben cikkek közötti szelekciót is feltételez. Olyan írásokra térek ki, amelyek kivételeként eltérnek az előzőekben felmutatott általános tenden-

der halten wir für grundlos. Es sind zumeist Kinder und junge Leute, die sich zu den »Éljen!«, »Heil!« und »Să trăiască!« – Rufen hergeben.”

³⁹ A témához lásd: Dronca 2003.

ciáktól. A figyelem így a „jelentős egyedi esetek” felé irányul, azaz „a normális kivételekre”, amelyek az összképet hivatottak árnyalni.⁴⁰

A cikkek leltárszerű összegzése alapján a román–magyar kapcsolatokat politikai téren helyi szinten is alapvetően a feszültségek határozták meg, együttműködésre utaló példa ritkán akad. Pozitív esetek azonban olykor mégis olvashatóak, így például az *Ellenzék* az 1907-es krízis évében számol be Irsay József függetlenségi párti képviselő Nagyszebenben tett látogatásáról.⁴¹ A cikk szerint az összegyűlt románok nagyon lelkesen hallgatták a szónoklatot, a két nép közeledéséről a következők olvashatóak:

„Irsay József remek beszéde óriási hatást tett a nemzetiségekre, s oly ünneplésben volt része, amilyenre még Nagyszebenben nem emlékeznek. A románok kijelentették, hogy soha román nyelven olyan ékesen beszélni nem hallottak senkit, mint ahogy Irsay beszélt. Remek szónoklata közelebb hozta a nagyszebeni nemzetiségeket a magyarsággal...”⁴²

Külön figyelmet érdemelnek az *Ellenzék* azon 1907-es cikkei, amelyek a *Lex Apponyival* foglalkoznak.⁴³ A lap jelentése szerint Indre László román ügyvéd olyan gyűlésen vett részt, amelyet a törvény támogatása céljából hívtak össze. A beszéd összefoglalásán túlmenően a cikk szerzője külön megdicséri a szónokot. Az eset azáltal lesz igazán jelentős, hogy egy román olvasó levelet küld a szerkesztőségnek: Testvériesüljünk! Első a haza címmel,⁴⁴ melyben szolidaritását fejezi ki Indrével, hangsúlyozva, hogy a románok között többek is hasonló módon gondolkodnak. Egy további, szintén román nemzetiségű olvasó csalódásának ad hangot, hogy az ügyvéd nem nyilatkozott a frissen kirobbant Vaida-ügyben.⁴⁵

⁴⁰ Lipp 1996, 78–110, itt 95.

⁴¹ Irsay József és a nagyszebeni oláhok. *Ellenzék*, 1907/25. (január 30.), 3.

⁴² Uo.

⁴³ Apponyi javaslata mellett. *Ellenzék*, 1907/80. (április 8.), 1. Testvériesüljünk! Első a haza. *Ellenzék*, 1907/81. (április 9.), 2.

⁴⁴ Uo.

⁴⁵ Csalódás. *Ellenzék*, 1907/86. (április 15.), 2. Alexandru Vaida-Voevod esetével, aki a parlamentben egy „magyarellenes” verset olvasott fel és felvetette a protokollba, mindhárom újság foglalkozik. (Fegyelmi eljárás indult ellene.) Az esetet csak annyiban vettem figyelembe, amennyiben az kihatott a lokális viszonyokra.

Az *Ellenzék* már kiemelt, erdélyi problémák iránti fogékonysága abban is megmutatkozik, hogy a román közösség „védelmére” kel, ha budapesti lapok részéről – az orgánum megítélése szerint – indokolatlan támadások érik. Amikor 1907-ben az *Egyetértés* egyik írásában támadta a román közösséget, a kolozsvári szerkesztőség a maga módján objektivitást és megfontoltságot követelt:

„A józan román elem is, akinek eszeágában sincs az agitátorok handa-bandáját helyeselni s az ő nagyhangú kijelentéseik után indulni, nagyon fel van zudulva az »Egyetértés« durva sértései miatt s olyan forma nyilatkozatokat tesz, hogy ilyképen a magyarsággal egyáltalán nem lehet szóba állani.

Aki pedig nemzetiségi vidéken lakik, az tudhatja, hogy az ilyen kijelentésnek nem csak azért van súlya, mert megszűnik az évek hosszú során nagy körütekintéssel előkészített és megszilárdult kölcsönös becsülés és egyetértés, hanem még burkolt fenyegetés is szól ki belőle.

Valjon mit szólna hozzá az »Egyetértés« cikkirója, ha a sértésekért valamelyik román község népe a köztük élő magyarság vérént ontaná, lemosandó a sértést? [...]

Azok a sajtókazárok, akik még eleven románt talán nem is láttak, hagyjanak békét a nemzetiségeknek s a kiknek mégis hivatászerű kötelességük ezeknek a kérdéseknek tárgyalása, azok mindig kellő tárgyilagossággal bánjanak a dologgal, hogy ne nehezítsék meg a nemzetiségek között élő magyarság dolgát és ne rombolják le azt, amit emezek hosszú évek fáradságos munkájával építettek!”⁴⁶

Hasonlóképpen ír a kolozsvári lap az alsóidecsi véres összetűzésről, amikor a hatóság túlzott közbelépése a tagosítás ellen tiltakozó szász lakosságban több halálos áldozathoz, valamint többek megsérüléséhez vezetett. Az esettel foglalkozó cikkek azért jelentősek az itt tárgyalt téma szempontjából, mert egyrészt kedvező képet rajzolnak a szászok-ról, másrészt a tudósítások minden esetben objektívek maradnak:⁴⁷ az eseményekért a lap nem egyik vagy másik etnikumot, hanem egyértelműen a hatóságokat teszi felelőssé.

⁴⁶ A megsértett román nép. *Ellenzék*, 1907/63. (március 16.), 2.

⁴⁷ Lásd az *Ellenzék* 1902. januári tematikus cikkeit.

Brassóban lényegesen gyakoribbak az együttműködésről szóló jelentések, mint Kolozsvár vagy Szeben esetében.⁴⁸ A *Kronstädter Zeitung* beszámolója szerint például egy román képviselő ellen indított eljárást a városi fórum képviselői etnikai hovatartozástól függetlenül támogattak. Az érintett városatya a német nyelv használata ellen szóló panasztételeivel ismételten zavarta az üléseket.⁴⁹ Ugyancsak brassói példa Székely György esete, akit 1904 márciusában neveztek ki főispánná. A szász lap cikkei alapján első pillanattól nagy népszerűségnek örvendett és számos jótékony célt támogatott, illetve feleségével több szociális kezdeményezésben vett részt (például: pénzt gyűjtött a város szegénykonyhája számára). Az újság ismételten kitér a főispán és a szászság közötti jó kapcsolatra, amelyet meghatároztak Székelynek a Honterus Gimnázium diákjaként a városban és a közösségben töltött évei. A helyi szász politikusok 1906 tavaszán politikai alkut kötöttek annak érdekében, hogy a főispán a vármegyénél maradjon. A város második szavazókerületét átengedték a magyar jelöltnek (Szterényi József államtitkárnak),⁵⁰ a budapesti döntéshozók azonban ekkor eltekintettek a lokális preferenciáktól.⁵¹ A brassói együttműködésekre az *Ellenzék* is felfigyelt, kedvező mérleget vonva, amit azonban a *Kronstädter Zeitung*gal ellentétben nem tartott magától értetődőnek.⁵²

A legtöbb kedvező kicsengésű eset a kulturális területhez kötődik, az általános tendencia ellenére azonban itt is találunk ellenpéldákat. Az egyik ilyen ügy, ami egyben az újságok párhuzamos szemléjének előnyeit is érzékelteti, egy színházi előadáshoz kötődik: az *Ellenzék* egy olvasói levélben arról számol be, hogy Alföldi Dezső színészt a szebeni közönség magyar neve miatt kifütyülte. A szerkesztőség csatlakozik az olvasó felháborodásához, hozzáteszi azonban azt is, hogy természetesen csak abban az esetben, amennyiben az olvasó által leírtak ténylegesen megfelelnek a valóságnak. A kolozsvári újság bejegyzéséről a *Kronstädter Zeitung* is tájékoztatta saját olvasótáborát, anélkül, hogy

⁴⁸ A *Kronstädter Zeitung* rendszeresen és részletesen beszámolt a város vezetésének gyűléseiről.

⁴⁹ Hauptversammlung der Stadtvertretung [Városi képviselő-testület gyűlése]. *Kronstädter Zeitung*, 1906/49. (március 1.), 3.

⁵⁰ Anmerkungen zu den Vorgängen am Bahnhof [Megjegyzések a pályaudvaron történetekhez]. *Kronstädter Zeitung*, 1906/97. (április 27.), 1.

⁵¹ A magyar politikai vezetők egy másik alkalommal is megszegik az egyezséget, amikor a hermányi választásokon jelöltet állítanak (1906. május). A *Kronstädter Zeitung* visszautasítja Székely bármilyen fokú felelősségét az ügyben.

⁵² Brassói beiktatás. *Ellenzék*, 1907/14. (január 17.), 3. Három magyar lap Brassóban. *Ellenzék*, 1902/19. (január 24.), 2.

említést tett volna arról, hogy olvasói levélről van szó. Azt azonban nem mulasztotta el hangsúlyozni, hogy az írás a szászok ellen irányul. Az eset tisztázása legalább annyit elárul a szász közösségről, mint az internetikus kapcsolatokról: „A helyzet egyszerűen az, hogy Alföldi úr bizonyos embereknek nem tetszik (és pedig magyaroknak sem, amint azt nyomatékosítani kívánom) és ők is kifütyölték volna, ha Alföldi Dezső helyett Friedrich Schillernek nevezte volna magát.”⁵³ A konfliktus oka tehát a közösség saját nemzeti érzékenysége, és nem a másik etnikum elleni támadás. Az *Ellenzék* nem reflektált a brassói válaszra, miáltal a kolozsvári közönség nem ismerte meg az ügy hátterét.

A nacionalizmus határai

Az általános tendenciák és az egyedi esetek bemutatása után visszatérhetünk az elemzés kiindulópontját jelentő kérdésekhez, és pedig, hogy a kiválasztott sajtótermékek hogyan közvetítik az etnikai különbségeket a szociális gyakorlatok és narratívák ábrázolása során, illetve hogyan húzzák meg és reprodukálják a szociális határvonalakat. Fontos kérdés továbbá az is, hogy a három orgánium a regionális és lokális internetikus kapcsolatok ábrázolásakor milyen stratégiákkal dolgozik.

Az etnikai különbségeket mindhárom lap ismert toposzok reprodukálásával és variálásával közvetíti. A szakirodalom által jól ismert általános és kontextuális sztereotípiákkal mindhárom él,⁵⁴ főként azokban az esetekben, amikor politikai kérdésekről írnak. Így a *Kronstädter Zeitung* és a *Telegraful Român* gyakran sovinsztának nevezi a magyarokat, míg az *Ellenzék* képzetlen és babonás népként írja le a román-ságot. Ehhez járulnak hozzá az időről időre olvasható, anekdotajellegű történetek, amelyek „kognitív rövidítéseket” jócskán tartalmaznak és egyúttal rögzítenek is az ismétlés révén.⁵⁵ A sztereotípiák hosszú távon fejtik ki hatásukat, és széles körű elterjedtségük is közismert: „A nacionalizmus, ahogy arra az újabb kutatások rámutattak, hosszú

⁵³ Ein Angriff auf das Hermannstädter Theaterpublikum [Egy támadás a szebeni színházközönség ellen]. In: *Kronstädter Zeitung*, 1907/5. (január 8.), 2. Az eredeti: „Die Sache ist einfach die: Herr Alföldi gefällt manchen Leuten nicht (und zwar auch magyarischen Leuten, wie ich hiermit nachdrücklich betone) und er wäre von ihnen auch ausgepöffen, wenn er sich statt Desider Alföldi Friedrich Schiller genannt hätte.”

⁵⁴ A sztereotípia fogalom használatát a régióban lásd többek között: Ignat-Coman 2009, 25.

⁵⁵ Oláh kotló és ördögtojás. *Ellenzék*, 1906/39. (február 19.), 4.

távú mozgósító erejének jelentős részét abból nyerte, hogy az élet különböző területeit és a képzeteket meghódította.”⁵⁶

Puttkamer a magyar iskolák példájával bizonyította be, hogy a hétköznapiakban a nacionalizmus összetartó erejének is voltak határai.⁵⁷ Ezt támasztotta alá az újságok fentebbi tartalomelemzése (elsősorban a kultúra és a hétköznapiak kategóriája esetében, ahol a közreműködés természetesnek számított), továbbá erre utalnak a tendenciáktól eltérő kivételek is.

A szociális határok kialakításában, illetve reprodukálásában a vizsgált újságok úgy vesznek részt, hogy észlelési sémákat ismételnek. A *Telegraful Român* nem reflektál azon kedvező vagy semleges tartalmú írásokra, amelyek a magyar sajtóban jelennek meg, kizárólag az elítélőket veszi figyelembe, ugyanakkor „idegeneknek” (*străini*) nevezi a román közösséggel együtt élő magyarokat és németeket. Az *Ellenzék* előszeretettel taglalja az erdélyi magyarok rossz gazdasági helyzetét, és nevezi hazafiatlannak a másik két nemzetiséget. A szociális határokat leginkább mégis azok az esetek erősítik meg, amikor a saját közösség egyik tagja ellen irányul a támadás amiatt, hogy az a másik nemzetiséggel együttműködött. Ez a jelenség mindhárom orgánum esetében megfigyelhető. A *Telegraful Român* hasábjain egy ortodox pap írt védekező levelet, miután kiderült, hogy a helyi magyar kaszinó tagja, és rendszeresen kölcsönzött ki magyar könyveket.

A regionális és lokális interetnikus kapcsolatok ábrázolásakor az újságok hasonló stratégiákat követnek. A saját érdekek képviselője mellett a regionális tudat is megnyilvánul a centrummal szemben. Ezzel magyarázható, hogy az *Ellenzék* széttartó tendenciákat egyesít: nacionalista hangvétel keveredik a nemzetiségek iránti rokonszenvvel, ami akár nyílt védelemmé is változik az Erdélyen kívüli (budapesti) sajtóval szemben.

Az amúgy *magának valónak és gőgösnek tekintett szászok* tanúsítanak a legnagyobb érdeklődést a másik két nemzetiség iránt,⁵⁸ de a zárkózottnak számító román közösség lapja, a *Telegraful Român* is kitér a magyarok vagy szászok által szervezett helyi eseményekre. E példák ugyanakkor arra is felhívják a figyelmet, hogy a nemzetiségek Rogers

⁵⁶ Puttkamer 2003, 20. Az eredeti: „*Der Nationalismus, so hat die jüngere Forschung gezeigt, bezog einen erheblichen Teil seiner langanhaltenden mobilisierenden Kraft unter anderem auf die Fähigkeit, sich unterschiedlicher Lebensbereiche und Vorstellungen zu bemächtigen.*”

⁵⁷ Uo.

⁵⁸ Din public. Un răspuns [A közönségből. Egy válasz]. *Telegraful Român*, 1907/24. (március 16.), 3.

Brubaker értelmezésével összhangban semmiképp sem tekintendőek homogén csoportoknak (Brubaker 2007).

Puttkamer szavaival élve elmondhatjuk, hogy a kiválasztott sajtóorgánumok tartalomelemzései megerősítik: „A nyelvi és felekezeti sokféleség évszázadokon át megszokott gyakorlata nem préselhető minden további nélkül nemzeti értelmezési modellekbe.”⁵⁹

⁵⁹ Puttkamer 2003, 20. Az eredeti: *„Ein über Jahrhunderte eingespielter Umgang mit sprachlicher und konfessioneller Vielfalt nicht ohne weiteres in nationale Deutungsmuster pressen lässt.”*

Fő kategóriák	Év								Össz.
	1900	1901	1902	1903	1904	1905	1906	1907	
Kronstädter Zeitung									
Politikai élet	51,2	45,5	37,3	48,1	33,0	17,6	21,7	14,0	35,3
Kulturális élet	22,9	32,4	31,3	24,1	40,0	43,5	29,5	43,8	32,6
Gazdaság	–	1,1	6,0	1,9	–	–	0,8	–	1,3
Konfliktusok és szövetségek	18,7	19,9	12,7	16,7	13,0	17,6	31,8	14,0	18,2
Hétköznapiak	7,2	1,1	12,7	9,3	13,9	21,2	16,3	28,1	12,6
Összesen	100	100	100	100	100	100	100	100	100

3. táblázat. Politikai élet (százalék)

	<i>Ellenzék</i>	<i>Telegraful Román</i>	<i>Kronstädter Zeitung</i>
Sovinizmus/patriotizmus	1,7	2,5	5,4
Magyarosítás	13,5	6,2	7,5
Politikai hétköznapiak (például zászló, lencs, MÁV, [sajtó]per)	36,7	68,9	39,4
Románok passzivitása vagy aktivitása	12,2	6,2	10,8
Nyelvpolitika (például posta, helynevek/nyelvhasználat)	21,1	9,3	21,8
Választások	14,8	6,8	15,1
Összesen	100	100,0	100

4. táblázat. Konfliktusok és szövetségek (százalék)

	<i>Ellenzék</i>	<i>Telegraful Román</i>	<i>Kronstädter Zeitung</i>
Románok és szászok	–	23,4	15,7
Románok és szászok vs. magyarok	7,5	5,6	11,5
Szászok vs. magyarok	25,9	–	19,9
Románok vs. magyarok	49,0	42,1	5,2
Szászok vs. románok	0,8	15,9	5,2
Szászok és magyarok	4,2	3,7	16,2
Szászok és magyarok vs. románok	0,4	1,9	3,7
Együttműködés (implicit vagy explicit)	12,1	7,5	22,5
Összesen	100	100	100

5. táblázat. Kulturális élet (százalék)

	<i>Ellenzék</i>	<i>Telegraful Román</i>	<i>Kronstädter Zeitung</i>
Zenei élet	10,7	33,8	26,6
Iskolarendszer/egyetemi élet	24,5	23,5	12,3
Egyház	39,6	5,9	18,1
Egyesületek/múzeumok/kaszinók	14,5	10,3	17,3
Irodalom/színház	10,7	26,5	25,7
Összesen	100	100,0	100,0

6. táblázat. Kulturális élet értékelése (százalék)

	<i>Értékelés</i>			<i>Összesen</i>
	<i>kedvező</i>	<i>elítélő</i>	<i>semleges</i>	
Ellenzék				
Zenei élet	41,2	17,6	41,2	100
Iskolarendszer/egyetemi élet	12,8	82,1	5,1	100
Egyház	15,9	58,7	25,4	100
Egyesületek/múzeumok/kaszinók	18,2	50,0	31,8	100
Irodalom/színház	41,2	11,8	47,1	100
Telegraful Román				
Zenei élet	45,5	4,5	50,0	100
Iskolarendszer/egyetemi élet	18,8	53,1	28,1	100
Egyház	14,3	28,6	57,1	100
Egyesületek/múzeumok/kaszinók	42,9	21,4	35,7	100
Irodalom/színház	54,3	2,9	42,9	100
Kronstädter Zeitung				
Zenei élet	39,8	2,3	58,0	100
Iskolarendszer/egyetemi élet	7,1	61,9	31,0	100
Egyház	3,2	37,1	59,7	100
Egyesületek/múzeumok/kaszinók	32,2	8,5	59,3	100
Irodalom/színház	43,7	16,1	40,2	100

7. táblázat. Hétköznapi (százalék)

	<i>Ellenzék</i>	<i>Telegraful Román</i>	<i>Kronstädter Zeitung</i>
„Szégyellje magát!”	44,0	–	0,8
Levelek/feliratok	17,4	–	6,1
Jó hétköznapi tapasztalatok	19,3	50,8	31,8
További jelentések	19,3	49,2	61,4
Összesen	100	100	100

8. táblázat. Gazdaság (százalék)

	<i>Ellenzék</i>	<i>Telegraful Román</i>	<i>Kronstädter Zeitung</i>
Albina/román pénzüzetek/gazdaság	59,1	78,6	28,6
Székelyek	7,6	21,40	57,1
Szász gazdaság/pénzüzetek	27,3	–	7,1
Szász és román gazdaságpolitika	6,1	–	7,1
Összesen	100	100	100

Irodalom

- Berelson, Bernard 1952: *Content analysis in Communications Research*. New York, Free Press.
- Breuilly, John 1994: Approaches to Nationalism. In Schmidt-Hartmann, Eva (szerk.): *Formen des nationalen Bewusstseins im Lichte zeitgenössischer Nationalismustheorien. Bad Wiesseer Tagung des Collegium Carolinum in Bad Wiessee vom 31. Oktober bis 3. November 1991*. München, R. Oldenbourg.
- Brubaker, Rogers 2007: *Ethnizität ohne Gruppen*. Hamburg, Hamburger.
- Buzinkay Géza 2006: Die ungarische politische Presse. In Rumpler, Helmut–Urbanitsch, Peter: *Die Habsburgermonarchie 1848–1918. VIII. Politische Öffentlichkeit und Zivilgesellschaft. 2. Die Presse als Faktor der politischen Mobilisierung*. Bécs, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften.
- Dác, Enikő 2013: Auf der Spur interethnischer Beziehungen in drei siebenbürgischen Zeitungen am Anfang des 20. Jahrhunderts. *Donau Institut Working Paper*, 2013/6. <http://www.andrassyuni.eu/upload/File/Donau%20Institut/Working%20Papers/DI-WorkingPapersDaczfinalEnikDcz.pdf>, utolsó letöltés: 2013. július 30.
- Dronca, Lucian 2003: Băncile românești din Transilvania în perioada dualismului Austro-Ungar (1867-1918). Kolozsvár, Presa Universitară Clujeană.

- Egry Gábor 2009: *Nemzeti védgát vagy szolid haszonszerzés? Az erdélyi szászok pénzintézeti rendszere és szerepe a nemzeti mozgalomban (1835–1914)*. Csíkszereda, Pro-Print.
- Hutchinson, John – Smith, Anthony D. (szerk.) 2000: *Nationalism. Critical Concepts in political science I*. London – New York, Routledge.
- Feischmidt, Margit 2003: *Ethnizität als Konstruktion und Erfahrung. Symbolstreit und Alltagskultur im siebenbürgischen Cluj*. Münster–Hamburg–London, LIT.
- Fleisz János 2005: *Az erdélyi magyar sajtó története 1890–1940*. Pécs, Pannónia.
- Früh, Werner 2001: *Inhaltsanalyse. Theorie und Praxis*. 5., átdolgozott kiadás. München, UVK Verlagsgesellschaft.
- Gellner, Ernest 1997: *Nationalismus und Moderne. Aus dem Englischen von Meino Büning*. Hamburg, Rotbuch.
- Göllner, Carl et al. (szerk.) 1988: *Die Siebenbürger Sachsen in den Jahren 1848–1918*. Köln–Bécs, Böhlau.
- Heller, Wilfried 2006: Zur Bedeutung von Ethnizität in Transformationsländern unter dem Einfluss der Globalisierung. In uő et al. (szerk.): *Ethnizität in der Transformation. Zur Situation nationaler Minderheiten in Rumänien. Wiener Osteuropa Studien 21*. Berlin, LIT.
- Höbelt, Lothar 2006: Die deutschsprachige Presse in Ungarn und seinen Nebenländern. In Rumpler, Helmut – Urbanitsch, Peter: *Die Habsburgermonarchie 1848–1918. VIII. Politische Öffentlichkeit und Zivilgesellschaft. 2. Die Presse als Faktor der politischen Mobilisierung*. Bécs, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften.
- Hroch, Miroslav 1994: Nationales Bewusstsein zwischen Nationalismustheorie und der Realität der nationalen Bewegung. In Hartmann-Schmidt, Eva (szerk.): *Formen des nationalen Bewusstseins im Lichte zeitgenössischer Nationalismustheorien. Vorträge der Tagung des Collegium Carolinum in Bad Wiessee vom 31. Oktober bis 3. November 1991*. München, R. Oldenbourg.
- Ignat-Coman, Luminița 2009: *Imaginea de sine la Români ardeleni în perioada dualistă*. Kolozsvár, Argonaut.
- Krippendorff, Klaus 1980: *Content analysis. An Introduction to its Methodology*. The Sage Commtext Series 5. Newbury Park, Sage.
- Kristóf György 1938: *Az erdélyi időszaki sajtó a kiegyezéstől a közhatalom változásáig (1867–1919)*. Magyar Könyvszemle különnyomata, 1. Budapest, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda.
- Lipp, Carola 1996: Politische Kultur oder das Politische und Gesellschaftliche in der Kultur. In Hardtwig, Wolfgang – Wehler, Hans-Ulrich (szerk.): *Kulturgeschichte heute. Geschichte und Gesellschaft. Zeitschrift für Historische Sozialwissenschaften*, 16. különszám. Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht.
- Mureșan, Camil 2006: Das rumänische Pressewesen. In Rumpler, Helmut – Urbanitsch, Peter: *Die Habsburgermonarchie 1848–1918. VIII. Politische Öffentlichkeit und Zivilgesellschaft. 2. Die Presse als Faktor der politischen Mobilisierung*. Bécs, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften.
- Köpeczi Béla 2000: Egy kitagadott: Moldován Gergely (1845–1930). *Kisebbségkutatás*, 2000/2. http://www.hhrf.org/kisebbssegkutataskk_2000_02/cikk.php?id=248, utolsó letöltés: 2012. június 6.

- Magyar Statisztikai Közlemények* 1902. Új sorozat. Budapest, Központi Statisztikai Hivatal.
- Popa, Mircea – Taşcu, Valentin 2003: *Istoria presei româneşti din Transilvania*. Bukarest, Tritonic.
- Puttkamer, Joachim 2003: *Schulalltag und nationale Integration in Ungarn. Slowaken, Rumänen und Siebenbürger Sachsen in der Auseinandersetzung mit der ungarischen Staatsidee 1867–1914*. München, R. Oldenbourg.
- Réz, Heinrich 1935: *Deutsche Zeitungen und Zeitschriften in Ungarn von Beginn bis 1918*. München, Verlag für Hochschulkunde.
- Schlandt, Hermann 1990 [1936. május 24.]: Die Geschichte der „Kronstädter Zeitung“. Der Weg durch ein Jahrhundert. *Kronstädter Zeitung. Festaussgabe zum hundertjährigen Bestehen* (utánnyomás). München, Verlag Neue Kronstädter Zeitung e.V.
- Seewann, Gerhard 1999: Überlegungen zur Identitätsproblematik des Deutschtums in Südosteuropa. In *Ungarndeutsche, Ungarn, Siebenbürger Sachsen- Die Identität der Volksgruppen im Vergleich. Kulturtagung*. Gerlingen, Landsmannschaft der Deutschen aus Ungarn, Landesverband Baden-Württemberg e.V.
- Strítecký, Jaroslav 1994: Identitäten, Identifikationen, Identifikatoren. In Hartmann-Schmidt, Eva (szerk.): *Formen des nationalen Bewusstseins im Lichte zeitgenössischer Nationalismustheorien. Vorträge der Tagung des Collegium Carolinum in Bad Wiessee vom 31. Oktober bis 3. November 1991*. München, R. Oldenbourg.
- Siegerus, Emil 1923: Die Zeitung. In *Vom alten Hermannstadt II*. Hermannstadt, Josef Drotleff.
- Tontsch, Hermann 1933: *Die Honteruspresse in 400 Jahren. Festschrift der Buchdruckerei Johann Gött's Sohn*. Kronstadt/Brassó.
- Verdery, Katherine 1983: *Transylvanian Villagers. Three Centuries of Political, Economic, and Ethnic Change*. Berkeley – Los Angeles – London, University of California Press.
- Volkmer, Gerald 2004: *Die Siebenbürgische Frage 1878–1900. Der Einfluss der Rumänischen Nationalbewegung auf die diplomatischen Beziehungen zwischen Österreich-Ungarn und Rumänien*. Köln–Weimar–Bécs, Böhlau.
- Weisenfeld, Ernst 1939: *Die Geschichte der politischen Publizistik bei den Siebenbürger Sachsen. Zeitung und Zeit*. Új sorozat IX. Frankfurt am Main, Moritz Diesterweg.
- Zach, Krista 1999: „Erkennt Euch selbst!“ In *Ungarndeutsche, Ungarn, Siebenbürger Sachsen. Die Identität der Volksgruppen im Vergleich. Kulturtagung*. Gerlingen, Landsmannschaft der Deutschen aus Ungarn, Landesverband Baden-Württemberg e.V.

Sajtóforrások:

Ellenzék (Kolozsvár), *Kronstädter Zeitung* (Brassó), *Telegraful Român* (Szeben) – 1900–1907 közötti évfolyamok

KESZEG Anna (1981, Torda) kultúrakutató, a Babeş-Bolyai Tudományegyetem Kommunikáció, Közkapcsolatok és Reklám Intézetének adjunktusa, a kolozsvári *Korunk* című folyóirat állandó munkatársa. Kutatási területe: Erdéllyel kapcsolatos régiórepresentációk; öltözködéskultúra és divatterjedés. Legutóbbi publikációi: Gyöngyössi János. Szövegek és kontextusok. Budapest, Ráció, 2011; A kínai császárság szaga – from Paris with Love. *Korunk*, 2011/12., 46–54; Jókai Mór holdbéli völgyben. *Irodalomtörténet*, 2012/3., 368–378.

PÁL Judit (1961, Kolozsvár) történész, egyetemi docens, a Babeş-Bolyai Tudományegyetem Magyar Történelmi Intézetének vezetője. Kutatási területe: XVIII–XIX. századi társadalom- és politikatörténet, az erdélyi politikai elit a XIX. században, az erdélyi örmények története. Legutóbbi publikációi: *Unió vagy „unificáltatás”? Erdély uniója és a királyi biztos működése (1867–1872)*. Kolozsvár, Erdélyi Múzeum-Egyesület, 2010, *The Liquidation of the Transylvanian Aristocracy as Reflected in Memory*. In Hunyadi, Attila Gábor (szerk.): *State and Minority in Transylvania, 1918–1989. Studies on the History of the Hungarian Community*. Boulder (Colorado), Social Sciences Monographs – Highland Lakes (New Jersey), Atlantic Research and Publications, 2012, 331–350; Színek „háborúja”. A zászló mint nemzeti jelkép Erdélyben 1848-ban és az erdélyi politikai elit. *Századok*, 147., 2013/3., 689–710.

SZÉKELY István Gergő (1981, Nagybánya) politológus, a kolozsvári Nemzeti Kisebbségkutató Intézet tudományos munkatársa, a budapesti Közép-európai Egyetem Politikatudományi Tanszékének doktori hallgatója. Kutatási területe: kisebbségi pártok, etnikai mobilizáció, választói viselkedés. Legutóbbi publikációi: (Bakk Miklóssal) Egy regionalista vegyes párt esélyeiről Erdélyben. *Magyar Kisebbség*, 2012/1–2.; (Kiss Tamással és Barna Gergővel) A társadalomépítéstől a klientúra-építésig. Az RMDSZ és a magyar választók közötti kapcsolódás átalakulása. *Magyar Kisebbség*, 2013/2.

9 770237 520008

PÁL JUDIT Erdély autonómiájának felszámolása és az erdélyi elitek

DEMETER M. ATTILA Balogh Artúr és a liberális kisebbségvédelem elvi buktatói

KESZEG ANNA Házasság felsőfokon. Egy 1937-es, Torockóról szóló régió-reprezentáció

BALÁZS IMRE JÓZSEF A rendszerváltás megjelenítése kortárs erdélyi magyar regényekben. Miről szólnak a rendszerváltás-történetek?

SZÉKELY ISTVÁN GERGŐ Válságok és választások évada Romániában 2012-ben

DÁCZ ENIKŐ Interetnikus kapcsolatok a XX. század elején három erdélyi újság tükrében

1000,- Ft